Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

2. Udgave

C. TH. ZAHLE

DEN DANSKE HUSMAND

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
1910

Den danſke Husmand.

Den danske Husmand.

En politisk-historisk Skildring

af

C. Th. Jahle.

Anden forøgede Udgave.

Kjøbenhavn.
Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
Fr. Bagges Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
1910.

Tilegnet

Mindet om

Fæstehusmand Peder Hansen, Lundby,

Hundredaaret efter hans Fødsel.

I dette lille Skrifts første Kapitler er der medtaget meget, som angaar hele Bondestandens Historie mere end Husmændene særligt. Af flere Grunde har det været nødvendigt at tegne en saadan almindelig Baggrund for derpaa at kunne fremhæve Husmændenes Stilling. Hvor meget, der burde medtages, er en Skønssag.

Jeg har skrevet om Husmændene, for Husmændene og til Husmændene — hvilket naturligvis ogsaa maatte faa Indflydelse paa Stoffets Ordning og Sigtning.

Jeg bringer Hr. cand. mag. Henrik Pedersen min bedste Tak for den Hjælp, han har ydet mig under Udarbejdelsen af nærværende Skrift.

Forf.

Kapitel I.

Tiden før de store Landboreformer.

I Tiden før de store Landboreformer, der gennemføres i Slutningen af det attende Aarhundrede, finder vi ikke en Husmandsstand i Nutidens Bethydning af Landbrugsarbejdere. De faa Husmænd, som da fandtes, var for største Delen Haandværkere. Det forklares let, naar man overvejer, hvordan Tilstanden var her i Landet i Vornedskabets og senere Stavnsbaandets Dage. Bonden og hans Karl, hans Kone og Pige gjorde alt Arbejdet baade paa Hovmarken og Bymarken.

I Vornedskabets Tid sagde man med et gammelt Ord: „Jyder og Jøder har man overalt", fordi Jyderne frit kunde rejse fra deres Fødestavn. Vornedskabet hvilede nemlig kun paa Bondestanden paa Sjælland, Lolland-Falster, Møen og Bogø [1]). Aarsagerne til denne Begrænsning var flere, men en gammel Forfatter anfører bl. a. denne, at „disse Landes Bønder eragtes gemenlig af Naturen blødhjertige og gode frem for Jyder og Skaaninger at tvinge; de blive og gærne i deres Fødeland, uden de af Magt tvinges til at uddrage." — Denne „Godhed" fik sin Løn; thi ganske vist paalagde Vornedskabet ikke Bonden andet Baand end dette, at han skulde forblive paa det Gods, hvor han var født, og dér modtage en Gaard til Dyrkning paa

[1]) Professor Steenstrup: Vornedskabet hos den danske Bonde.

saadanne Vilkaar, at han kunde være vel holden derved — derimod havde Herremanden hverken Ret til at sælge en Vorned, eller jage ham fra den Gaard, han sad med, og sætte ham til at opdyrke en øde Gaard — men disse Grænser blev ikke overholdt. I Christian II s Opraab til Skaaningerne i 1525 anføres, hvorledes i Sjælland ofte en Bonde eller hans Barn er blevet solgt for en Hund. Endnu halvandet Hundrede Aar efter er det ikke bedre. Da Niels Parsberg til Selleberggaard[1]) 1673 udstedte Skøde paa en Gaard, lader han medfolge alt Tilliggende og Tilhørende, derunder: „wornede Sønner og dets Rettighed af fødde och ufødde" og desuden „en mine wornede, Jep Rasmussen," som hørte hjemme paa en anden Gaard; Køberne skulde have Ret til „bemelte Jep Rasmussen med sit goedtz og formuffue at indflotte paa deres Grund och staufu, hvor de selff lyster, och dennem sig bemeldte Jep Rasmussen med hans goedtz og formuffue saa usiagtig at giøre, som de bedst ved og kand."

Det misbrugte Vornedskab gjorde saaledes Bønderne paa Øerne fuldstændig til Trælle, som kunde købes og sælges. For Landbruget blev dette ikke til Gavn. Skønt Jyder i Hobetal drog til Øerne, hvor de spillede en stor Rolle som Lade- og Ridefogder, hedder det dog i Visen om „Jyden og Sjellandsfaren" fra Midten af det syttende Aarhundrede:

„Varst Du endnu i Jydernes Gild',
Du skulde ikke savne en Mand,
Der staar ikke et Hus øde paa det Land."

Dette er ganske vist en poetisk Overdrivelse; thi øde Gaarde var dengang heller ikke i Jylland nogen Sjældenhed; men det var langt værre paa Øerne[2]). F. Eks. fandtes der Aar 1660 i Vordingborg Len over 200 øde Gaarde, 60 øde Huse, og af 39 Selvejergaarde var de 13 øde.

Det er derfor ikke til at undres over, at en nedsat

[1]) Steenstrup l. c.
[2]) Severin Kjær: Kulturbilleder II.

Kommission i en den 19. December 1701 afgivet Betænkning tilraadede at ophæve Vornedskabet[1]): „I Henseende til, at en god Oeconomus, som forestaar sit Gods vel, har fast ingen Gavn af Vorned-Rettigheden, eftersom han kan altid faa sit Gods besat, naar han handler vel mod sine Tjenere og gouvernerer (styrer) sit Gods, som han bør." Den 21. Februar 1702 ophævede Kong Frederik IV i Henhold hertil Vornedskabet for alle de Bønder, som var fødte efter hans Regerings Tiltrædelse, den 25. August 1699, eller senere fødtes. Det hedder i Forordningen, at Kongen skænker Bønderne Vorned-Friheden, for at de skal faa „des mere Lyst, Mod og Hjærte til at være arbejdssomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove Livet for os og Fædrelandet." Digteren lod den sjællandske Bonde af Taknemmelighed synge:

„Men, Gud skee Lov, den slemme Skik,
som Bonden før har plaget,
den er nu af Kong Frederik
fra Bonden slet borttaget.
Gud være selv hans store Løn!
Han vil det nu ej vide
og see, at mangen Bondesøn
den Trældom meer skal lide."

Forordningen af 21. Februar 1702 ophævede Vornedskabet „til evig Tid". Heldigvis havde Digteren alligevel taget Tiden i Agt og straks besunget Kongegaven. Ellers havde han ingen Lejlighed faaet dertil.

Det gik ikke saa let for Bonden at slippe fra sin Trældom. Det var foreskrevet, at naar en Bondekarl vilde forlade det Sogn, hvori han tjente, skulde han have Skudsmaal fra sin Præst, Pas fra den Husbond, han tjente, og derhos et Pas fra Godsets Herremand. Det var Meningen, at dette skulde udleveres paa hans Forlangende; men det misbrugtes saaledes, at Herremændene vilkaarligt nægtede at give Pas, og saa kunde Bonden ikke drage bort. Denne Pastvang sattes i Forbindelse med den i 1701

[1]) Professor Steenstrup l. c.

indførte Landmilits, som dog ikke paalagde Bønderne nogen almindelig Pligt til at blive ved deres Fødestavn. Dette skulde for Militsens Skyld kun de enkelte, der vare udskrevne til Soldater, og det var kun én Mand for hver 20—32 Tdr. Hartkorn, og han endda kun i seks Aar.

Det er altsaa ikke Hensynet til Landets Forsvar, der er Hovedaarsagen til, at Stavnsbaandet indføres. Det er Herremændene, der paa ny undertrykker Bønderne. Det sker ikke ved Lovgivningens Hjælp, men imod Loven. At imidlertid Tilstanden snart hele Landet over blev ligesaa slet, som den i Vornedskabets Tid var paa Øerne, fremgaar af en Skrivelse til Frederik den fjerde, hvori Tilstanden 13 Aar efter Vornedskabets Ophævelse skildres saaledes:

„De gemene Landfolk er nu fast som Slaver[1]) og Livstrælle i deres fri Fædreland hartad som i et andet Tyrki, thi ingen Bondekarl eller Kvinde maa nu længere selv raade, hvem han vil tjene eller for hvad Løn, men Propietarier og Fogeder paalægger dem under Hug og Slag og anden haard Medfart at tjene dér og for den Løn, som de siger. Herudover er Folkene, Karle og Kvinder, under saadan Tvang, at end ikke en Hyrdedreng maa eller kan komme til at tjene udenfor Godset, som han er født paa, og skulde der findes en liden eller stor Karl eller Kvinde, udenfor Godset, driver de ham straks til Stavn med Magt og fører ham ind paa Godset med voldsom Gevalt, enten det er Fardag eller ej, og saaledes er de nu som ny-vornede tvært imod Kongens Forordning; thi de ej alene tvinges til at tjene paa Godset, men og at fæste, hvor og naar Proprietarierne vil. Med ét Ord: Bønderkarle og Piger, ja endog umyndige Børn er under saadan Tvang og Slaveri, at hver Proprietarie tilegner sig alle dem, der er fødte vel for 20—30 Aar siden paa Godset, langt mere end dem, der før var gamle og vornede."

Nu er Bonden altsaa Træl over hele Danmark. I Jylland var denne Tingenes Tilstand ny og vakte nogen Modstand, og der er derfor Eksempler fra Jyllands for-

[1]) Professor Fridericia: Den danske Bondestands Frigjørelse.

skellige Egne paa, at Godsejerne ligefrem holdt Jagt efter Karle, som vilde rømme fra deres Fødestavn[1]).

Da døde Frederik IV 1730; saa snart Kristian VI tiltraadte Regeringen, ophævede han Landmilitsen, og da Pastvangen dermed ansaas bortfalden, var Bonden fri og kunde efter Loven drage, hvorhen han vilde.

1730 var Bonden fri; men Herremanden var inderlig overbevist om, at denne Frihed vilde medføre Landets Ruin. Da Herremanden var stærk, men Bonden svag og vant til Underkuelse, varede Friheden ikke længe. Herremændene bestormede Kongen med Forestillinger om, at Landet vilde gaa aldeles til Grunde, hvis Bonden beholdt sin Frihed, og der blev laant dem villigt Øre.

Ved Forordningen af 5. Marts 1731 blev Friheden igen berøvet Bonden. Hele Frihedsperioden strakte sig fra 30. Oktober 1730 til 5. Marts 1731, og den varede altsaa kun godt 4 Maaneder.

For at forhindre, at Bøndergodset skulde blive øde, og *forebygge Jordegodsejernes øjensynlige Ruin og Forværvelse*, blev det ved Forordningen af 5. Marts 1731 forbudt Bønderne uden særlig kongelig Tilladelse at rejse ud af Landet, og uden Husbondens Pas og Følgeseddel at flytte til Købstæderne eller et andet Gods. Den, der havde tjent for Karl i 8 Aar, og endnu ikke var i Stand til at paatage sig en Gaards Dyrkelse og Vedligeholdelse, kunde Proprietairen aflevere til Krigstjeneste til Lands eller til Vands.

1733 genindførtes Landmilitsen, og denne Gang fulgte et lovligt Stavnsbaand med den. Loven foreskrev nemlig nu, at ingen Bondekarl maatte forlade det Gods, hvor han var født, før han var 36 Aar eller havde tjent som Soldat. 1735 foreskreves det, at Stavnsbaandet skulde gælde fra det 14. Aar.

Frugten af den kortvarige Frihedsperiode var altsaa, at nu indførte Kristian den sjette ad Lovens Vej det Stavnsbaand, som Herremændene havde praktiseret allerede i

[1]) Fridericia l. c.

Frederik den fjerdes Regeringstid, men dengang med Loven. Det var imidlertid ikke Godsejerne nok, at Bonden var stavnsbunden fra sit 14 til det 36 Aar. Det gjaldt om at faa Baandet lagt paa ham tidligere og faa det til at blive der længere: Helst skulde han være Træl fra sin Fødsel til sin Grav. Han blev det.

I 1746 bestemtes, at ingen Landsoldat maatte nedsætte sig andet Steds end paa det Gods, hvor han var udskrevet; det skulde han vende tilbage til, naar han var færdig med Soldatertjenesten, og fæste Gaard dér. Herefter var altsaa ogsaa den, der havde aftjent sin Værnepligt, stavnsbunden.

Efter 44 Aars Forløb var Vornedskabet genindført over hele Landet. Den ubetydelige Forskel, som endnu var imellem Vornedskabet og Stavnsbaandet, udslettedes helt gennem Praksis. Vi ser derfor nu paany, at Godserne sælges „med paaværende Mandskab efter hoslagte Liste". Godsejerne optræder som „Ejere" af Bønderne. Det finder jevnlig Sted, at en Herremand bytter en Bonde bort for en anden, og det skete ogsaa, at en Bonde blev solgt for Penge eller byttet bort for en Ting. 1747 solgte Herskabet paa Holmegaard en det „tilhørende vorned" til en Kaptajn, saaledes at han skulde tjene som Soldat, saa længe han egnede sig dertil. I 1770 solgte Gisselfeldt Kloster en Karl for 30 Rdl. Det var en lav Pris, men Karlen var drikfældig[1]). Godsejeren paa Nørre Elkjær i Jylland solgte ved samme Tid en Karl for en gammel Kareth.

Da Bonden var blevet saaledes underkuet, at han var modstandsløs, satte Herremændene sig hensynsløst ud over vor Landbrugets dybeste og ældste Grundsætninger.

Herremændene var — og er den Dag i Dag — ingenlunde fri og uindskrænkede Ejere af Bondejorden. De maa for det første ikke bruge den selv, hverken saaledes, at de lægger den ind under Herregaardene, eller saaledes, at de sætte en Forvalter, Forpagter eller Bestyrer paa den. I Christian V.s danske Lovs 5—10—48 Artikel fore-

[1]) Fridericia l. c.

ſkrives: „Ingen Landsbyer, eller Bøndergaarde, maa ødelægges for at forbedre Sædegaarders Avling med." Bondejorden ſkal tjene til Bondeſtandens Underhold. Det er forbudt Herremændene at lade Bøndergaardene blive øde. Det paahviler Godsejerne at ſørge for, at de ere forſynede med Bygninger, Beſætning og Beboere, ſaa at hvert Bondeſted tjener til en ſelvſtændig Families Underhold.

Tilbage lige til Kriſtian II.s Tid gaar dernæſt den ſunde Grundſætning i danſk Landboret, at Jorden ſkal gives Bonden i varigt Brugsforhold. Kriſtian II paabød nemlig, at Fæſtekontrakter ſkulde være paa 10—12 Aar [1]), og ſelv bortfæſtede han Kronens Gods paa Mandens, Huſtruens og et Barns Levetid, ja han udſtedte endog adſkillige „Evigdomsbreve", hvorved Landejendomme overdroges til Arvefæſte. Frederik I førte denne Udvikling et mægtigt Skridt videre, idet han Kriſtihimmelfartsdag 1523 ved en Forordning paabød, at „ingen Bonde, ſom bygger og forbedrer ſin Gaard og redelig udgiver Skyld, Landgilde, Gæſteri og Sagefald og andre ſmaa Redsle, og er ſin Husbond hørig og lydig, og ikke forhugger Skoven uſkellig eller lejer eller fæſter fra Gaarden Ager eller Eng eller Fiſkeri, ſkal fæſtes af ſin Gaard eller deraf udvises, den Stund han holder disſe Artikler." — Hermed var Livsfæſte indført. Bonden havde fra nu af Ret til at bruge Gaarden ſin Livstid og efter Chriſtian V.s Love 3—13—4 havde hans Enke Retten efter ham i hendes Enkeſtand. Bonden kunde derimod opſige Fæſtet og drage bort — hvis han ikke var vorned — dog foreſkrev Chriſtian V.s Love 3—13—7: „Hvilken Bonde der ikke er Vorned, ſom vil flytte fra ſin Gaard og Bolig, ſkal dertil have ſkellig Aarſag og den lovligen beviſe."

Det var dernæſt en gammel Sædvane, ſom det var vanſkeligt at bryde, at Fæſtegaarden gik fra Fader til Søn. Dr. O. Nielſen har i Aarbøger for danſk Kulturhiſtorie offentliggjort nogle gamle Dokumenter, hvoraf det fremgaar, at ovre i Veſtjylland, hvor Bønderne paa

[1]) Steenſtrup: Fæſtebondens Retsforhold i ældre Tid.

Grund af den mindre tætte Bebyggelse og Herregaardenes ringere Antal aldrig blev saa forknebe som paa Øerne og i Østjylland, overholdtes i Slutningen af det attende Aarhundrede med stor Bestemthed den Regel, at Fæstebonden selv bestemte sin Eftermand. Dr. O. Nielsen har bl. a. fremdraget en Skildring fra 1766—67, hvori den dalevende Kaptain, senere Etatsraad Thøger Reenberg Teilmann til Endrupholm, skildrer sin Samtid. Kaptain Teilmann skriver bl. a.:

„Bøndernes Steder og Bo ere her (i Vestjylland) saavel paa Hov- som paa Friheds-Gods almindelig og de fleste Steder som et Slags selvgjorte Stamhuse, dog med den Forskjel, at Faderen uden at se altid paa Alder afstaar sin Gaard til den værdigste og til Bondearbejde dygtigste af sine Sønner, ja vel og Datter, naar han kan udse sig en god Svigersøn. De andre Børn faar derimod noget vist i Penge, Døtrene tillige, naar Omstændighederne ere derefter, en Kiste, en Seng etc. Denne Disposition gjøre Forældrene selv, og dermed ere de andre Børn velfornøjede, i det mindste har jeg endnu ej hørt Klagemaal i denne Henseende . . . .

I saadan Henseende kan man sige, at Ejeren (Godsejeren) snart ej raader at fæste et Sted bort. Vel staar det i en Husbondes Magt heri at gøre Forandring, da der vel paa sine Steder kunde faas langt større Indfæstning, end nu falder, men vilde dog ej blive til den Fordel for Godset, som nu, Bonden véd, at, hvad han forhverver og forbedrer i sit Sted, bliver dog hans egne til Fordel. Thi at det iblandt kunde for Husbonden have sin Fordel at indskrænke dette, ses af følgende:

En Bonde paa et vist Gods syntes, at det var meget, at der blev forlangt 20 Rigsdaler til Indfæstning af hans Gaard, som han vilde overdrage sin Svigersøn, hvorfor Husbonden for at vise ham, der ej blev forlangt ubilligt, bød Bonden 100 Rigsdaler, for at han uden Bondens Fortrydelse maatte raade for, hvem han vilde fæste Gaarden til, og Bonden tage med sig, hvad ham tilhørte, og ikke efterlade, uden hvad Stedet eller Husbonden tilhørte. Men dette vilde Bonden ikke.

Jeg véd endog Exempel, at en Bonde paa et Hovgods afstod sit Sted til en Søn, og som Husbonden meget nødigt vilde haft denne til Stedet, siden han anfaa ham for en flet Husholder, tilbød han Karlen sit Fripas uden nogen Betaling, saa han kunde søgt sin Lykke, hvor han havde villet, men var ej at overtale. Husbonden maatte derfor lade sig sige, for endog med sin ventelige Skade at vedligeholde den Forsikring de ere udi, at det er mest eller lige saa vel for dem selv som for Husbonden, de arbejde og anvende deres Flid, da de i deres Alderdom altid ere visse paa deres Ophold, som de ved Stedets Afstaaelse altid betinge sig, og som de kalde Aftægt."

Over Fæstegodset havde Godsejerne derfor — bortset fra Hærlighedsrettigheder som Jagtret og Sigt- og Sagefaldsret m. v. — kun Ret til at oppebære Stedsmaal eller Indfæstning, Landgilde og Hoveri.

Stedsmaalets eller Indfæstningens Betaling var som de Haandpenge, der gaar Bordet til at fange. Naar Indfæstningen var erlagt og modtaget, var Bondens Besiddelse af Gaarden sikret ham for hans og Enkens Livstid. Naar Bonden opfyldte sine Forpligtelser, kunde han ikke sættes fra Gaarden uden i det Tilfælde, som omhandles i Kristian V.s Lovs 3—13—3: „Haver Husbonden ingen Gaard, eller Huus, at boe udi, og hand i egen Person vil beside den Gaard, som Bonden i Fæste haver, da skal han sige Bonden til derom St. Hans Dag Midsommer, og give hannem sit Fæste igen, og betale hannem hvis bevislig Omkostning og Forbedring paa Gaarden baade i Bye og Mark hand giort haver, og da bør Bonden flytte af Gaarden til næstfølgendes Voldersmisse."

Indfæstningens Betaling betryggede altsaa Bondens Besiddelse af Gaard eller Hus hans og Enkes Livstid, med mindre det sjeldne Tilfælde indtraadte, at Herremanden (Husbonden) blev husvild. Da kunde denne tage Gaarden eller Huset mod at betale Indfæstningen tilbage og erstatte Bonden, hvad han havde bekostet paa Ejendommen til dens Forbedring. Naar Herremændene jog Bønderne ud af deres Gaarde og tvang dem

til at opdyrke øde Gaarde, var det altsaa ulovlige Overgreb.

Dernæst havde Herremanden Ret til at oppebære Landgilde. Landgilden var en uforanderlig Afgift, hvis Størrelse fra gammel Tid var sædvanemæssigt fastsat, og Kristian V.s Lovs 3—13—14 foreskrev, at „Ingen Bonde, skal være pligtig at levere andet, enten i Varer, eller Penge, end som han staar for i Jordebogen .... Ej heller maa han twinges til af sin Husbond at føre sit Landgilde længere Vej end som Stigtet, der hand i boer, er langt til." — Herremanden havde altsaa ingenlunde Ret til at tage i Landgilde, saa meget han kunde forenes med Fæsterne om, saaledes som en Ejer kan tage i Forpagtningsafgift, hvad den Højstbydende vil give.

For det tredie havde Herremanden Krav paa, at Hovbonden skulde arbejde for ham; men Hoveriet var oprindelig af en bestemt Størrelse af hver Gaard. Man vidste, hvor mange Dage man skulde arbejde, hvor mange Langægter og korte Ægter, man skulde gøre o. s. v.

Det ligger imidlertid i selve saadanne Ydelsers Natur, som Ægter, Dagsværk og andet Hovarbejde, at de umuligt lader sig i alle Enkeltheder bestemme saaledes, at ingen Tvist kan opstaa. Det er tværtimod naturligt, at der opstaar mange Slags Stridigheder, som f. Ex. om Bønderne selv skulde medbringe Redskaber, holde sig selv paa Kost o. a. l.

Disse Stridigheder var af mindre Betydning. Værre var det, at Herremændene benyttede sig af det naturnødvendigt ubestemte ved Hoveriet til at udvide det, og tilsidst gjøre det saa ubestemt, at de kunde forlange aldeles vilkaarligt, hvad de vilde. Allerede i det 17. Aarhundrede begyndte det ubestemte Hoveri at blive almindeligt, især i de Landsdele, hvor Bornedskabet herskede. Landgilden kunde ikke forhøjes. Gennem Indfæstningen kunde ingen større Udsugelse finde Sted; thi den ydedes jo kun én Gang for alle; derimod øjnedes gennem Hoveriets Forøgelse en Mulighed for Herremændene til at drage ulovlig Fordel af Bonden. Ofte fik Bonden først sit Fæstebrev Aaringer efter, at han havde tiltraadt Fæstet. Naar han endelig fik det, indeholdt det undertiden om Hoveriet kun vage Vendinger

som, at der skulde ydes Hoveri „som af de andre Godsets Gaarde paa derom sket Tilsigelse". — Det var dog først, da Stavnsbaandet i det attende Aarhundrede gav Bonden helt i Herremandens Vold, at det ulovlige, „ubestemte" Hoveri ret udvidedes. Bonden var nødt til at tage den Gaard, Herremanden vilde give ham, og paa de Vilkaar, Herremanden foreskrev, ellers maatte han springe Soldat. Og Bonden nærede med god Grund en saadan Rædsel for Soldatertjenesten, at han paatog sig og taalte hvad som helst for at undgaa at faa sin Ryg garvet af Korporalstokken. Naar Herremanden gav Bondekarlen Valget mellem at overtage en øde Gaard og saa meget Hovarbejde, at han nødvendigvis hele sit Liv maatte blive en ludfattig Træl, eller blive Soldat, saa foretrak han det første. I sin Afhandling, „Bonde og Herremand", skriver Forfatteren Povl Hansen (Vallekilde) i Aarbøger for Dansk Kultur 1891—92. „Fra en ringe Ubetydelighed voksede „det ubestemte Hoveri" vel langsomt og stille, men desto sikrere sin faretruende Vækst, indtil det omsider blandt Bønderne i Danmark overalt anerkendtes som deres Velstands, deres Lykkes farligste Fjende. Af alle de Forrettigheder, som Jorddrotten Tid efter anden havde vidst at tilrane eller tilliste sig, var der ingen, der af Bønderne følтes haardere end denne. Derfor er i det attende Aarhundrede heller intet Forhold i samme Grad Gjenstand for Bøndernes Klager; og sjeldent nævnes her Ordet Hoveri, uden at det vedføjes de stærkeste Tillægsord, Sproget ejer; atter og atter træffes Udtryk som: „utaaleligt", „ulideligt" el. lign. Særligt yndede man at sammenligne det med „Ægypti Trældom" og Bondefogderne med Plagefogderne." — Bonden kaldte sig selv Træl, og mangen en Herremand betragtede Bonden som sin Ejendom, sin Ting, som han vilkaarligt kunde paalægge Byrder, sælge eller bytte bort, jage fra den Gaard, han havde, og sætte til en anden. Efterhaanden respekteredes mange Steder ingen Lov i Forholdet mellem Herremand og Bonde. Med Rette betegner Forfatteren Povl Hansen derfor den første Halvdel af det attende Aarhundrede som „Ridefogdernes og Bondeplagernes Guldalder".

Datidens Landbrugsforhold havde sin Del i Ulykken.

Bymarken dreves i Fællesskab af alle Byens Bønder med ringe Udbytte; men dygtige Herremænd begyndte med Held at forbedre deres Hovedgaardes Drift. Det forøgede Arbejde lagde de henshynsløst paa Hovbønderne. Naar disse protesterede og klagede, blev de i Overensstemmelse med de Tiders Ret idømt svære Straffe f. Eks. „Jærn paa Nyborg Fæstning". Men derved blev deres Skæbne dog ikke synderlig haardere end deres, der maatte trælle som Slaver hjemme paa Hovmarken. Ikke alene udvidedes, ja mangedobledes det egentlige Hoveri, Avlingshoveriet, det er Arbejdet paa Hovgaardens Drift, dens Gødning, Pløjning og Sædens Indhøstning, men der indførtes noget helt nyt, det „mindre Hoveri", som dels bevirkede, at Bonden aldrig havde Ro, dels virkede ydmygende. Det var en Sag for sig, at Bonden maatte dyrke Hovmarken. Her arbejdede han i sit Kald som Agerdyrker; men efterat det „mindre Hoveri" var indført, brugtes han til alt. Vilde Godsejeren bygge en Herregaard, maatte Bonden køre Tømmer, Grus og Sten dertil og gaa Haandværkerne til Haande. Det paalægges derefter ogsaa Bonden at sørge for Renholdelse af Herregaardens Have, og han maa sende sin Pige op at vaske Vinduer og Gulve paa Herregaarden, Hovbønderne maa vogte Gjæs, klippe Faar, tække Hus, feje Gaard, kjøre Torven hjem, ja bære Asken ud igjen, ikke alene tærske, men ogsaa staa paa Torvet med Herremandens Korn; de maa hegne Hovmarken, rydde Sten, fælde Træer, save Brænde, grave Grøfter; Pigerne blev om Vinteren tilsagte til at „spinde til Hove", og Karlene kunde blive beordret til Hove for at dreje Stegespid i Herremandens Køkken. Bonden var „sunket ned til Tyende for Herremanden[1]), hans Hustru, hans Sønner og Døtre, hans Fogder, ja selv hans Haandværkere og Tjenestefolk. Enhver paa Gaarden betragtede sig som berettiget til at give Hovbonden Ordre". Blev Ordren ikke hurtigt og villigt adlydt, havde man Midler nok til at fremtvinge dens Efterkommelse: Træhest, Hundehul, Halsjærn, Gabestok, spansk Kappe, Ridefogeds, Ladefogeds og Udriders Hundepisk!

[1]) Fridericia l. c.

Mens saaledes Lovens Misbrug og Tilsidesættelse i det 17de og 18de Aarhundrede bevirkede, at Gaardfæsteren sank ned til at blive Træl, hvorledes var saa Husmanden stillet?

I Forfatteren Severin Kjærs „Kulturbilleder"s anden Del findes nogle spredte Træk til Bedommelse af Husmændenes Stilling i det syttende Aarhundrede, hvoraf det fremgaar, at Husmændene var forholdsvis bedre stillet end Gaardmændene. Det oplyses her, at „1676 spørger Ridefogden paa Vordingborg Slot Peder Olsen i Lundby, om han vil give lige saa meget i Indfæstning af sit Hus, som alle andre Husmænd give, nemlig 10 Rdlr., ellers skal han siges ud og til en Gaard. Hans Johansen vil gærne, som Sædvane er, give 10 Rdlr. i Stedsmaal af sit Hus. Det vil Peder Olsen ogsaa, hellere end han vil sættes til en Gaard". — Paa den Tid var paa Vordingborg Gods Stedsmaalet af en Gaard kun 1 eller 2 Sletdaler, et Par Gange ydedes 6 Rigsdaler og en eneste Gang 12 Rigsdaler for en større Gaard i Over Vindinge. Det ses altsaa, at man dengang var villig til at yde større Stedsmaal for et Hus end for en Gaard. Aarsagen var, at Hoveriet væsentligst hvilede paa Hartkornet, og Husmanden altsaa var fri derfor. Husmændenes Stilling blev forholdsvis stedse mere fordelagtig, jo mere Hoveribyrden paa Gaardene steg i Løbet af det 18de Aarhundrede, men allerede i det 17de Aarhundrede vilde „enhver Vorned hellere til et Hus end til en Gaard" [1]).

Under Svenskekrigen var en jordegen Bonde fra Tryggevælde Len, Jacob Hansen, kommen fra sin Gaard og til et Hus i Skovvænge. Han tiltales ca. 1660 med mange flere og paabydes at tage Gaard i Fæste. Da møder Jacob Hansen paa Baarse Herredsting og klager: „Jeg maatte for Armods Skyld lovbyde min selvejende Ejendomsgaard og derefter sætte mig i Hus med fattige Hustru og Børn. Og dersom det nu maatte ske med Øvrighedens Minde, da er jeg gærne begærende Dannemænd, som kunne

[1]) Severin Kjær l. c.

se over min Fattigdom, hvis (hvad) jeg kan have at holde Gaard med."

Denne Husmand vilde altsaa af yderste Evne værge sig mod at blive ophøjet til Fæstegaardmand. Gaardmændenes Lod var heller ikke misundelsesværdig paa Vordingborg Lehn i de Tider. Lehnet var i 1662 overtaget til brugeligt Pant af Jens Lauridsen for Forstrækninger, han havde ydet Kronen, og han søgte skaanselsløst at gjøre sig det indbringende. Bønderne klagede gudsjammerligt. Gaardmand Hans Grib i Bakkebolle klager saaledes 1669 over, at han er blevet udsuget til det yderste: „De haver og taget Hoserne, som jeg om Morgenen skulde drage paa mine Ben."

I „En Trolovelse" skildrer Forf. Severin Kjær, hvorledes Bonden Niels Tuesen synker ned i Drukkenskab og Usædelighed; da kommer han omsider fra sin Fæstegaard i Oreby og til en Inderstue i Knudsby, og da hedder det: „I de kommende Aar blev Niels Tuesen til et andet Menneske. Hans Sind havde været pint af Haarhed og Harme . . . . nu kom der Fred og Ro over ham."

„Saa gik Niels Tuesen som simpel Arbejdsmand og sad som Inderste i Knudsby; men han havde det bedre end som Gaardmand i Oreby; thi han var nu Herre over sig selv. Niels Tuesen blev en agtet Mand." Som saadan jordedes „den 28de Marts 1733 paa Vordingborg Kirkegaard Inderste Niels Tuesen fra Knudsby;" men var han ikke sluppet fra sin Gaard, var han gaaet helt til Grunde, fordi han havde for stridigt et Sind til at bære al den Underkuelse og Ydmygelse, som faldt i en Fæstegaardmands Lod i de Tider.

Jo mere Hoveribyrderne i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede forøgedes, desto større blev ogsaa Frygten hos Husmændene for at blive en Gaard paatvunget. Naar Godsejerne fæstede Huse ud, [1]) betingede de sig undertiden i Fæstebrevet, at Husmanden, naar en Gaard blev ledig, skulde overtage denne, men det blev betragtet som en stor Ulykke for en Husmand, naar han paa den Maade blev tvunget til at fæste en øde Gaard.

[1]) Steenstrup l. c.

Til Belysning af Forholdet i det 18de Aarhundrede kan det nævnes, at Godsforvalteren paa Gisselfeldt i 1760 [1]), da en Del af Husmændene var bleven fritagne for Pengeafgift mod at svare Ugedage i Gisselfeldt Have, beklagede sig derover, „fordi Husmændene vare de solideste og ordentligste Betalere paa Godset, og dette saaledes tabte en af de sikreste Pengeindtægter." Naar Husmændene i 1760 kunde betegnes som de solideste og ordentligste Betalere, maa de have været forholdsvis vel stillede i økonomisk Henseende.

I Aaret 1757 blev der nedsat en Kommission, som skulde indhente Oplysninger om Landbrugsforholdene her i Landet og overveje, hvordan man skulde reformere dem. Til denne Kommission indkom Beretning fra forskjellige Autoriteter. Det fremgaar af disse Beretninger, at Godsejerne, Proprietærerne [2]) som de den Gang kaldtes, har set med meget fjendtlige Øjne paa Husmandklassen, fordi den var forholdsvis uafhængig af Godsejerne og velstillet. Amtmanden i Hirschholm Amt beretter, at han ser „daglig Eksempler paa, at Husmænd, som dels har liket, dels intet Hartkorn, ja endog Indsiddere, lige som de er formuende til, holde Bæster, Køer, Svin, Faar og andre Smaakreaturer i Mængde, ofte lige saa mange som en Gaardmand, og disse Kreaturer skal Bondens Græsning saa føde og ernære, ikke alene om Sommeren, men endog om Vinteren". — Det var noget, som Godsejerne var meget forbitrede over; thi naar Gaardmændene tog Husmændenes Kreaturer ind paa Fælleden i Stedet for deres egne, blev de selv mindre duelige til at betale deres Afgifter til Proprietærerne. Amtmanden skriver videre i sin Beretning: „Her i Egnen, hvor jeg er fjendt, ved jeg, der er saadanne Husmænd og Indsiddere, som det aldrig burde være tilladt at holde Hefte og Vogn, de kunde godt hjælpe sig med at have i det højeste en Ko eller nogle Faar. De gjøre endda sure Miner ad, naar de skal betale en Marks Penge eller to i aarlig Græsgjæld til Bønderne, som dog sidde for Hartkornets Tynge

[1]) Rasmussen: Gisselfeldts Historie.
[2]) Povl Hansen, Vallekilde: Bidrag til det danske Landbrugs Historie.

og Udgifter . . . . Det burde til Bøndernes store Nytte fastsættes, hvad af Liv vore Husmænd og Indsiddere og deslige Folk paa Landet maatte have. Bæster, holder jeg for, burde være ganske forbudt, undtagen for de, der have saa meget Hartkorn til deres Huse, at 3—4 af dem kunde dyrke deres ringe Jord med ét eller to Par Bæster". Og det hedder fra en Forfatter i Datiden, at han anser „Husmændene for at være Gaardmændenes „Blodigler" og af Bondestanden „Vandbier udi Staten"", idet de ere mere velstillede end Bønderne, og, som han videre siger, „de holde ordentlig Assistencehus for Bonden, saa naar en Bonde, der ikke er i Stand, manquerer Penge til en Skat eller Landgilde o. s. v., saa kan han af dem blive assisteret, men paa haarde og ubarmhjertige Vilkaar, nemlig at Bonden, som er i Betryk, maa overlade sin Assistent saa megen Jord, som den anden forlanger." Saaledes skildres i disse Godsejernes Indberetninger Husmændene som Gaardmændene langt overlegne i Formuesvilkaar, og det hedder, at naar en Proprietær vil prøve paa at tvinge en Husmand, saa svarer han: „Jeg svarer min Husafgift, De har ingen Ting med mig at gjøre!" Saaledes kunde en Gaardmand den Gang ikke svare sin Husbond. Denne Selvstændighed hos Husmændene vakte Godsejernes Harme i den Grad, at en Godsejer, Brinch Seidelin til Eriksholm, skriver, at naar Husmændene ikke vil tage Tjeneste paa nærmere bestemte Vilkaar, saa skulde det fastsættes af Lovgivningsmagten, at Proprietærerne burde have Ret til „uden Lov og Dom" at sætte dem paa Vand og Brød, og hvis det ikke hjalp, da paa Fæstningsarbejde 1 eller 2 Maaneder. Han tilføjer selv: „Jeg ved vel, at uden Lov og Dom lyder noget haardt, men det behøves; her er periculum in mora", d. v. s. Fare ved Udsættelse.

Med saa fjendtlige Øjne saa Godsejerne paa Husmændene, og akkurat det samme Fjendskab udøstes over Selvejergaardmændene, af hvilke der jo vare nogle enkelte tilbage. Om dem erklæres det ligeledes i Indberetninger af 1757, at Selvejergaardmændene ere en Slags Mennesker,

[1]) Povl Hansen l. c.

som slet ikke burde „eksistere". Bønderne selv delte ingenlunde Herremændenes Had til Husmændene, men saa i dem Venner og Forbundsfæller i Kampen mod Undertrykkerne.

Ud af disse spredte Træk kan man danne sig et Billede af, hvordan Husmandsstandens Vilkaar var i det syttende og attende Aarhundrede.

Da Herregaardens Mark blev dreved ved Hovbondens gratis Arbejde, og da Bonden ikke havde Raad til hjemme at anvende fremmed Arbejdskraft udover sin faste Karls, og da endelig det da anvendte Trevangsbrug fordelte Arbejdet nogenlunde jævnt over hele Aaret, saa at der kun i ringe Grad var Anvendelse for Daglejere i særlig travle Tider, trængtes der i det gamle Landbrugs Tid ikke til Husmænd i Betydning af Landarbejdere. Der var ogsaa kun faa Huse. Henimod Slutningen af det attende Aarhundrede har der næppe været mere end en Snes Tusinde Huse her i Landet. Deres Beboere ernærede sig i Reglen ved Haandværk. Husene vare som oftest næsten jordløse; men Husmændene havde en Græsningsret paa Gaardmændenes Overdrev, og de var altsaa ikke afskaarne fra at holde Kreaturer. Husene havde de i Fæste. Datiden kjendte ikke Leje i den Slags Forhold. Til Vederlag svaredes en Husafgift; men Hoveriet var Husmændene i alt væsentligt fri for. Mellem Gaardmænd og Husmænd bestod ingen egentlig Standsforskjel. En Husmand blev jevnlig tvunget til at fæste en øde Gaard, og naar en Gaardmands Søn kunde slippe til at fæste Hus, var han glad derfor. Der var en stadig Overgang fra den ene Klasse til den anden.

Til Husmændene henregnedes forøvrigt hele den Del af Landalmuen, der ikke vare Gaardfæstere, og i det syttende og attende Aarhundredes mange Aaar med Misvækst, Krig og Pest, maatte der selvfølgelig paa Landet danne sig et stort Proletariat; men dette bestod for en stor Part af Gaardmænd, der af en eller anden Grund var kommet fra deres Gaard. De ernærede sig tildels ved Tiggeri.

Den ny Tid nærmede sig imidlertid, som skulde hæve Bonden op af hans fortrykte Stilling. Vi skal nu se, hvilken Betydning dette fik for Husmændene.

Kapitel II.

Landboreformernes Betydning for Husmændene.

I Løbet af det attende Aarhundrede blev Godsejernes Underkuelse og Udsugelse af Bondestanden saa stærk, at der maatte trædes op derimod, og en Forandring fremtvinges, hvis Staten ikke skulde gaa til Grunde. Midt i Aarhundredet begyndte de oplyste Klasser at indse dette. Ansete Mænd skildrede i Skrifter det overdrevne Hoveri, paaviste Fæsternes uheldige Stilling, forlangte Herregaardene udstykkede og Fæstegaardenes Overgang til Arvefæste eller Selveje.

Imidlertid gik det netop i denne Tid endnu haardere ud over Bønderne. Stavnsbaandet udvidedes i 1764 til at gjælde fra det 4de Aar. Herregaardenes Antal og Størrelse forøgedes, og Driften forbedredes, hvorved Hoveriet mangedobledes. Alt dette gjorde Bøndernes Byrder utaalelige, og da de mærkede, at der i de oplyste Befolkningslag var nogen Bevægelse til Fordel for dem, begyndte de at blive urolige. For at hjælpe Bønderne, begyndte Kronen at sælge sine Fæstegaarde. Det var Meningen, at Bønderne skulde kjøbe dem; men mange Steder blev de budt over af Opkjøbere, der lavede uhe Godser, ja nogle Steder bleve Bønderne endog med Vold holdt borte fra Auktionerne, og saaledes stik imod Hensigten med Salget forhindret i at kjøbe. Kronens Bønder havde ikke været stærkt plaget med Hoveri; men hvor Krongodset nu gik over i private, nybagte Herremænds Besiddelse, blev Hoveriet forøget næsten uden Grænse. Mange Steder nægtede Bønderne da i deres Fortvivlelse at arbejde. De gjorde ligefrem Strejke. I barnlig Tro paa, at Kongen nok vilde hjælpe dem, naar blot „Landets Fader" fik den sande Sammenhæng at vide, sender Bønderne rundt omkring fra Landet Klageskrifter og Afsendinge til Kjøbenhavn — og lider bittre Skuffelser. I nogle Tilfælde spistes de af med Talemaader. I andre og især i Gjentagelses-Tilfælde sattes de i Odense

Tugthus eller til at arbejde i Jærn paa Bremerholm. Trods alle Skuffelser blev de ved at tro paa Kongen, og ustanseligt strømmede Klagerne ind over legemlig Mishandling, Forfordeling ved Magelægning, overdrevent Hoveri og Misbrug ved Tiendeopkrævningen. Disse underkuede Stakler havde ikke Mod og Mands Hjærte til en Revolution, der afbrændtes ingen Herregaarde, myrdedes ingen Bondeplagere; men der foregik tilstrækkeligt til, at Godsejerne kunde faa Anledning til at foreholde Magthaverne det nødvendige i at regjere Bonden med Haardhed. Det var let for dem at fremstille naturlige Udslag af Forbittrelse over Lovbrud og [1]) Undertrykkelse som Oprørsthed, og Reformbevægelsens Modstandere var ved at faa Magten i Regjeringen, hvis enevældige Indehaver formelt var den affindige Kristian VII.

Da skete den for den danske Bondestand saare lykkelige Begivenhed, at Dronningens Elskov lagde den enevældige Kongemagt i Struensees Hænder. I Efteraaret 1770 begyndte Struensees direkte Indflydelse paa Statsstyrelsen, og allerede i November Maaned samme Aar lod han nedsætte en Kommission paa 5 Medlemmer, som skulde stille Forslag til en Reform i vore Landboforhold. I denne Kommission fik Professor Oeder Sæde, og dens Karakter er dermed givet; thi Professor Oeder havde Aaret i Forvejen skrevet en: „Betænkning over, hvorledes der kan skaffes Bondestanden Frihed og Ejendom i de Lande, hvor den mangler dette", hvori han krævede Frihed for Bonden som en medfødt Ret, Hoveriet afskaffet, Hovmarken udskiftet blandt Bønderne og Fæstegaardene overdragne til Ejendom.

Opfyldt af det ædleste og uegennyttigste Ønske om at ophjælpe den danske Bonde og derigjennem den danske Stat, gik de to Tyskere — Struensee og Oeder var begge Tyskere — i Gang med at reformere vore Landboforhold. Allerede den 20de Februar 1771 kom der en Forordning om Hoveriet, som ud fra den Grundsætning, at „Billighed fordrer, at Bondens Byrder og Pligter skal være ikke alene bestemte, men endog taalelige", fastslog ved Lov, hvor meget Hoveri der maatte kræves pr. Td. Hartkorn. Inden 1.

[1]) Fridericia l. c.

Juni 1771 skulde i Henhold hertil være udarbejdet et Hoverireglement, som skulde „vedhæftes hver Bondes Fæstebrev, hvoraf tydelig kan sees det aarlige og højeste ugentlige Antal af alle Slags Arbejds-Dage". For hver Dags Arbejde skulde Bonden have en „Billet" til Bevis for Ydelsens Erlæggelse.

Hermed var den gamle Grundsætning i vor Landboret, at der kun kunde kræves et bestemt — først ved Sædvane og nu ved Lov fastsat — Hoveri af hver Fæstegaard, igjen trængt sejrrig igjennem.

Struensees og Oders højhjærtede Bestræbelser stansede dog ikke herved. Det var ogsaa deres Hensigt at ophæve Stavnsbaandet. Forslag til foreløbig bethydeligt at begrænse det var allerede udarbejdet, men det skulde ikke lykkes disse Mænd at føre dette Forslag ud i Livet.

Forordningen om Begrænsningen af Hoveriet havde vakt Godsejernes hvidglødende Harme. Dens Bestemmelser tilsigtede at forvandle Bonden til en selvstændig Mand, af hvem ingen kunde forlange andet end Opfyldelsen af visse, begrænsede, lovbestemte Forpligtelser. Naar han gjorde sin Skyldighed i saa Henseende, skulde ingen kunne krumme et Haar paa hans Hoved. Herremændene bøjede sig kun modvilligt for Hoveriforordningens Bud, men Bønderne, der mærkede, at Tiden var dem gunstig, vilde nu ikke længer taale Overgreb, og Arbejdsnedlæggelser blev derfor snarest hyppigere efter Hoveriforordningens Udstedelse.

Denne Forbittrelse blandt Herremændene og Urolighederne blandt Bønderne blev det bredere Grundlag, der gav Styrke til en Hofsammensværgelse, for hvilken Christian VIIs Halvbroder, Arveprins Frederik og Frederik Vs Enke Juliane Marie stod i Spidsen. For denne Sammensværgelse faldt Struensee den 17. Januar 1772, og kort Tid efter afhuggede Bødlen det Hoved, som mægtigere og ivrigere end noget andet siden Christian IIs Dage havde arbejdet for den danske Bondestands Frigjørelse.

Struensees Efterfølger blev Kabinetssekretær Ove Guldberg, der sædvanlig prises for „Danskhed". Denne Patriots vise Grundsætning var, at Bondens Aag ikke kunde lettes, uden at Staten vilde ryste i sin Grundvold. Han

fjærnede Professor Oeder fra Danmark, og den 12. August 1773 ophævede han Struensees og Oeders Hoveriforordning.

Ove Guldbergs ny Hoveriforordning af 12. August 1773 begrundes saaledes: „Erfarenhed har vist, at det ved Forordningen af 20. Febr. 1771 efter Hartkornet bestemte Hoveri paa de fleste Steder har været utilstrækkeligt til Sæde- og Avls-Gaardenes Drift, saa at mange Jorder ere blevne udyrkede, og Korn- og Hø-Høst samt andet Arbejde efterladt til Tab saavel for det almindelige, som for Ejerne; hvorfor bemeldte Forordning aldeles ophæves, og de efter samme meddelte Hoveri-Reglementer herefter blive af ingen Kraft; Hvorimod med Hoveriet paa følgende Maade skal forholdes":

„Da Jordegodsernes Ejere besidde de dem tilhørende Sæde- og Avls-Gaarde under den Forsikkring, Lovene giver: at Bønderne skal forrette det dertil behøvende Ægt og Arbejde; saa skal de til samme Gaard henlagte Hoverie-Bønder være pligtige til . . . . . uden videre Betingelse, være sig enten i Hensende til Vejens Længde eller i anden Maade, at forrette Hoverie, efter hver Provindses og Egns gamle Skik og Brug, med at pløje, krøje, saae, harve, tromle, afmeje, opbinde, paa Agrene hensætte o. s. v. . . . alt paa de Aarsens Tider og Dage, som Husbonden finder for got til hvert Slags Arbejde at lade dem tilsige."

Henvisningen til gammel Skik og Brug indeholdt desværre ikke mere nogen Begrænsning; thi det havde Herremanden forlængst sat sig udover. Ved Guldbergs Forordning blev den lovlige Tilstand derfor, at Herremændene kunde forlange saa meget Hoveri af Bønderne, som de vilde, og forlange det udført, hvornaar de vilde. Aldrig havde Bonden i højere Grad været Træl.

Aaret efter lod Ove Guldberg ved Forordningen af 14. September 1774 om „Land-Militsen i Danmark" Stavnsbaandet indskærpe i dets fulde Strænghed. Alt Haab syntes ude for Bonden.

Som en Paladsrevolution havde bragt Guldberg Magten, faldt han omsider ogsaa for en saadan. Den 14. April 1784 gav Kronprins Frederik — senere Frederik VI —

Mode i Statsraadet og overtog paa den sindssvage Christian VIIs Vegne Regjeringen. Guldberg afskedigedes, og Arveprinsen og Enkedronningen fjærnedes fra Magten.

Den 16aarige Kronprins Frederik besad Ungdommens Retsindighed og den Uerfarnes Tro. Hans store Lykke var, at de Mænd, der naturligt frembød sig som hans Raadgivere, da Guldberg var fjærnet, hørte til Nationens ædleste Mænd; hans uvisnelige Fortjeneste er det, at han, lige til han begyndte at ældes, blev tro mod de Tanker, som disse Mænd havde indpodet ham.

Kronprinsens Raadgivere blev de tre tyske Grever Andreas Peter Bernstorff, Kristian og Ludvig Reventlov, samt Nordmanden Kristian Colbjørnsen, der var Jurist. Disse Mænds store Bedrift blev den endelige Gjennemførelse af Landboreformerne og Bondestandens Frigjørelse. Efter to Aars Bestræbelser lykkedes det den 25. August 1786 at faa nedsat en Landbokommission, der skulde stille Forslag om Stavnsbaandets Ophævelse.

Et Brev fra Kristian Reventlov til hans Søster giver et Billede af [1]), hvilken Begejstring denne Kommissions Nedsættelse vakte blandt Bondestandens Venner. Reventlov skriver:

„Glad og taknemlig mod Gud skriver jeg Dig hurtigst disse Linier til, Guds Velsignelse, Frihedsbudskabet er kommet. Dér ligger Udplyndringen, Lænkerne, Aaget, de lange Piske, Træhesteue, den spanske Kappe, borte er de Hurra! Hurra! Hurra! raab, skrig det højt imod mig, at vore Stemmer kan blande sig, hvor de store Herrer med de blaa Baand sidder og korser sig over de vidunderlige Ting. Men den, der tager den tunge Handske op, skal føle den centnertunge Byrde af min Haand paa sine Skuldre, selv om de ogsaa er smykkede med det blaa Baand; hvem der siger et eneste Haansord mod Frederik VI, ham skal Drengene haane paa Gaderne. Hurra! Hurra! Dér ligger det gamle Kram; jeg har revet det ned med Tænderne, med Hænder og Fødder, jeg vil nu brænde det og kaste Asken i Havet, at det kan synke ned i Jordens Indvold . . ."

[1]) Fridericia l. c.

20. Juni 1788 ophævedes Stavnsbaandet i Erkendelse af, at „da Bondestanden indbefatter den talrigste Del af Landets Indbyggere, og Statens Styrke, saa vel i Hensigt til Forsvars-Væsenet som den almindelige Velstand, fornemmeligen beror paa denne bethydelige Nærings-Stands Vindskibelighed, Mod og Fædrelands-Kierlighed; saa kan Kongen ikke gjøre et for ham Selv kjærere og det Almindelige gavnligere Brug af Hans Kgl. Myndighed end at anvende samme til at opmuntre disse borgerlige Dyder; ved omhyggeligt at beskærme og med Kraft handthæve Undersaatterne af Bondestanden i deres Rettigheder, især den personlige Frihed". — Bonden ophører fra nu af at tilhøre et „Gods" eller en Godsejer, og om at sælge eller bortbytte Bønderkarle kan der ikke længere være Tale.

Da Stavnsbaandet var løst, prøvede Godsejerne paa at skaffe sig Oprejsning ad følgende Vej. De sagde: Nu er Bonden fri! Lad da ogsaa os faa Frihed! Lad os faa Kontraktsfrihed, saa at vi kan ordne os med den fri Bonde, som vi kan komme overens med ham om. Lad os faa Frihed til at fæste eller leje „vore" Bondergaarde ud paa de Vilkaar, vi vil og kan enes med Brugerne om. De vilde med andre Ord have fri og fuld Ejendomsret over Fæstegodset.

Deres Bestræbelser i saa Henseende strandede næsten fuldstændigt. Det gamle Landbosystem blev lykkeligvis i væsentlige Henseender opretholdt.

Ved Forordningen af 8. Juni 1787 blev Forholdet mellem Jorddrotten og Fæsterne ordnet efter nærmere Regler, der foreskrev Synsforretning ved Fæstegaardenes Overlevering, forpligtede Godsejerne til at sørge for Fæstegaardenes Vedligeholdelse med Bygninger og Besætning og til at give Fæstebonden Erstatning for Opførelse af nødvendige Bygninger. Det forbydes „Godsejerne eller deres Forvaltere paa egen Haand at lade Bønderne straffe med Træhesten, Halsjernet, det saakaldte Fængsel i Hullet eller deslige". — Det blev indskærpet, at Bondergaarde ikke maatte inddrages under Herregaardens Avling, og den 19. Marts 1790 blev der udgivet en Forordning, som fastslog

Tvangen til at bortfæste Bondergaardene paa Fæsterens og Enkes Livstid.

Hermed var de to dybeste Grundsætninger i dansk Landboret atter bragt i Hævd, at Jorden skal tjene til den danske Bondestands Ernæring, og at den skal gives Bønderne til livsvarigt Brug. Disse Grundsætninger omfatte al Bondejord. Ingen har den Gang tænkt, at der skulde gjælde en anden Regel for den Jord, der ved Udskiftningen henlagdes til Huse, end for den til Gaardene henlagte.

Fæstetvangen fastsloges gennem Forordningen af 19. Marts 1790, der begrundedes saaledes: „Da endeel Jorddrotter i Danmark, tvertimod Lovens udtrykkelige Bud i 3—13—1 og 4, udstede Fæstebreve, enten paa visse Aar eller med det Vilkaar, at Fæsterne efter Opsigelse skal fravige Gaarden; hvilken Omgangsmaade baner Vej til Udsuelser og qvæler al Lyst til Vindskibelighed hos Fæstebønderne; saa er det, i Hensigt til Agerdyrknings Væsenets Opretholdelse og Bondestandens Haandhævelse i dens Rettigheder, fundet fornødent at sætte Grændser for disse Misbrug og med Kraft beskærme Fæsterne i den Besiddelses Ret for dem selv og deres Enker, som, ved fornævnte Lovs Artikler, nu er, og ved de ældre Lovgivelser i flere Aarhundreder har været dem hjemlet." Her erkendes udtrykkeligt Bondestandens flere Aarhundreder gamle Ret til livsvarigt Brug af Fæstejorden.

Det næste Aar lykkedes det at faa begyndt paa en Ordning af Hoverivæsenet. Ved Forordning af 25. Marts 1791 blev der givet nøjagtige Regler for Bondens Ret og Pligt under Arbejdet. Reglerne er strænge, men der sættes dog Grænser for Arbejdsdagens Længde, og det forbydes at prygle Gaardfæsterne og deres Hustruer paa Hovmarken, „da saadant strider mod den Agtelse, dem, som selv Husfædre og Husmødre, tilkommer." Spørgsmaalet om selve Omfanget af Hoveriet søgtes løst gennem mindelige Overenskomster mellem Godsejere og Fæstere, og der udnævntes i 1795 to Hoverikommissioner, en for Jylland og en for Øerne, som skulde mægle mellem Godsejerne og Fæsterne, men som, naar frivillig Overenskomst ikke kunde opnaas, selv skulde afgøre Sagen ved deres Kendelse.

Endelig blev 1799 ved en almindelig Forordning alt „ubestemt" Hoveri afskaffet, og det bestemtes, at det almindelige Hoveri, Avlsbrugshoveriet, ikke uden Rentekammerets Samtykke maatte forøges ud over den Størrelse, det havde faaet ved Overenskomst eller Hoverikommissionens Kendelse. Der blev desuden truffet forskellige Bestemmelser, som gik ud paa at fremme Hoveriets Afløsning, idet der blev tilsagt Godsejerne væsentlige Begunstigelser til Gengæld, naar de enedes med deres Fæstere om Hoveriets Afløsning paa rimelige Vilkaar.

Den 15. Juni 1792 udkom endnu en Forordning, der var af lige stor Betydning ved sine gode Formaal og ved sine uheldige Midler.

Denne Forordnings Maal var at fremme Bondergodsets Udskiftning af det gamle Fællesskab, hvori Bymarkerne havde henligget, og Hoveriets Formindskelse eller Afskaffelse. Den vilde fremme disse Formaal ved at tilsige Jordbrotterne „billige Fordele", naar de arbejdede hen derimod. Det var ganske vist en Livsbetingelse for vort Fædreland, at det gamle Jordfællesskab, som hindrede en forstandig Dyrkning af Bondejorden, blev ophævet, og at Hoveriet, som hindrede Bonden i at samle sit Arbejde og sin Interesse om den hjemlige Bedrift, blev begrænset; men dette burde ikke være sket paa Bekostning af det gamle Landbosystems sunde Grundsætninger, at Herremændene ikke maatte bemægtige sig Bondejord, men at denne bestandig skulde tjene til Anvendelse for Bondestanden paa den for dennes Vel heldigste Maade, og at det beroede paa Sædvane eller Lov, hvad Jordbrotterne havde Ret til at oppebære af Bonden som Vederlag for Brugen. Paa begge disse Grundsætninger gør Forordningen af 15. Juni 1792 Brud, idet den for „at befordre Hoveriets frivillige Afskaffelse" gav Herremændene Ret til, naar de udskiftede deres Hovedgaarde i Parceller, der dyrkedes uden Hoveri, indenfor visse Grænser at forøge disse hoverifri Hovedgaardsparcellers Størrelse „med tilstødende Bondergaarde, naar saadanne blive fæsteledige." Her aabnedes en mod hele Aanden i vor Landbolovgivning stridende Adgang til at inddrage Bondejord under Herregaardene.

Værre endnu var det, at det i samme Forordning, for at fremme Udskiftningen af Jordfællesskabet, bestemtes, at det skulde være Jorddrotterne tilladt, naar Ejendomme, der vare udskiftede af Fællesskabet, blev fæsteledige, „af de tilkommende Fæstere at betinge sig saadanne Afgifter, som de med dem kan forenes om". Mens Christian V.s Lovs 3—13—14, som vi har set, fastsatte en bestemt, noverstigelig Grænse for Landgilden, gøres den nu fri. Her sejrede altsaa Godsejernes Krav paa Kontraktsfrihed, og det manglede heller ikke paa Forsøg fra Godsejernes Side paa at hævde, at de ved denne Bestemmelse var blevet fri og uindskrænkede Ejere af Fæstegodset, ligesom de tidligere hævdede, at de baade ejede Bøndergodset og Bønderne selv med Koner og Børn. Deri havde Jorddrotterne dog Uret. For det første vedblev deres Adgang til at tage, hvilken Landgilde de vilde, at være — og er endnu den Dag i Dag — indskrænket derved, at det er paalagt dem under Strafansvar at sørge for, at enhver Fæstegaard igen er bortfæstet inden en vis Frist, efterat den er bleven ledig, og at de kun kan fri sig for dette Ansvar ved at oplyse, at de ikke har kunnet faa den bortfæstet endog uden Indsættning, skønt de har tilbudt den paa saadanne Vilkaar, som af vedkommende Autoritet skønnes at være billige. Lovgivningen gaar altsaa ud fra, at Godsejerne er pligtige at *fæste Gaardene ud paa billige Vilkaar*; men dertil kommer endnu, at det gamle Landboskystem er opretholdt, for saa vidt som Godsejerne ikke maa bruge Fæstegaardene selv, at de ikke maa give dem i Brug til andre, paa hvilken Maade de vil, men skal give dem i Livsfæste. Fri og uindskrænket Ejer af Fæstegodset er Godsejerne altsaa ingenlunde.

Vi har nu set, at Landboreformerne betyder: Jordfællesskabets Ophævelse, Stavnsbaandets Løsning, Hævdelsen af den gamle Grundsætning, at Bondejorden skal gives i Livsfæste, Begrænsning af Avlingshoveriet og Afskaffelse af det ubestemte Hoveri. Hertil kommer endnu, at Jordfællesskabets Ophævelse førte med sig, at Jordbruget gik over fra det gamle Trevangsbrug til den mere intensive Drift, som betegnes ved Kobbelbruget.

Men vedrørte alt dette Husmændene, og tænkte man under alt dette paa Husmændene? Paa begge Spørgsmaal er Svaret: Ja!

De store Landboreformer berører paa en dobbelt Maade Husmandsstanden. For det første derved, at de faar Indflydelse paa de Husmænds Stilling, som allerede existerede, da Reformerne kom i Gang, og for det andet derved, at der skabes et helt nyt Befolkningslag paa Landet: de egentlige Landarbejdere.

Under det gamle Landbosystem havde Husmændene ifølge Sædvane Ret til at græsse et Par Køer, undertiden ogsaa en Hest paa Overdrevene, og det var almindeligt, at Gaardfæsterne afsaa et Stykke af Bymarken, som Husmændene kunde dyrke. Da nu Jordfællesskabet blev ophævet, og hver Mand fik sit eget, vilde naturligvis ingen Enkeltmand afse noget af sit til Husmændene; men Grev Kristian Reventlov, som var Hovedmanden i Arbejdet for de store Landboreformer, sørgede for, at de hidtil jordløse Husmænd fik deres Græsningsret paa Overdrevene erstattet med en lille Jordlod, paa hvilken der kunde holdes en Ko eller to foruden nogle Faar. Gennemsnitlig blev disse Jordlodder paa 3—4 Tdr. Land. Grev Reventlov ansaa det for at være af aller største Vigtighed for Staten at undgaa jordløse Huse, fordi der ved saadanne vilde dannes en besiddelsesløs Klasse paa Landet, som var daarligere stillet, end Husmændene var tidligere, da de havde deres Græsningsret. Ved flere Bestemmelser søgte Grev Reventlov at hindre, at der opstod jordløse Huse.

Forordningen af 25. Marts 1791 tillod, at en Bondegaard blev nedlagt, naar det var umuligt at faa den bortfæstet, men Jorden skulde da lægges ind under andre Bøndergaarde; den maatte ikke lægges til nogen Hovedgaard. Gaardens Nedlæggelse betinges dog af, at „paa den nedlagte Gaards Grund bygges 2de nye Huse, af hvilke ethvert Hus tillægges 6 Tdr. Land Middeljord, at ethvert Hus i den Bye, hvori den Gaard, som nedlægges, er beliggende, saavidt det ikke er forsynet med 3 Tønder Land Middeljord, tillægges samme, samt at Jorddrotten bliver ansvarlig for disse Huses bestandige Vedligeholdelse,

under Straf af 10 Rdlr. til Sognets Fattige, i Fald Husene blive ode; hvilken Mulct igientages, naar han ikke inden en bestemt Tid, som ham dertil af Amtmanden forelægges, igien forsyner de obeblevne Huse med Beboere". Denne i Sandhed vise og humane Bestemmelse foreskrev altsaa, at naar en Gaard blev nedlagt, skulde der oprettes to Pligthuse paa hver 6 Tdr. Land, og hvis der var noget Hus i Byen, der havde under 3 Tdr. Land, skulde dets Tilliggende forøges, indtil denne Størrelse var naaet. Ved Placat af 16. Maj 1795 blev det tilladt under visse Vilkaar ved Udskiftningen at tage Jord fra Gaardene og henlægge tre Tdr. Land til hvert Hus. Naar der i de Tider blev givet Bevilling til, at en Herremand maatte sælge af sit Bøndergods uden Tab af Hovedgaards-Rettigheder, blev den betinget af, at der blev tillagt hver Husmand paa Godset 3 til 4 Tdr. Land Jord. At disse Huse skulde fæstes ud, var en Selvfølge. Det var jo Fæstejord, der lagdes til Husene, og naar der ikke udtrykkelig gaves en Lovbestemmelse, som fritog denne Jord for Fæstetvangen, maatte den vedblive at være den undergiven, ligesaavel naar den laa til et Hus, som da den laa til Gaardene. Fæstejord var og blev den. Forordningen af 15. Juni 1792 § 1 gaar ogsaa udtrykkelig ud fra, at Huse paa Fæstejord blive bortfæstede. Disse Huse blev desuden gjort til „Pligthuse", saaledes kaldes de, fordi det var — og er — en Pligt at opretholde dem og holde dem forsynede med Fæstere. At dette skete, skulde paases af Amtmændene.*)

Ad flere Veje blev der altsaa af Grev Reventlov under Iværksættelsen af de store Landboreformer draget Omsorg for ogsaa at hjælpe Husmændene; men de kommende Tider blev mere ugunstige for denne Stand.

Med de store Landboreformer løb det 18de Aarhundrede til Ende. Ved det 19de Aarhundredes Begyndelse spordes Reformernes økonomiske Virkninger allerede stærkt. Det

*) Dette Tilsyn er blevet hævet ved et Circulære af $^{10}/_{6}$ 1862; men dette Circulære er ulovligt, da man ikke administrativt kan hæve en Lov.

er ikke her Opgaven at skildre, hvor velsignelsesrige disse var for Gaardmandsklassen; her skal den langt tristere Gærning gøres, at skildre, hvorledes Reformerne affødte en ny og talrig Arbejderklasse paa Landet, og hvorledes en kortsynet Statsledelse langt fra at drage Omsorg for, at den kom til at leve under gode Kaar, saa at den med Lyst kunde gøre sin Gærning og ikke alene være en nyttig, men tillige en oplyst og med sin Stilling tilfreds Samfundsklasse, har givet Godsejerne i det nittende Aarhundrede fri Hænder overfor disse Husmænd til at iværksætte Udsugelser og Undertrykkelser, der fuldt vel staar Maal med, hvad der i det attende Aarhundrede ovedes overfor Gaardmændene.

Kapitel III.

Husmandsklassens Underkuelse.

Da de store Landboreformer begynder, 1787, var Antallet af Godsejere og Gaardmænd med deres Husstand 393,730 Personer.

Husmænd, Inderster og Daglejere med deres Husstand udgjorde paa samme Tid 144,849 Personer.

Efter den officielle Beretning om Folketællingen i Aaret 1801 var Antallet:

af Godsejere og Gaardmænd med deres Husstand 388,000 Personer,

af Husmænd, Daglejere og Indsiddere paa Landet[1]) med deres Husstand 276,000 Personer.

I Tidsrummet fra 1787 til 1801 er Antallet af Godsejere og Gaardmænd altsaa taget lidt af; men der-

[1]) Professor Falbe Hansen: Stavnsbaands-Løsningen og Landboreformerne.

imod er Antallet af Husmænd, Inderster og Daglejere med Husstand steget med over 130,000 Personer; i Løbet af $13^1/_2$ Aar er Antallet af de til Husmandsklassen henhørende Personer næsten fordoblet.

Vi ser saaledes, at de store Landboreformer medføre en overordentlig Forøgelse af Landbostanden, og at denne udelukkende falder paa det underste Lag.

Ved det nyligt udrundne, nittende Aarhundredes Begyndelse udgjorde den ny Husmandsklasse omtrent 300,000 Personer, og i Aarhundredets Forløb voxede den med 100,000 til. En af dette Aarhundredes vigtigste Opgaver har det derfor været at drage Omsorg for dette ny tilkommende Samfundslags Vel. For Historiens Dom over det nittende Aarhundredes danske Statsledere, maa det være af afgørende Betydning, hvorledes de har løst denne. Vi skal nu undersøge Aarsagerne til, at denne ny Samfundsklasse dannedes, og hvad Lovgivningsmagten gjorde for dens Trivsel.

Under det gamle Landbosystem havde Jordbrugerne kun sjældent — egentlig kun i Høstens Tid, og da kunde de haandværksdrivende Husmænd godt træde til — Brug for fremmed Medhjælp. Herremændene drev deres Hovedgaarde med Bondens gratis Arbejde, og paa Bymarken gjorde Bonden og hans Karl en Smule Arbejde i Ny og Næ, naar de var fri fra Hove. Det maatte Bondejorden nøjes med. Efter den da brugelige Driftsmetode, Trevangsdriften, deltes den dyrkede Jord i tre Vange, hvoraf den ene henlaa til Græsning, medens den anden besaaedes med Vaarsæd, den tredie med Vintersæd, Rug. Jorden fik kun liden Gødning og for lidt Hvile. I de Tider var derfor 3 à 4 Fold en jævngod Høst[1]).

Da nu Udskiftningen af Fællesskabet medførte, at hver Gaardmand fik sin egen Lod, vaagnede hans Iver og Interesse for dens Opdyrkning; en ny og hensigtsmæssigere Dyrkningsmaade kommer i Anvendelse (Kobbelbruget). Jorden bliver nu omhyggeligere bearbejdet, og hidtil uopdyrkede Strækninger lægges under Ploven. Dette kræver

[1]) Falbe Hansen l. c.

forøget Arbejdskraft. Kobbelbruget adskiller sig dernæst fra Trevangsbruget i den Henseende, at Arbejdet ikke er saa ensartet fordelt over Aarets forskjelligere Tider; hele Arbejdet kan derfor ikke besørges ved faste Tjenestefolk, men man maa søge extraordinær Hjælp for enkelte, kortvarige Tidsrum. Dette Arbejdstilskud, som til enhver Tid skal være ved Haanden, skal Husmændene og Indsidderne yde.

Efterhaanden som Bøndernes Interesse for deres egne Gaardes Dyrkning steg, maatte deres Lyst og Trang til at slippe for Hoveriet paa Herregaarden voxe, og Lovgivningsmagten fremmede, som vi har set, af al Magt Hoveriaflosningen. Det gaar ogsaa rask fremad. Da Landboreformerne begyndte, svaredes der Gaardmandshoveri af 200,000 Tdr. Hartkorn[1]), men allerede i 1807, svaredes der kun Gaardmandshoveri af 80,000 Tdr. Hartkorn, saa det Tidspunkt nærmer sig, da det helt forsvinder. Men Herregaardene skulde dog dyrkes, og hvem skulde gøre Arbejdet, naar Gaardmændene fritoges? Det maatte blive Husmændene, Indsidderne og Daglejerne. Det er derfor let at forstaa, at der opstod en ny og talrig Arbejderklasse paa Landet.

Nogle Husmænd fik et Stykke Jord lagt til deres Hus til Gengæld for den gamle Græsningsret i Fælliget. De blev ret heldigt stillede; men det var kun faa. Andre fik Lejlighed til at købe et af de ved en Gaards Nedlæggelse udlagte Pligthuse. Selv om de strax kom i en ret trykkende Gæld, saa havde de dog Udsigt til at arbejde sig fremad. Det gik andre og de fleste værre.

Rundt omkring paa de daarligste Jordstykker[2]), langs Skovbrynene, paa Hedejord og Sandbakker rejste Godsejerne Huse med et lille Jordtilliggende, og de fra Stavnsbaandet løste Bønderkarle drog lidet betænksomt ind i disse Huse for at faa et Hjem og stifte Familie. De var med det samme fanget i en Fælde, deres Liv viet til Trældom.

Disse Huse folgte Godsejerne ikke til Selvejendom. De fæstede dem som Regel bort, hvilket de efter rigtig

[1]) Kofoed og Westergaard: Grundrids af Danmarks Statistik.
[2]) Falbe Hansen l. c.

Lovfortolkning sikkert ogsaa var forpligtet til, for saa vidt Husene laa paa gammel Bondejord; men denne Forpligtelses Overholdelse vaagede Statsmagten ikke over, saa at der allerede fra denne Tid findes Exempler paa, at Husene lejedes ud paa Opsigelse; men Hovedulykken var dog, at Afgiften af Husene ikke skulde betales i Penge, men at det blev Skik at betinge sig Arbejde i Vederlag for Husene.

Disse Husmænd blev Ugedagsmænd. Som Afgift af deres Hus skulde de yde visse Ugedages Arbejde paa Herregaarden. Herremændene havde dermed skaffet sig ny Hovbønder. Godsejerne havde al Grund til at glæde sig. Staten havde gjort dem uhyre Indrømmelser for at afskaffe Gaardmandshoveriet. Godsejerne drog Fordel af disse Begunstigelser, og væltede derefter Hoveriet over paa Husmændene. Der havde været al mulig Grund for Lovgiveren til at beskytte Husmændene, som ofte med en stor Familie sad i et lidet, daarligt Hus med en usel og slet dyrket Jordlod, med at paalægges Hoveriets Byrde. Deres Skuldre var svagere endnu end Fæstegaardmændenes, og disse var segnet under Byrden. Hvordan skulde det saa gaa Husmændene?

Det var naturligt nok, at Godsejerne kunde ønske at indføre disse Huse med deres Ugedagsmænd; thi de var i Vane med at handle og tumle med Hovbønderne, som de vilde, og de savnede haardt deres Trælle, da Gaardmændene blev fri. I Husmændene fandt de en Erstatning. Det maa vel mærkes, at der er stor Forskel paa at paatage sig et Arbejde for Betaling, og paa at paatage sig en livsvarig Arbejdspligt eller saa at sige sælge sig til en Herre. Naar en Husmand havde sat Bo i et saadant Hus og stiftet Familie, kunde han vanskeligt flytte derfra. Vanskeligheden voxede derved, at Godsejerne raadede over næsten alle Boliger paa Landet; thi de forbød alle deres Fæstere at leje Bolig ud. Husmændene maatte ikke tage en Inderste ind.

For helt at være Herre over Husmændene betingede Godsejerne sig undertiden i Kontrakterne, at Husmændene ikke alene skulde gøre et vist Pligtarbejde, men tillige, at de desuden til enhver Tid skulde være til Raadighed

som Daglejere for en billig Betaling. De maatte derfor ikke uden Godsejerens Tilladelse paatage sig Arbejde for andre.

For Staten var dette Forhold med Ugedagsmændene i Lejehuse skadeligt. En dalevende Forfatter gør opmærksom paa, at saadanne Lejekontrakter ere uheldige, fordi der „ikke er sørget for Husmanden ved tilstødende Sygelighed, Skrøbelighed, Alderdom m. m. Naar de ere uskikkede til Arbejde, blive de til Byrde for Proprietæren, og hans Interesse fordrer, at han opsiger den gamle eller svagelige Husmand, og hvor skal disse Mennesker ty hen med deres Familie? De maa søge til Bettelstaven eller som omvankende Betlere blive til Byrde for hele Landet."

Skønt Sandheden saaledes strax blev sagt, greb Regeringen længe slet ikke ind, og da den endelig gjorde det, blev det ikke til Fordel for de undertrykte Husmænd. Lovgivningsmagten kommer tværtimod Godsejerne til Hjælp. Da en Godsejer i Sorø Amt vil bygge Lejehuse, forbydes det ikke, men der ydes ham endog Laan dertil. Det er endnu den Dag i Dag paa Midtsjælland, at Uvæsenet med Lejehuse raser værst. Det varede længe, før Exemplet smittede Landet over; det skete først i sidste Halvdel af det nittende Aarhundrede. Indtil da var Fæstehuse det almindelige.

Kronen paa det hele Undertrykkelsesværk satte Staten ved en Forordning af 30. Januar 1807, hvorved Forholdet mellem Godsejerne og Ugedagsmændene lovordnedes. De Regler, der gaves om Ugedagsarbejdet, svarede i vidt Omfang til dem, der gjaldt for Hoveriet.

Det gamle Hoveri var en paa Bondejorden hvilende Forpligtelse, og det var rimeligt, at Lovgiveren gav Regler for, hvorledes dette skulde ydes. Ugedagsarbejdet var noget helt andet. Det var en kontraktmæssig paataget Arbejdspligt. Lovgiveren var ganske uberettiget til at gjøre de for Hoveriet givne Regler anvendelige paa dette; men dette skete, som sagt, alligevel i stor Udstrækning ved Forordningen af 30. Januar 1807. Det hedder i de Grunde, hvorpaa denne Forordning byggedes, saaledes:

„Da Jorddrotterne paa mange Gods i Danmark,

efter Kongens til Agerdyrkningens Forbedring og Velstandens deraf flydende Udbredelse iblandt Undersaatterne sigtende Ønske, efterhaanden have forenet sig med Gaardfæsterne om Ophævelse af disses Hoverie in natura, og Vanskeligheden, som de havde maattet finde ved at faae det, især til store Gaardes og et forbedret Avlsbrugs Drift, nødvendige Antal Tjenestefolk eller Daglejere, har foranlediget, at Antallet af Husmænd og Husbeboere, der efter Fæstebreve eller Lejekontrakter forrette Ugedags- eller andet Pligtsarbejde for Jorddrotterne, i den senere Tid er blevet meget forøget, og at dette Arbejde for Jorddrotterne er blevet af større Vigtighed end forhen, saa har Kongen taget under Overvejelse, hvad der til god Ordens Fremme ved bemældte Arbejde kunde være tjenligt at fastsætte, saaledes at Jorddrotterne gives Sikkerhed for i rette Tid at erholde Arbejdet forrettet."

Nu har Politiken skiftet Formaal. For gjaldt det om at fri Gaardmanden for at være Herremandens Træl. Nu gjælder det om at skaffe Herremændene andre Trælle i Gaardmændenes Sted.

Det foreskrives derfor, at Husmanden skal være „hørig og lydig saa vel imod Jorddrotten, som mod dem, denne betror Tilsynet ved eller Besthyrelsen af Arbejdet." Husmændene skal tilsiges til Arbejde, Aftenen for de skal møde. Herfra gjælder dog forskellige Undtagelser. For det første skal dette Varsel kun gives, „for saa vidt ikke anderledes ved deres Kontrakter er vedtaget." Der gaas altsaa udtrykkelig ud fra, at det i Kontrakterne kan fastsættes, at Husmanden skal møde strax paa Tilsigelse. — For det andet skal det „i Høe- og Kornhøsten være Jorddrotten tilladt, alene at advare Husmændene Dagen forud om det Arbejde, som ifald Vejrliget vil tillade det, skal foretages, og derefter samme Dag, Arbejdet skal skee, først bestemt at tilsige dem til samme." I Hø- og Kornhøsten kunde Husmanden altsaa gjøre sikker Regning paa at faa Lov at blive hjemme, naar det ikke var Høstvejr, men at maatte møde paa Herregaardens Mark hver Godvejrsdag. For det tredie, siger Lovgiveren, at „det forstaaes af sig selv," at til Arbejde, som „ikke af Jorddrotten kan forudses", eller som „ikke

taaler Ophold", maa Husmændene „kunne tilsiges strax, naar det er fornødent". Husmanden kunde altsaa aldrig gjøre sikker Regning paa at have nogen Dag i Fred til Arbejde paa sin egen Jordlod.

Arbejdstiden fastsattes til 10 Timer; men dette var ikke Godsejerne nok, og det lykkedes dem at bortfortolke denne Bestemmelse. Den skulde nemlig kun gælde „forsaavidt ikke ved Fæstebreve eller Lejekontrakterne maatte være andre lovlige Bestemmelser fastsatte", og man fastsatte meget almindeligt en Arbejdstid, der varede fra før Solens Opgang til efter dens Nedgang.

I det Hele forbedrede Godsejerne ved Fortolkning paa Forordningen af 30. Januar 1807, saa hver den ikke ved sine Ord havde gjort Husmændene helt til Trælle, blev de det alligevel. Forordningen foreskrev strænge Straffe af Bøder eller Vand og Brød for den Husmand, „som uforsvarligen forretter Arbejdet", eller kommer for sildig, eller viser sig „ulydig eller opsætsig ved Arbejdet". — „Skulde nogen forgaae sig saa vidt, at han søger at forføre andre til lige Opsætsighed, maae Jorddrotten lade hans Person arrestere", og han kan efter Omstændighederne endog hensættes „flere Maaneder eller Aar i nærmeste Tugt- eller Forbedringshus". — „Skulde nogen, imod Forventning, vise sig saa opsætsig og dristig, med Ord eller Gierning, personligen at angribe Jorddrotten, eller dem, denne betroer Tilsynet ved eller Bestyrelsen af Arbejdet," da kan Straffen stige til livsvarigt Tugthus. Disse strænge Straffe var ganske urimelige. Der var slet ingen Begrundelse for at give særlige Straffebestemmelser for Husmanden, der betalte sin Husleje med Arbejdsydelser. Han var en Borger i Staten, der opfyldte en kontraktmæssig Forpligtelse, og han burde have været Landets almindelige Love undergivet.

Iøvrigt foreskrev Forordningen af 1807: „Saavel Jorddrotterne selv, som de Betjente, de bruge ved Arbejdet, skal vise Husmændene eller Husbeboerne uden Haardhed tilrette, og søge ved god Begægnelse at opmuntre dem til deres Pligters villige Opfyldelse." Nogen Revselsesret overfor Husmændene tillagde Forordningen ikke

Godsejerne eller deres Betjente; men det fortolkede Godsejerne ind i den — da det ikke var forbudt, maatte det være tilladt! Statsmagten godkendte denne Fortolkning, og Godsejeren, hans Ridefoged, Ladefoged, alle hans Betjente lige ned til „den stumprumpede Skriverdreng" fordrede „Hørighed og Lydighed" af Husmanden og svang i det nittende Aarhundredes første Halvdel ligesaa lystigt Hundepisken over Husmanden, som de havde svunget den over Hovbonden i det attende Aarhundrede.

De store Landboreformer hævede Gaardmandsklassen økonomisk og socialt, men det store og ædle Maal, at bringe alle Landets Sønner borgerlig Frihed, naaede de Mænd, der gennemførte disse Reformer, ikke. Deres Blik naaede ikke dybt nok. Reventlov og Colbjørnsen, der begge sad i den Kommission, der udarbejdede Forordningen af 30. Januar 1807, forstod ikke at afværge, at der dannedes en ny Klasse Hovtrælle, der var endnu talrigere, endnu mere forarmede og underkuede end de Hovbønder, hvis Kvæler de selv havde løst.

Af Husmændene maatte dette føles dobbelt haardt, fordi deres Underkuelse og Forarmelse foregik samtidig med, at Gaardmændene blev fri og forholdsvis økonomisk velstillede.[1])

Kapitel V.

Stænderforsamlingerne og Husmændene.

I noget over en Menneskealder levede Husmændene i fuldkommen Trældom; saa dybt nedtrykte var de, at ikke engang deres Suk og Klager steg op og blev hørt, hvor fri Mænd færdedes. Det er først, da Stænderforsamlingerne er indført, at der bliver vakt offentlig Opmærksomhed for Husmændenes ulykkelige Kaar. Deres Sag

[1]) Falbe Hansen l. c.

rejstes allerede i den første Stænderforsamling i Roskilde, og den modige og dygtige Agitator, Fæstehusmand Peder Hansen, Lundby, vakte samtidigt et livligt Røre mellem Husmændene selv, især paa Sjælland.

Sognefoged Fr. Jørgensen indbragte den 2. Decbr. 1835 første Gang Husmandssagen i Stænderforsamlingen. Den blev denne Gang kort afvist. Det gik ikke stort bedre, da Fr. Jørgensen kom igjen med sit Krav om Forbedring af Husmændenes Kaar i 1838. Mere Opsigt vakte det, da Proprietær Hansen, Kragsbjærggaard ved Odense, den 25. Juli 1840 for tredie Gang rejste Sagen i Roskilde Stænderforsamling.[1])

Hans Bevæggrund var, at Husmændenes frygtelige Forarmelse medførte, at de i deres Alderdom nødvendigvis maatte falde det Offentlige til Byrde. I hans Andragende skildredes Husmændenes ulykkelige Forhold med meget levende Farver. Efterat han havde paavist, at det oftest var umuligt for en Tjenestekarl at skaffe sig et Ejendomshus, og at han derfor, naar han vilde gifte sig, maatte se sig om efter et Fæstehus, beskrev han i Andragendet Fæstehusmandens Kaar saaledes:

„For 2—300 Rbd. (der foruden en Ko, et Faar og et tarveligt Bo er hans hele Ejendom), modtager han som oftest en forfalden Bopæl med saa megen Jord, at han derpaa kan holde en Ko og et Faar, forpligter sig til, foruden at vedligeholde og forbedre Huset, at forrette aarlig til Ejeren almindeligst: 52 Ugedage, 6—14 Dage i Høst- og Slet-Tiden, eller i disses Sted et strengt Lodsarbejde med Korn- og Hø-Høst, Klapjagtsdag, Brevgang etc., alt paa egen Kost og med egne Redskaber, betaler alle kongelige Skatter, (ja mere end Skatterne, da Ejeren almindeligst forbeholder sig Godtgørelsen i Landskatten), Bankhæftelsen, Assurancepræmien, Tiender og alle øvrige, opregnelige Byrder paa Huus og Jord, samt en aarlig Pengeafgift, der bestemmes til 6 à 30 Rbd., eftersom Ejerens christelige Sind, til sin Fordel, benytter sig af Trangen til slige Bopæle paa Egnen (thi vil den attraaende Fæster

[1]) Stændertidende 1840.

have Tag over Hovedet, maa han ubetinget, som oftest blindt hen, underkaste sig Ejerens Forskrifter), ja endog med den her betegnede højeste Afgift til Ejeren, der jo absolut, i og for sig selv, skal føre til Armod, maa Fæsteren endda prise sig lykkelig, naar han ikke som Tilgift maa love at overtage et Par gamle Folk med aarlig Aftægt i Husly, Fødemidler, Ildebrændsel, Sygepleje m. m.

For denne gyldne Selvstændighed bortgaar den største Del af Fæsternes Kraftanstrængelse saavel til Ejeren af Huset (der end ikke i enkelte Tilfælde undser sig ved at forøge Dagværket med nogle Timer af den natlige Hviletid, og mere almindeligt foreger det med adskillige Timer over den Tid, Forordningen af 30. Januar 1807 har gjort til rette Norm for Husmandens Dagværk, men endog belægger ham med korporlig Revselse for Døvenskab, naar han, der oftest med en mager Madpose maa gaa til Vandposten, mødig ved Kræfterne overskridende Arbejde, ej kan udholde, som han har forpligtet sig til, at arbejde lige med Ejerens faste, velnærede Arbejdsfolk) som til den Gaardbruger, der akkorderer Fæsteren Spandags-Arbejdet til hans lille Avling, saa han har endt nok ved, selv i de kraftfuldeste Aar at friste Livets første Fornødenheder; og naar da Kræfterne, ved Mangel og overdreven Kraftanstrengelse, som hans fortrykte Stilling absolut maa medføre, er svækkede, og Fæsteren som Følge deraf ikke længere kan trælle for sit selvstændige Ophold, overgaar han med Familie enten umiddelbart, eller, som oftere sker, middelbart paa Fattigvæsenet . . . . .

En yderligere foregende Tilvæxt i dette om sig gribende Onde maa følge, naar det ikke kvæles i Fødselen; man paabegynder nemlig nu, deels at udstede Fæstebreve kun paa Mandens, men ikke tillige paa hans Kones Levetid; deels betinger man sig udelukkende Raadighed over Fæsterens Arbejdskraft udenfor det bestemte Pligtarbejde, idet man paabyder Fæsteren, ikke at maatte søge Arbejde hos Andre end Ejeren af det fæstede Huus; deels betinger man sig at kunne opsætte de aarlig pligtige Arbejdsdage til andet Aar, hvis Ejeren ikke skulde ville afbenytte samme i det indeværende Aar; deels bestemmer Betalingen for Fæ-

sterens Dagarbejde, der saaledes betinges af ham imod Betaling, langt under den Pris, der er almindelig; og endelig i den nu hyppige Maade, hvorpaa de forrige Fæstehuse nu kun udlejes, almindeligst paa 1/4 Aars Opsigelse".

Proprietær Hansen vil derfor have nedsat en Komité, der skal afgive Betænkning over et Forslag bl. a. om: at intet Hus maa bortlejes undtagen paa et nærmere bestemt Aaremaal, medmindre Ejeren vil og kan tilsikre Kommunen, at Lejeren ikke falder den til Byrde, endvidere at ethvert Fæstebrev skal lyde paa Mandens og Konens Levetid, at Pligtarbejdet ved Lov skal begrænses, og endelig at Husfæstere og Huslejere, som tillige ere Familiefædre, ikke korporligen maa straffes af Ejeren.

Det har kulturhistorisk Interesse at se, hvorledes Datidens højst dannede Mænd stillede sig overfor Husmændene. Ørsted, Professor Bang, der senere som Indenrigsminister kom til at spille en meget stor Rolle og den fint dannede Professor David udtale sig om Sagen. Det viser sig, at disse Mænd et halvt Aarhundrede efter den store franske Revolution aldeles ikke ane, at Husmændene, disses Hustruer og Børn er deres Medmennesker. Saalidt var Revolutionens Grundsætninger dengang forplantet til Danmark.

Den kongelige Kommissarius Ørsted optraadte strax meget afvisende. Han udviklede, at det ikke var muligt at sætte Grænser for, hvad der kontraktmæssigt kunde betinges som Vederlag for saadanne Huse „uden at gjøre Brud paa al Ejendomsret". Med denne Frase fejedes i 1840 Spørgsmaalet om at skaffe mange, mange Tusinde danske Borgere menneskelige Livsvilkaar til Side. — Fæstetvang vilde Ørsted ikke have hævdet for Husene, fordi det „vilde være særdeles haardt, om Ejeren skulde tvinges til at overdrage sine Huse ved Livsfæste, bl. a. fordi de Bekostninger, som udfordres for at faa en forsømmelig eller modvillig Fæster udsat fra en Fæstegaard, ere saa betydelige, at, hvis disse ogsaa skulde være fornødne for at skille sig ved en uefterrettelig Husmand, vilde det blive betænkeligt at have saadanne Huse." Saa om og hensyntagende var Ørsted overfor Godsejerne, men han havde ingen Medfølelse tilovers

for den Husmand, der uden Erstatning joges af sit Lejehus, efterat han havde sat en væsentlig Del af sit Livs Arbejde ind paa at dyrke det op. — Med Hensyn til Revselsesretten fandt Ørsted, at det turde „ikke være uden al Betænkelighed, i saa Henseende at udgive en ny Anordning", og det skjønt han endnu under denne Forhandling indrømmede, at den bestaaende Lovgivning næppe hjemlede Godsejerne den Revselsesret, de udøvede.

Med den kosteligste Professor-Visdom affærdigede Professor Bang Husmændene. Han sagde: „Vi beskjæftige os her med et Forslag, der har til Øjemed at bestemme Vilkaarene for Arbejde, der maa præsteres (ydes) med fysisk Kraft. Det er i denne Henseende en Grundsætning, der bliver mere og mere fremtrædende i den hele Verden, at Arbejdernes Kaar maa bero paa Konkurrencen til Arbejdet; at disses Stilling forringes, naar Konkurrencen stiger; at den er forholdsvis bedre, naar Søgningen er stærkere; og at det ligger ganske udenfor den menneskelige Magt at tilvejebringe den ønskelige Tilstand, naar der er for mange Arbejdere. Jeg tror derfor, at vi, ved at gaa ind paa at ordne den hele omhandlede Arbejdsklasses Kaar, stille os en Opgave, som efter sin Natur ikke kan løses; og jeg maa saaledes, hvormeget vi end af Hjærtet maa ønske denne fattige Klasse af vore Medborgere blide Kaar, fraraade en Komités Nedsættelse". Det er interessant at se, at Professor Bang endnu i 1840, udrustet med disse Theorier, ikke betænker sig paa at fordømme nogle Hundrede Tusinde Mænd, Kvinder og Børn til under Hundepiskens Svøbe at sukke i livsvarig Trældom og Armod.*) De nærmest følgende Aar blev lærerige for Bang; thi 6 Aar efter ser vi ham som kgl.

*) Hvad Lærdom er for en herlig Ting, faar man ogsaa et Begreb om, naar man senere jfr. Roskilde Stænderlidende 1842 II, hører Professor David sige: „Gjør, hvad man har foreslaaet, skaf, som man har sagt, enhver Mand Tag over Hovedet, Visshed om, at han ikke vil blive udjaget af sit Hjem, og lad os saa om 25 Aar se, om ikke de samme Klager lyde, som nu, eller lignende Klager med samme Styrke. Jeg kan derfor ikke stemme for noget af de Amandements (Forslag), hvorved Foranstaltninger tilsigtes, der vilde ryste Ejendomsretten, og indføre et tvunget Kontraktsforhold". — Den ansete

Kommissarius i Færd med at gennemføre en Husmandsreform.

Mere sundt tog Grev Ahlefeldt paa Sagen, idet han bemærkede: „Der gives vistnok ingen i denne Forsamling, der ej erkjender de hærlige Virkninger, som den Lov har haft, ved hvilken Gaardmands-Hoveriet blev indskrænket; og jeg tvivler ikke om, at det vilde have de mest heldbringende Frugter for Landet, hvis Hans Majestæt paa samme Maade vilde begrænse Husmandshoveriet".

En Svale gjør ingen Sommer, og uagtet en af de store Godsbesiddere ved denne forstandige Udtalelse kom Husmændene til Hjælp, strandede deres Sag dog ogsaa denne Gang. Det blev med 55 Stemmer mod 11 afslaaet at nedsætte en Komité til at prøve Proprietær Hansens Forslag.

I 1842 blev Husmandssagen igen bragt paa Bane i Roskilde Stænderforsamling, denne Gang af 6 Deputerede af Bondestanden, nemlig Sognefoged P. Jørgensen, Ulstrup, Gaardmand Søren Jørgensen, Hunsløv, Sognefoged Jacob Jensen, Skullerup, Sognefoged Pedersen, Karlslunde, Gaardmand Jørgen Pedersen, Hjørlunde, og Sognefoged Hansen, Udefundby — samtlige de Selvejer-Gaardmænd, der havde Sæde i Forsamlingen. Det er værdt at lægge Mærke til, at Gaardmændene saaledes énstemmig antog sig Husmændenes Sag. Dette med flere Vidnesbyrd beviser, at Gaardmænd og Husmænd dengang følte sig som hørende til samme Stand, hvis Interesser var fælles.

De 6 Bondedeputeredes Andragende om, at Stænderforsamlingen skal nedsætte en Komité til at overveje, hvorledes Husmandsstanden kan ophjælpes, begrundedes ved en Skrivelse, hvori det bl. a. hedder: „Vist og sandt bliver det, at naar man ser en Husmand ved Stjerneskin gaa stundom en lang og besværlig Vej for med egne Redskaber og paa egen som oftest helt usle Kost at arbejde hele den udslagne Dag sammen med kraftfulde og velnærede Tjenestefolk og først længe efter Solens Nedgang, efter sit møj-

Professor giver ikke den Mand noget efter, der siger: Hvad Fanden kan det hjælpe, at jeg vasker mig, om 8 Dage er jeg ligesaa snavset igjen.

sommelige Dagværk, at vende tilbage til sit kummerlige Hjem — naar vi se dette at gjentage sig hele Aaret rundt een, stundom to Gange hver Uge, foruden Ekstraarbejde, netop paa den Tid, hvor der var mest at fortjene — naar vi vide, at alt dette Arbejde foruden andre Ydelser i Penge og Produkter er Vederlaget for et ofte kun meget ringe Hus med en Jordstrimmel, til hvis rigtige Dyrkning der hverken levnes ham Tid eller Kraft — naar vi endelig se Manden, efter at hans Arbejdsevne er udslidt, længe før dette efter Naturens Orden burde være Tilfældet, med sin hele Familie vandre over paa Kommunens Fattigvæsen for at gjøre Plads for en anden, der gaar samme Skjæbne i Møde: da maa det vistnok indrømmes af hver god Kristen og af hver Fædrelandets Ven, at der er god Anledning til at opkaste det Spørgsmaal, om herved er intet at gjøre?"

I Henhold hertil ønskes det overvejet, om det ikke var muligt, „siden det dog i Reglen er Bondejord, hvorpaa Husmændene leve", her at gjøre Livsfæste til Pligt, ligesom dette er sket med Hensyn til Gaardene, om det ikke skulde være gørligt, at Naturalhoveriet blev afskaffet, saaledes at Husmændenes Vederlag kom til at bestaa i Indfæstning og Landgilde i Penge, eller i alt Fald det corporlige (legemlige) Arbejde blev indskrænket til en vis, rimelig Størrelse, der ikke turde overskrides, og i hvis Udførelse Husmændene sikredes mod al Overlast og Mishandling.

I 1840 var Husmandssagen, som vi har set, bleven afvist af Roskilde Stænderforsamling med den Begrundelse, at man intet kunde gøre for Husmændene uden at krænke den hellige Ejendomsret og den ligesaa hellige Kontraktsfrihed. Siden den Tid havde Fæstehusmand Peder Hansen med enestaaende Energi agiteret mellem Husmændene paa Sydsjælland. Han havde samlet Husmændene paa ni Herregaarde til fælles Optræden og paa deres Vegne overrakt Distriktets Stænderdeputerede, der var ingen ringere end selve Stænderforsamlingens Præsident, Dr. theol. Professor Clausen, et Andragende om Afskaffelse af Pligtarbejdet og Husstugten. Dette havde den meget bethydningsfulde Følge, at denne anseete Mand nu tog Ordet og med Vægt talte

Husmændenes Sag. Han begyndte med at spørge: „om et Andragende som dette skal kunne tilbagevises som tomt og frugtesløst, ved Paaberaabelse enten af et, som det hedder, frit kontraktmæssigt Forhold, eller af Ejendomsrettens Uforfrænkelighed? Hvad Frivilligheden angaar, da forekommer dette Ord mig her ikke at klinge meget anderledes end som Ironi — ved en Klasse af Mennesker, som ved deres Stilling i Livet ere udelukkede fra enhver anden Vej til at friste Livet, at søge Brød og Ly, end den, der aabnes dem hos Gods- eller Gaardejere. Og dersom Ejendomsretten skulde gjælde som ubetinget Net, der skulde uden videre bringe enhver anden Fordring til at forstumme, da forekommer det mig, at vor Samfundsorden har mere end ét Forhold at fremvise, der efter dette Princip vil vise sig som uopløselig Anomali (Modsigelse i Lovgivningen); ja, det forekommer mig, at Foranstaltninger, der plejer at prises som Menneskehedens ædleste Triumfer — jeg vil nævne Trældommens Ophævelse og Negerslavernes Emancipation (Frigivelse) — maa betragtes som aldeles uforsvarlige".

Denne Udtalelse fra selve Stænderforsamlingens Præsident var naturligvis af overordentlig Betydning, og Husmændenes Modstandere saa ingen Udveje til vedblivende at forhindre en Komités Nedsættelse; saa meget desto nødvendigere blev det for dem at skaffe sig Luft for deres Harme mod den formastelige Husmand Peder Hansen, som havde staaet bag ved Professor Clausen og drevet ham frem. Saa snart Clausen havde sluttet, fik Kammerherre Reergaard Ordet og udtalte: „Det er alene for at gjøre en Bemærkning i Anledning af de Klager, som Præsidenten ytrede, at han havde modtaget fra et stort Antal Husmænd i det sydlige Sjælland, at jeg rejser mig. Der har i den sidste Tid for Forsamlingens Aabning i den sydlige Del af Sjælland været en Person, som har forstaaet at gøre sig en Fortjeneste af at vandre fra Gods til Gods og tilbudt for Betaling at skrive de mest rørende Klager over Husmandsklassens Kaar. Han indfandt sig undertiden om Søndagen ved Kirkerne, og da det dog synes at gaa temmelig vidt med ham, blev Sagen undersøgt ved en Po-

litiret; men, da hans Forhold ikke var af den Beskaffenhed, at der i Lovgivningen var fastsat Straf for samme, førte det ikke til noget Resultat. Dette bemærkes alene, for at man ikke straks skulde overvurdere saadanne Klagers Værd i sin Helhed, idet jeg ikke troer at feile i, at ommeldte Klager hidrøre fra bemeldte Forfatter". Bifaldsraab refereres ikke i Stænderudtidende, men det er sandsynligt paa Grund af Forsamlingens Karakter, at der har lydt kraftige Hør-Raab, da Kammerherre Neergaard saaledes kastede Smuds paa Husmanden, som var forhindret fra paa Stedet at give Tilsvar. Hadet mod Peder Hansen var allerede da stærkt iblandt Godsejerne, og ærgerligt var det for dem, at hans Adfærd var lovlig, saa at de ikke kunde faa ham straffet.

Peder Hansens Agitation og den derigennem fremkaldte Tale af Professor Clausen til Fordel for de 6 deputerede Gaardmænds Andragende brød for saa vidt Godsejernes Modstand, som det (den 30. Juli 1842) besluttedes eenstemmigt med 55 Stemmer at nedsætte en Komité til at overveje Husmandssagen. Til denne valgtes den 1. August Etatsraad Bang, Professor Ussing, Kammerherre Rosenørn-Lehn, Cancelliraad Haastrup og Etatsraad Neergaard. Sammensætningen af Komitéen varslede ikke godt. Den eneste af alle Komitémedlemmerne, der var stemt for en Reform, var Kancelliraad Haastrup, der i 1840 havde udtalt i Stænderſalen, at han „kunde aldeles ikke dele den Anskuelse, at Fæsteforholdet ikke skulde være gunstigere for Husmanden end Lejeforholdet; saalænge Husmanden er ung, vil han ej blive opsagt, men naar Alderen trykker ham, vil dette ufejlbarligen ske, og han vil da ej kunne erholde andet Lejehus, end mindre noget Fæstehus; Fæstehusmanden vil derimod, naar han bliver gammel, i Almindelighed enten kunne faa Arbejdet besørget ved sine Børn, eller selve Fæstebrevet vil hjemle ham en billig Lempelse paa hans gamle Dage". De andre fire vare Husmændenes Modstandere.

Allerede ved Slutningen af August Maaned 1842 havde Komiteen med Bang som Ordfører en Betænkning færdig. Den var, som man kunde vente den. Komiteen

kan ikke tilraade, at det paalægges Godsejerne at fæste Husene ud, hvorimod det foreslaas, at der i Tilfælde af Opsigelse skal gives Lejehusmanden et halvt Aars Varsel. Den finder ejheller, at man kan begrænse Hoveriet, da det vilde være et Indgreb i „Kontraktsfriheden", derimod kan det tilraades at give ordnende Bestemmelser, saaledes at det f. Ex. hvert Halvaar fastsættes, hvilke Ugedage Husmanden skal arbejde for Ejeren. Det foreslaas, at det ikke længere skal være tilladt at vedtage saa lang Arbejdstid, man vil, men samtidig foreslaas den almindelige Arbejdstid forlænget fra 10 Timer efter Forordningen af 30. Januar 1807 til 12 Timer. Man er saa menneskekærlig at indskrænke sig til 12 Timer, skønt Komiteen godt kan se, at dette i flere Tilfælde vil volde Vanskeligheder. — Revselsesretten vil Komiteen ikke have afskaffet, men kun indskrænket saaledes, at den ikke kan anvendes overfor gifte Folk. Dette anses saa meget mere tilraadeligt, „som den corporlige (legemlige) Tugtelse, saavidt vides, nu yderst sjældent anvendes mod ældre Folk". Da Komitébetænkningen kom til forelobig Behandling i Stænderforsamlingen, tog Kancelliraad Haastrup Forbehold, idet han stadig var af den Mening, at Ejerne var forpligtede til at bortfæste Huse paa Bondejord, og at det var hensigtsmæssigt, at dette blev paalagt i alle Tilfælde, fordi „Huse med Jord drives bedre, naar de besiddes paa Livstid end paa kort Tid".

Under denne forelobige Behandling udmærkede Kammerherre Scavenius til Gjerslev sig ved at udtale sig skarpt imod Indskrænkning i Revselsesretten. Han udtalte: „I denne Henseende maa jeg bemærke, at Retten til Udovelse af denne Hustugt er saa godt som det eneste virksomme Middel, som Lovgivningen har tilstaaet en Husbond til at hævde sin Myndighed imod sine Undergivne . . . . Den Arbejdspligtige, være sig Husmanden eller Tjenestekarlen, maa have Bevidstheden om, at han udsætter sig for øjeblikkelig, personlig Lidelse, ved groveligen at forsømme sin Pligt eller give sin Lidenskab Tøjlen. Det er denne gavnlige, i mine Tanker nødvendige Bevidsthed, som Komitéen foreslaar at tilintetgjøre, og som jeg i Agerbrugets Interesse har udtalt mig om". Kammerherre Scavenius sluttede

med at stille Forslag om, at der overhovedet aldeles intet skulde gjøres for Husmændene. Han syntes, at deres Kaar var tilfredsstillende.

Andre var Modstandere af Komitébetænkningen, fordi den ikke gik vidt nok. Proprietær Hansen, Kragsberggaard, angreb af denne Grund skarpt Komitéen, og i et flammende Foredrag fordrede Provst Plesner langt videregaaende Husmandsreformer. I samme Retning talte den unge juridiske Kandidat Orla Lehman, der vilde have Hustugten helt afskaffet, saa meget mere, som den næppe havde Hjemmel i den bestaaende Ret

Da Sagen kom til endelig Behandling den 9. September 1842, samlede al Interesse sig om en stor Tale af den kongelige Kommissarius Ørsted. Han tog de to Spørgsmaal op til Drøftelse: Hviler der Fæstetvang paa Husene, og har Godsejerne Nevselsesret over Husmændene — og leverede et Hovedslag mod Husmændene. Han fastslog med hele den Myndighed, hans store Anseelse gav ham, at Fæstetvangen kun hvilede paa Gaardene, og at Husmændene var Nevselsesretten undergiven. Det var et driftigt, politisk Kup, men i den med parlamentariske Drøftelser uvante Forsamling, vovede ingen og formaaede maaske heller ingen at imødegaa Ørsted, og fra denne Dag af blev under Sageus fortsatte Behandling de af Ørsted hævdede Grundsætninger lagt til Grund Alle bøjede sig for hans Autoritet. Dette blev til megen Skade for adskillige Hundrede Tusinde af Ørsteds Medborgere; men disse var forarmede Husmænd med forsultne Koner og Børn, og deres Skæbne synes ikke at have bekymret Ørsted. Ikke et eneste Sted i Ørsteds Tale sporer man, at han forstaar, at disse Mennesker kan føle og lide som han. Denne Tales skadelige Følger mærkes endnu den Dag i Dag. Den er et Bevis paa, hvilket Ansvar der paahviler dem, der har vundet Anseelse og en saa fremskudt Stilling i det offentlige Liv, at deres Ord kan blive af Betydning for almenvigtige Sagers Afgjørelse.

Ørsted tog det Udgangspunkt, at han sagde: Hvor er Bevist for, at der hviler Fæstepligt paa den til Huse henlagte Bondejord? Han har Uret allerede i Udgangspunktet.

Naar det er givet, at der paahvilede Jorden Fæstepligt, da den henlaa til en Gaard, behøver det ikke noget særligt Bevis, at denne Pligt vedblivende paahviler Jorden, naar den henlægges til et Hus. Lovgrunden, at Udlejning af Jord paa Opsigelse „baner Vej til Udsugelse og kvæler al Lyst til Vindskibelighed", passer ligesaavel paa Huse med Jordtilliggende som paa Gaarde. Det er den, der paastaar, at Fæstejord ophører at være Fæstejord, naar den henlægges til et Hus, der skal bevise det. Ørsted anførte en Række Lovbud, der alene omtalte Gaarde som fæstepligtige, hvilket er ganske naturligt paa Grund af disses overvejende Betydning. Derimod kan han ikke paavise et eneste Lovbud, der siger, at Huse ej er fæstepligtige. I saa Henseende maa han tage sin Tilflugt til en Cancelliskrivelse fra 1791, som ingen Lovskraft har, og en norsk Lovbestemmelse fra 1752, som aldeles ikke vedrører Danmark. Dernæst oversaa Ørsted, hvad Professor J. E. Larsen senere har gjort opmærksom paa, at Forordningen om Vornedskabet af 21. Februar 1702 tilsagde Bønderne Ret til at faa Livsfæste ikke alene paa Gaarde, men ogsaa paa Huse, Boliger og Grunde, saa at Fæstepligten hvilede paa al saakaldet Bondeskyld, ligesaavel paa Huse paa Bondejord som paa Gaarde. Bortfæstning af Huse vedblev ogsaa stedse at være det almindelige, og at Cancelliet gik ud fra, at det var tilladeligt at bortleje Huse paa Opsigelse, gjorde det ligesaalidt lovligt, som at enkelte, dog kun de brutaleste, Godsejere faktisk bortlejede Huse. Lovligt kunde dette først blive, naar en Lov udtrykkeligt gav Ret dertil; men en saadan Lovbestemmelse fandtes ikke i 1842, da Ørsted udtalte sig. Forordningen af 30. Januar 1807 talte tværtimod om „Husmænd eller Husbeboere, der efter Fæstebreve eller Lejekontrakter forrette Ugedags- eller andet Pligtarbejde for Jorddrotterne", og sondrede altsaa netop mellem Husmænd, der havde Fæste, og Husbeboere (Indsiddere), der havde Lejekontrakt. Ørsted slap kun ud over denne Bestemmelse ved at sætte „og" for „eller". Senere fik vi desværre som Følge af Ørsteds Udtalelse en Lovbestemmelse, der gav Ret til at udleje Huse med Jord paa Opsigelse. Alligevel har det sin Interesse at fastholde, at

lige til 1848 hvilede der Fæstepligt paa Huse paa Bondejord som paa al anden Bondeskyld.

Med Hensyn til Revselsesretten begrundede Ørsted sit Standpunkt, at det maatte antages, at Godsejerne havde Ret til at prygle Husmændene, ved følgende Betragtning: Kristian den femtes Lov 6—5—6 foreskrev, at „Husbond maa refse sine Børn og Tyende med Kap eller Bond og ej Vaaben; Men gjør hand dem Saar med Aad, eller Eg, eller slaar dem Lemmer sønder, eller skader dem paa deres Helbred, da straffes hand, som hand en fremmet havde gjort Skade." Denne Regel begrændsedes noget ved § 13 i Forordningen af 25. Marts 1791 om god Orden ved Hoveriet, som foreskrev: „Den i Lovens 6—5—6 tilladte Husstraf maa alene udøves af Jorddrotten selv, hans Inspektor, Forvalter eller Ridefoged, Ladefoged og Skovridder eller Skytte, naar og imedens Hoveriet sker under deres Bestyrelse, saa ogsaa, hvis Gaarden er forpagtet, af Forpagteren, saafremt Jorddrotten overdrager ham denne Myndighed; i hvilket sidste Tilfælde saadant bør bekendtgjøres for Bønderne paa Godset. Dog skal Gaardfæsterne og deres Hustruer herefter ikke mere kunne paalægges nogen Hus-Straf, da saadant strider mod den Agtelse dem, som selv Husfædre og Husmødre tilkommer". Denne Forordning indskrænkede altsaa Retten til at øve Husrugt overfor Hovbønderne, men den gav Ret til at øve Husrugt mod den Husmand, der mødte til Hove som en hoveripligtig Gaardmands Stedfortræder. Da Forordningen af 30. Januar 1807 om Husmændenes Pligtarbejde udkom, sagde den intet om Revselsesretten. Ørsted siger saa: Da Forordningen af 30. Januar 1807 ikke afskærer Godsejerne Revselsesretten, maa de vel have den.

Det forkerte i denne Betragtning ligger deri, at Ørsted gaar ud fra, at de for Hoveriet givne Regler uden videre kunde overføres paa Pligtarbejdet; men Hoveri og Pligtarbejde var to høist forskjellige Ting, retsligt set. Pligtarbejdet havde sit Udspring i et Kontraktsforhold, mens Hoveriet var en paa Hartkornet hvilende gammel Tynge.

Gennem Pligtarbejdet skabtes ikke noget retligt Husbondsforhold. Husmanden, der gjorde Pligtarbejde, var ikke Tyende. Han havde kun en kontraktmæssig Forpligtelse til at gjøre et vist Arbejde eller visse Ugedages Arbejde som Vederlag for Huset; men under som udenfor Udøvelsen af dette Arbejde maatte han være stillet som enhver anden Borger.

Efterhaanden paatrykte man gennem Overgreb dette kontraktmæssige Forhold mere og mere af Hoveriets Karakter — overalt hvor dette var til Skade for Husmanden. Tilsidst naaede man ogsaa til gjennem Forordningen af 30. Januar 1807 at faa Lovhjemmel for at anvende adskillige af de gamle Regler for Hoveriet paa Pligtarbejdet; men dette kunde kun ske lovligt i det Omfang, hvori der var udtrykkelig Lovhjemmel derfor. Godsejerne hævdede bestemt, at ingen Regel, der var til Gunst for Hovbonden, kunde overføres paa Husmanden, der gjorde Pligtarbejde, uden udtrykkelig Lovhjemmel. Saaledes fik Husmand Peder Hansen i Lundby Dom ved Vordingborg søndre Birks Politiret for, at han ikke kunde forlange, at Forpagter Jespersen paa Lundbygaard skulde give ham de i Hoverilovgivningen foreskrevne „Billetter" som Kvittering for ydet Pligtarbejde, fordi Husmændenes kontraktmæssigt paatagne Arbejdspligt ikke var „Hoveri". Paa samme Maade kunde man selvfølgelig heller ikke, til Skade for Husmændene, overføre de Husbonden tillagte særlige Rettigheder overfor Hovbonden paa Forholdet mellem en Godsejer og den Husmand, der gjorde Pligtarbejde for ham, navnlig ikke Revselsesretten.

At Godsejerne ikke havde Revselsesret overfor Ugedags-Husmanden fremgaar ogsaa af følgende Oplysninger, som Ørsted selv har fremdraget.

I Aaret 1831 blev der for Cancelliet fremsat det Spørgsmaal, om Godsejerne havde Revselsesret overfor deres Husmænd eller ikke? Man forespurgte da i Rentekammeret, gennem hvilket Forordningen af 30. Januar 1807 var udstedt, og det blev oplyst, at den Landbokommission, der udarbejdede denne Forordning, havde stillet Forslag om i det Hele at gøre Bestemmelserne, der gjaldt om Hove-

riet, anvendelige paa Pligtarbejdet. Et dertil sigtende Forslag blev sendt til Kronprinsen — senere Frederik VI, som da regerede i den sindssyge Kristian VIIs Navn — der opholdt sig i Holsten. Kronprinsen svarede tilbage, at han fandt, at Hustugt imod Husmændene ikke burde finde Sted, og at han derfor ikke bifaldt, at Forslaget blev forelagt Statsraadet i dets daværende Skikkelse. Forslaget blev saa omarbejdet. Bestemmelserne om Revselsesretten blev bortfjærnede, fordi Godsejerne ikke skulde have denne Ret.

Da nu dette blev oplyst i 1831, skulde man tro, at det var blevet offentliggjort, at en nøjere Undersøgelse havde givet til Resultat, at Godsejerne ingen Revselsesret havde overfor Husmændene, og at de derfor maatte hænge Svøben paa Væggen eller i hvert Fald indskrænke dens Anvendelse, saa at kun Hundene fik den at smage; men det gjorde Cancelliet ikke. Cancelliet tav bom stille.

Da Forespørgeren var en Privatmand, og han „ikke havde indsendt sin Forespørgsel med Øvrighedens Erklæring", hvilket man ansaa for en Formmangel, „blev Sagen henlagt" i Tavshed.*)

*) Ørsted anførte mange Grunde for at undskylde, at Kancelliet ikke, da det fik den sande Sammenhæng oplyst, strax skred ind og forhindrede, at man fortsatte med at udøve Revselsesretten over for Husmændene. Men den sande Grund dertil turde være en, som Ørsted ikke fandt det passende at nævne i 1842, fordi det vilde være lidet smigrende for den nylig afdøde Kong Frederik VI. Den sande Grund var nemlig den, at Staten i 1831 var saaledes stillet, at den ikke paa nogen Maade turde foretage noget, som blot kunde antages i mindste Maade at komme Godsejerne til Skade. Thi Staten havde paa den uflogeste Maade engageret sig til Fordel for Godsejerne. Under Landbrugskrisen udlaante Staten, saaledes som det oplyses i Rubins Bog fra Frederik VIs Tid pag. 210—13, i 1819 ikke mindre end 5 Millioner Rigsdaler Solv til 500 danske Grundejere, væsentlig Godsejere. Det vil, naar man sammenligner Datidens Statsindtægter med Nutidens — den Gang havde Staten kun 16 Mill. Kr. i Indtægt, hvoraf man udlaante de 10 Mill. Kr. — svare til, at man i Nutiden udlaante henimod 50 Mill. Kr. til Godsejerne for at redde dem ud af en Forlegenhed, og det var

Ørsted siger derpaa i sin Tale i Stænderforsamlingen 1842: Hvis Kongen i 1831 vedblivende ligesom i 1807 vilde, at Godsejerne ikke skulde have Revselsesret overfor Husmændene, saa kunde han i 1831 have gentaget det. Da han ikke gjorde det, har han maaske forandret Villie, altsaa har Godsejerne muligvis Revselsesretten.

Ganske vist havde Kongen paa ingen Maade tilkendegivet en saadan forandret Villie, aller mindst i en Lovs Form, men det saa Ørsted bort fra, og naar han kunde gjøre det, kunde Godsejerne selvfølgelig endnu bedre — og

— saaledes som det oplyses sammesteds — en Understøttelse, som aldeles ikke hjalp. Følgen blev derfor, at Staten efterhaanden maatte overtage et umaadelig stort Antal Godser. I Aarene efter 1819 kom Staten til som ufyldestgjort Panthaver at sidde inde med følgende Godser: Paa Sjælland: Overberg og Pagterold, Rongstedgaard og Sømandshvile, Alkestrup og Egemarke, Flinterupgaard, Arnakkegaard, Lovegaard, Næsbyholm, Bavelse og Næsbyholms Kanal, Nordrupgaard og Ødemark, Oebjerggaard, Lundbyegaard; paa Lolland: Gammelgaard; paa Langeland: Faarevejle; paa Fyn: Selleberg, Hellerup, Brahesborg, Kjærsgaard, Frederiksgave og Flenstofte; i Jylland: Silkeborg, Moesgaard, Bygholm, Fannerupgaard, Skaarupgaard, Scheel og Skiørvad, Lykkesholm, Katholm, Mejlgaard, Bedoe, Ulstrup, Eskiær, Taarupgaard, Slumstrup, Stenumgaard, Qvistgaard, Sohngaardsholm, Willestrup, Buderupholm, Ny Vraa, Bjørnsholm, Lundgaard, Padkjær, Vejlegaard, Dronninggaard, Baggesvogn, Skaarupgaard, Kokkedal og Aagaard. For at man kan danne sig en Forestilling om, hvad Staten kunde lide af Tab paa disse Godser, er det nok at nævne, at da Staten, for at redde Grev Danneskjold-Samsøs Dødsbo fra at gaa fallit, havde overtaget Næsbyholm, Bavelse og Næsbyholms Kanal og siddet med det i 12 Aar, tabte Staten $^1/_2$ Mill. Kr. paa dette ene Foretagende. Men i 1831, da disse Forhandlinger ere oppe med Forespørgsler til Kancelliet om, hvorvidt Godsejerne har Ret til at udøve Revselsesret over for Husmændene, da er Staten altsaa engageret i den Grad, at den har overtaget et halvt Hundrede af Landets store Godser, og at den er bunden som Panthaver med en Kapital, som i Nutidens Mont vilde svare til ca. 50 Mill. Kr. Dette var nok den sande Grund til, at man i 1831 ikke vilde give saadanne Oplysninger, som nødvendigvis vilde have ført til Afskaffelse af Revselsesretten over for Husmændene.

Husmændene vedblev at sukke under Hundepisken lige til 1848, takket være Ørsted.

Ørsteds Autoritet rykkede i Datidens offentlige Mening Retsgrundlaget bort under Fødderne paa dem, der arbejdede for Husmændenes Sag. Men Ørsted onskede ikke at hindre, at der blev indgivet en Petition, det vil sige fra Stænderforsamlingens Side henstillet til Kongen, om han vilde lade den et Lovforslag forelægge. En saadan Petition blev vedtaget med 39 Stemmer mod 24.

Sagen gik derefter til Amtsraadene, fra hvilke Regjeringen forlangte Udtalelser om Husmændenes Kaar. Næsten alle Amtsraadene fortæller, at Husmændene har det tilfredsstillende „navnlig paa de større Gobser". Lider nogen af dem Nød, skyldes det Dovenskab eller Drukkenskab. Kjobenhavns Amtsraad danner i denne Henseende en Undtagelse. Dette Amtsraad — med Undtagelse af dets Formand — „yttrer, at det er en af Regjering og Folk lige anerkendt fornuftigende Kendsgærning, at Landets talrige og vigtige Husmandsklasse i Almindelighed befinder sig i saa fortrykte, baade moralske og materielle Kaar, at en Forbedring af disse maa anses for paatrængende nodvendig, ikke blot af Hensyn til Humanitetens og Retfærdighedens, men ogsaa af Hensyn til den almindelige Sikkerheds Fordringer". Kjobenhavns Amtsraad tilføjer endda, at „Husmandsklassens almindelige fortrykte Tilstand paa Amtet vel maa skjelnes fra den virkelige Elendighed, der i Godsegnene saa overvejende hersker blandt Husmændene"[1]). Rentekamret blev meget fortornet paa dette Amtsraad, der tillod sig at sige Sandheden.

I den næste Stænderforsamling 1844 indbragtes et Par Andragender fra Lolland og flere Steder paa Sjælland med et mægtigt Antal Husmands-Underskrifter. De vare Resultater af Husmand Peder Hansens Agitation. Ellers skete intet af større Betydning i den Samling.

Regeringen tog sig god Tid til paa Grundlag af Amtsraadenes Indberetninger at udarbejde et Forslag. Et saadant blev først den 17. Juli 1846 forelagt Stænderforsamlingen i Roskilde. Dette Forslag gik ud paa, at det

[1]) Roskilde Stændertidende 1846. Anhang.

skulde være tilladeligt at udleje Huse, men at der altid skulde gives et halvt Aars Opsigelse til Fraflyttelse den 1. Maj. Ugedagsarbejdet skulde begrænses til 52 Ugedage og 12 Extradage om Aaret, men ikke ophæves. Nevselsesretten skulde ophøre med Husmandens fyldte 22de Aar. Der blev nedsat en Komite, bestaaende af Ussing, Langkilde, Scavenius, Kammerraad Petersen og Kancelliraad Haastrup, til at gjøre Indstilling angaaende dette Forslag til Stænderforsamlingen. Denne Komite afgav Betænkning den 29de August 1846. Flertallet af Komiteens Medlemmer, de tre først nævnte, modsatte sig heri Begrænsning af Ugedagsarbejdet. Det skete i Friheds Navn: Fri Mand, fri Kontrakt! — Det lyder meget godt, naar blot Husmanden havde været fri og jævnbyrdig overfor Godsejerne; men under de foreliggende Forhold betød Friheden kun Frihed for Godsejerne til at paalægge Husmændene, hvad de fandt for godt. Derfor var de saa ivrige Frihedsmænd.

Der haves ikke statistisk Materiale til at paavise, hvormange Ugedages Arbejde Husmændene aarligt ydede; men det er sikkert lavt at anslaa Pligtarbejdsdagenes Antal til 2,000,000 Arbejdsdage aarligt. Spørgsmaalet om at afskaffe disse, var i Virkeligheden Spørgsmaalet om, hvorvidt de danske Herregaarde vedblivende skulde drives ved Trælles Arbejde, eller om Trællene skulde gives fri, og Herremændene tvinges til at skaffe sig fri Arbejdere i deres Sted. Endvidere havde Sagen national-økonomisk Betydning paa to Maader. Af de 2,000,000 Arbejdsdage, hvortil Ugedagsarbejdet beløb sig, kunde godt den ene Million Arbejdsdage anses tabte, da de modvillige Husmænd trods Svøben arbejdede slet. De mange Tusinde Huslodder, fra hvilke Husmændene droges til Herregaardene, dyrkedes usselt. Derved gik meget tabt. Endelig havde Sagen en stor moralsk Betydning. Alle Laster trivedes selvfølgelig mellem disse underkuede Husmænd paa Hovmarken: men dette fik igen moralsk Betydning for deres af Barnefødsler, Savn og Slid udmarvede Hustruer, og de 6—8 forsultne og nøgne Børn, hver af dem havde. Sagen var saaledes af den mest omfattende Betydning, og da den nu trængte sig frem til Løsning, gav den i Slutningen af August og Be-

gyndelsen af September Maaned 1846 ganske naturligt Anledning til meget hæftige og vidtloftige Forhandlinger.

Adskillige Talere — deriblandt med megen Veltalenhed Orla Lehmann, der nu var blevet Højesteretsadvocat — tog Ordet for helt at ophæve Ugedagsarbejdet, og det endte med, at et af Lehmann stillet Ændringsforslag om, at for Fremtiden al Leje af Huse skulde betales i Penge, Sæd eller Varer, den 10. September blev vedtaget med 37 Stemmer mod 27. Iøvrigt vedtoges Forslaget i alt væsentligt, som det var forelagt.

Saaledes tilraadede Roskilde Stænderforsamling altsaa Forslagets Vedtagelse med en Ændring i videregaaende Retning.

Den jydske Stænderforsamling, der samledes i Viborg, havde ikke haft megen Anledning til at beskæftige sig med Husmandsspørgsmaalet. I 1840 og 1842 var der vel indkommet et Par Andragender; men de fremkaldte ingen Drøftelse. Det første var fra Husmændene i Tarm og angik i al Beskedenhed kun nogle Forandringer i de gjældende Bestemmelser med Hensyn til Brevbæring. Det andet var en Klage over Husmændenes fortrykte Stilling paa Barritskov og Palsgaard Godser; men man agtede det ikke mere, end at det ikke engang blev oplæst.

I 1846 blev Husmandssagen af Regjeringen forelagt for den jydske Stænderforsamling, der traadte sammen den 21. Oktober 1846. Allerede Dagen efter valgtes en Komité til at behandle Regeringens Forslag, der var det samme, som var blevet forelagt Roskilde Stænderforsamling. Komitéen, der kom til at bestaa af Proprietær Weinschenk, Godsejer Nyholm, Professor J. E. Larsen, Gaardejer Kirk og Sognefoged Jacobsen, optog det i Roskilde Stænderforsamling vedtagne Forslag om helt at ophæve Ugedagsarbejdet. Naar Pligtarbejdet ophæves, siger Kirk og Jacobsen, faar Staten „i Stedet for trevne, uvillige og ofte lastefulde Medlemmer, dygtige, retskafne og frie Borgere"; men det er karakteristisk, at de gjør følgende Bemærkning i deres Betænkning: „Man kan vel ikke tvivle om, at en Del af de mindre oplyste Husmænd, hvis de blev hørte, vilde erklære sig mod en Lov i den ovenanførte

Retning (Pligtarbejdets Afskaffelse). De vilde som flere Gaardmænd forhen, naar der taltes til dem om Hoveriets Afløsning, tvivle om Gavnligheden heraf; de vilde som disse spørge, hvor Pengene skulde komme fra, Arbejdet kunde de dog selv forrette; men der bør uden Tvivl kun tages lidet Hensyn til slige Betænkeligheder, som aabenbart synes uden Værd. Naar Husmanden erholder den fri Disposition (Raadighed) over sine Kræfter og bliver en selvstændig og uafhængig Mand i Samfundet, vil der ikke mangle ham paa Lejlighed til at erhverve de fornødne Pengemidler, hvortil da ogsaa først den rette Lyst og Driftighed vil opstaa hos ham".

Der var ingen Mand som Peder Hansen, Lundby, til at vække Røre blandt de jyske Husmænd, og disse forkuede Stakler var derfor ude af Stand til at forstaa Betydningen af de paatænkte Reformer.

Professor J. E. Larsen, Komitéens Ordfører, var, synes det, nærmest stemt for Forslaget om Ophævelse af Pligtarbejdet; men han frygtede, at hvis det vedtoges, blev der intet af hele Reformen, og sluttede sig derfor af Hensigtsmæssighedshensyn til et af Godsejer Nyholm stillet Mæglingsforslag, som gik ud paa at føje til Regjeringsforslaget, at af jordløse Huse skulde man kun have Ret til at betinge sig det halve Antal Dage, altsaa 26 Ugedage og 6 Extradage om Aaret. Dette Forslag vedtoges og med denne Ændring Regjeringsforslaget. Den 22. December 1846 var Husmandssagen færdig fra Stænderforsamlingerne, og nu skulde Regjeringen paany overveje, hvad den vilde gjøre.

Paa disse Overvejelser fik det stor Betydning, at der imidlertid rejste sig en livlig, politisk Landbobevægelse, i hvilken de sjællandske Husmænd, anførte af Husmand Peder Hansen, Lundby, tog ivrig Del.

Kapitel V.

Husmandsbevægelsen i Fyrrerne.

Vi har i forrige Kapitel af og til set, at der fra de sjællandske og lolland-falsterske Husmænds Side blev gjort Forsøg paa at øve Indflydelse paa den Roskilde'ske Stænderforsamlings Beslutninger, idet der blev indgivet Andragender og Klager, som var underskrevet af Husmænd i Tusindtal. Dette vidner om, at der rørte sig et stærkt Liv mellem Husmændene i Østifterne. Naar vi nu skal søge at skildre dette, er det nødvendigt paa mange Punkter at medtage Ting, som angaar den hele Bondestand; thi Gaardmænd og Husmænd virkede næsten overalt i Forening. Det vilde nemlig være en Misforstaaelse at tro, at Gaardmændene med Glæde havde set paa, at deres tidligere Byrder læssedes paa nye Slaver. Gaardmændene støttede tværtimod overalt Husmændene i deres Bestræbelser for at ryste Pligtarbejdet af sig. Vi har set, hvorledes Bønderne eenstemmigt talte Husmændenes Sag i Stænderforsamlingen, og vi faar i det følgende flere Exempler paa dette sunde Sammenhold.

Husmandsbevægelsen i Fyrrerne rejstes næsten udelukkende af en enkelt Mand, der med det ukueligste Mod, stor Energi og Veltalenhed søgte at vække og samle Husmændene til Kamp for bedre Livsvilkaar. Vi er i forrige Kapitel flere Gange stødt paa ham. Hans Navn er Husmand Peder Hansen af Lundby.

Peder Hansen[1]) blev født i Sallerup By i Kjøng Sogn, der ligger mellem Næstved og Vordingborg, den 8de December 1801, ved Tærskelen til det Aarhundrede, hvis Skamplet er Husmandsklassens Udsugelse og Undertrykkelse. Hans Forældre var Husmand og Smed Hans Christensen og Hustru Birthe Pedersdatter. Han blev næppe fem Aar

[1]) Peder Hansen: Tak for sidst til Aristokraterne i Roskilde Stænderforsl. 1844.

gammel sendt i Skole og viste ualmindelig gode Evner og Lærelyst. Dette førte til, at daværende Sognepræst for Kjøng Menighed, Pastor Tage Müller, senere Biskop i Ribe, tog sig af hans Undervisning, saa at Drengen fik langt flere Kundskaber, end Skolelæreren, der ikke var Seminarist, kunde have meddelt ham. 1816 blev Peder Hansen konfirmeret. Han lærte derefter at spille Violin, saa at han kunde spille ved Bryllupper og andre Gilder, hvilket gav ham en forholdsvis god Indtægt. Da han blev ældre og fik Kræfter til Bondearbejde, tjente han i flere Aar om Sommeren hos en Bonde, hvorved han erhvervede nogle Tønder Sæd, noget Tørvefær og Vogn til at føre Tørvene hjem med. Om Vinteren boede han hos sine Forældre; dels gik han Faderen til Haande ved Smedeprofessionen, dels spillede han Violin og anvendte endelig sin Fritid til at tilfredsstille sin Trang til at skaffe sig Kundskaber gennem Læsning.

Den 25. Juli 1828 ægtedes Peder Hansen i Kjøng Kirke til Dorthe Jørgensdatter. Han havde „som saa mange andre" ingen Bolig, men fik dog opspurgt en Indsidderlejlighed hos en Bonde i Lundby, hvor han og hans Hustru flyttede ind Mikkelsdag 1828, og hvor de boede i $3^1/_2$ Aar. Da fik Peder Hansen omsider af Forvalter Bahr paa Lundbygaard, hvem han i 3 Aar af og til havde været behjælpelig med Godsadministrationen, Fæste eller rettere kun mundtligt Løfte paa et Hus i Lundby. Peder Hansen flyttede ind i dette Hus med sin Familie i Sommeren 1832, men fik først Fæstebrev paa det i 1842. Skønt Peder Hansen sikkert har trængt paa for at faa det, havde han i 10 Aar ikke mindste Sikkerhed for at kunne blive i Huset. Det var heldigt for ham, at han endelig fik Fæstebrev; thi hans „Herskab", Fru Arboe havde Stænderdeputeret, Postsekretær Wolff til Lavværge, og denne blev senere Peder Hansens bitre Fjende; men da var Peder Hansen ved Fæstebrev sikret mod at blive jaget fra sit Hjem med Kone og 6 Børn, hvad han ellers sandsynligvis vilde være blevet; thi han var Genstand for alle Godsejeres Had.

Dette gjorde han sig værdig til ved sin Agitation.

Han siger selv, at han er Agitator med det Maal: „at vække og opmuntre Folket til Modstand imod Aristokratiets Grundsætninger“ [1]).

I Aaret 1840 begyndte Peder Hansen sin agitatoriske Virksomhed. Han skrev et Andragende til Kongen for Husmændene paa nogle Godser i Præsto Amt, og han overrakte det selv tilligemed en anden af Underskriverne. Da Kristian VIII henviste dem til at forhandle med Herskaberne angaaende de Lettelser, de ønskede, svarede Peder Hansen, at der paa den Vej ikke kunde ventes nogen Lindring, „efterdi ingen Medlidenhed med Bønderne finder Indgang hos Godsejerne“.

I Sommeren 1840 begyndte Peder Hansen at skrive i Bladene. I nogle Artikler i „Sjællandsposten“ udviklede han, hvorledes det var nødvendigt, at det af Fæstehusmændene udredede Pligtarbejde nedsattes eller afskaffedes. En af disse Artikler slutter han med at skrive: „at da det vistnok er det Væsens Hensigt, der med sin almægtige Kraft virker og er i alle Ting, at alle de Skabninger, der efter hans vise Styrelse er paa Jorden, ogsaa til en vis af ham bestemt Tid skulle nyde Ophold paa samme, saa skjønner jeg ikke, at Godsejerne, der dog kun ere faa i Tal imod deres Undergivne, skulle have Ret til at bruge, eller rettere misbruge deres Ejendomsret til at nedtrykke og udpine saa mange Tusinde af deres Medmennesker“.

Dette er et karakteristisk Exempel paa den Form, Peder Hansen anvendte i sine agitatoriske Taler og Skrifter. Han tog sit Udgangspunkt fra de menneskekærlige Grundtanker i den kristne Religion og viste, hvor langt det var fra, at disse blev bragt til Anvendelse i det virkelige Liv. I en Avisfejde med Pastor Børresen, der i sit Blad, som han kaldte „Bondevennen“, forsvarede Godsejerne, lader Peder Hansen Pastoren høre, at han som gejstlig Embedsmand ikke skulde tilsidesætte Skriftens Ord: „Du skal elske din Næste som dig selv“; og „Hvo som fortrykker den Ringe, forhaaner den, som skabte ham, men hvo, som forbarmer sig over den Fattige, ærer den, som skabte ham“; og „Alt,

[1]) Peder Hansen l. c. pag. 43.

hvad I ville, at Menneskene skulle gjøre mod Eder, det samme gjøre I og imod dem". Selv Luthers lille Katekismus kan vække oprørske Tanker. Naar den i Skriften vel bevandrede Peder Hansen i sine Taler til Husmændene mindede dem om, hvad deres Præst havde lært dem under Konfirmationsforberedelsen, og viste dem, at deres Undertrykkeres Adfærd var i Strid med den kristne Religions Lærdomme, vidste de, at de havde Retten paa deres Side, naar de fulgte Peder Hansen og rejste sig til Modstand mod Godsejerne.

Peder Hansen begyndte sin Agitationsvirksomhed med at forene Husmændene i det sydlige Sjælland, Præsto Amt, hvor han hørte hjemme, til en samlet Optræden overfor Stænderforsamlingen. Han forfattede et Andragende til Stænderne, og den fattige Husmand gik derpaa fra By til By og samlede Underskrifter. Hans agitatoriske Virksomhed mødte i Begyndelsen de største Vanskeligheder. Han kunde ikke forud meddele sin Ankomst og indvarsle til Møde gennem Bladene; thi Dagblade existerede næsten ikke og læstes slet ikke af Landalmuen.

Ene kom han vandrende ad Landevejen i Støv eller i Regn, barfodet, i Landarbejderens fattige Badmelsklædning — hvor han gik ind i en Gaard, snærrede Hundene ad ham, som dette aristokratiske Husdyr altid snærrer ad Fattigfolk. Selv maatte han sige, hvem han var, og hvad hans Ærinde var, ofte stødte han paa Fejghed eller Modvillie, og saa maatte han af Sted igen til den næste Gaard i Byen, indtil han traf paa en Mand, der forstod Betydningen af hans Foretagende og havde Mod til at være med i den Gærning. Saa blev Karlen sendt til én Nabo, Pigen til en anden, Drengen til en tredie, og derfra gik der Bud videre, for saa vidt Vedkommendes Interesse blev vakt. Dette var en besværlig Maade at samle Tilhørere paa, og mange kom der selvfølgelig ikke; men at det overhovedet lod sig gøre at samle Tilhørere, beroede paa, at der paa Landet var en gammel indgroet Tilbøjelighed til at give Møde, naar der kaldtes. Man var fra gamle Dage vant til at møde paa Bystævnet, naar der blev tudet i Byhornet. Peder Hansen fik ogsaa under-

tiden Byens Oldermand til at tude i Byhornet for at samle Tilhørere; men dette blev forbudt dem. Politimesteren i Bregentved-Gisselfeldt Birk opkaldte Oldermanden for Skuderløse By og indprentede ham, „at han maatte ikke tude, naar Peder Hansen kom til deres By, thi Kongen havde ikke skænket dem Hornet, for at de skulde bruge det i den Anledning; men naar de ellers havde noget at samles om, maatte de nok tude[1]." — Peder Hansen overvandt alle Hindringer, og da Roskilde Stænderforsamling traadte sammen i 1842, overrakte han Distriktets Deputerede, Professor Clausen det af Husmænd paa ni sydsjællandske Godser underskrevne Andragende om Nedsættelse i eller Afskaffelse af Husmandshoveriet, hvis Betydning vi i forrige Kapitel har udviklet.

I 1842 begyndte J. A. Hansen sammen med Lærer Sørensen, Venslov, at udgive „Almuevennen". Her blev Peder Hansen en flittig og for Bladets hele Karakter betydningsfuld Medarbejder. Gennem „Almuevennen"s Nr. 42 sendte Peder Hansen et aabent Brev til Professor Clausen, hvori han beraabte sig paa, at „Frederik VI ikke agtede paa, hvad Herremændene sagde, da han løste Stavnsbaandet og foretog de mange andre Forbedringer, og at nu Kristian VIII ligesaa godt kan sætte Grænser for Godsejernes Misbrug af deres Ejendomsret, der kun er til Gunst og Fedme for dem, men til Fortrykkelse og Forarmelse for Folket". Kort efter indprentede han i en Artikel Sogneforstanderskaberne, at hvis Amtsraadene, hvis Erklæringer om Husmandsforholdene Regeringen indhentede, igen spurgte Sogneforstanderskaberne, saa maatte disse ikke lade sig kyse, men sige Sandheden, hvad enten deres Modstandere saa „vare Grever eller Baroner, Herremænd, Birkedommere, Forvaltere eller Præster", og det lykkedes ham at samle til et Møde i Lundby Sogneforstandere fra 20 Sogne, af hvilke de 18 Sognes Repræsentanter lovede at indsende en af Peder Hansen affattet Erklæring, hvis de blev spurgt. Det havde til Følge, at Amtsraadet ikke spurgte disse Sogneforstanderskaber; men saa gentoges Mø-

[1]) Almuevennen.

det, og det besluttedes at sende Erklæringen til Rentekamret. Med det samme vedtoges det at sende Kongen et Andragende om, at der maatte blive sat Grænser for Godsejernes stedse forhøjede Indfæstninger og aarlige Afgifter, hvormed de udsugede Bondestanden. Det blev underskrevet af 874 Bønder og overrakt Kristian VIII den 27. November 1843 af Gaardmændene Jens Jensen i Grumløse og Peder Sørensen i Lundby. Kongen tog naadigt imod Andragendet; men senere blev dets Indhold erklæret for overdrevent og usandfærdigt, i hvilken Anledning Peder Hansen skrev en lysende Artikel: „Sandheden skal sejre", der først stod i „Almuevennen" og senere udkom som Særtryk.

I disse Aar fik Peder Hansen desuden indsendt fire Andragender til Roskilde Stænderforsamling og stiftet en Række Læseforeninger og Landboforeninger rundt omkring paa Sjælland.

I „Almuevennen" fremdroges en Række Exempler paa, hvorledes Husmændene udsugedes. Saaledes tog Ejeren af Bjernedegaard ved Sorø 118 Arbejdsdage og derover for et daarligt Hus med 6 Skæpper Land maadelig Jord til. Husmændene skulde arbejde paa egen Kost fra Solens Opgang, til Herremandens faste Folk hørte op. — Paa disse Vilkaar var det umuligt for en Husmand at ernære en Familie. Alligevel var der i Kontrakterne tilføjet, at „naar Husmanden ikke opførte sig til „Tilfredshed", ophørte Lejemaalet straax, uden Opsigelse, uden Lovmaal eller Dom".

En Proprietær paa Valnæsegaard udstedte, oplyste Peder Hansen, Lejekontrakter af følgende Indhold:

„Han (Lejeren) forretter en Dags Arbejde ugentlig, samt ti Extradage aarlig i Høsten, eller til andre Tider, naar han tilsiges, paa Valnæsegaard eller andet Steds paa Godset efter Anvisning, alt paa egen Kost og med Gaardens egne Folk, og maa ej forlade Arbejdsstedet førend disse, hvorhos maa bemærkes: om Sygdom skulde indtræffe Lejeren, da skal saadant ingen lovlig Undskyldning være for hans Udeblivelse, men han skal i dette Tilfælde være pligtig at skaffe en forsvarlig Mand i sit Sted, som kan udføre Arbejdet.

Han lukker og ordentlig vedligeholder aarlig 200 Favne Gjærder ved Valnæsse Marker eller Skove efter nærmere Paavisning, saaledes at samme kan findes overensstemmende med Anordningerne, og skal hertil det fornødne Gjærdsel af ham afhugges, hvor det af Ejeren bestemmes, og med dennes Heste og Vogn af Lejeren henkøres til Stedet, hvor Lukningen skal foregaa.

Lejeren skal være pligtig til, hvis saadant af ham skulde forlanges, at arbejde for Ejeren, foruden den bestemte Ugedag og Extradagene, til andre Tider imod gangbar billig Betaling.

Det forbydes Lejeren at indtage Indsiddere, forinden Herskabets Tilladelse er indhentet. Skulde Herskabet iøvrigt finde for godt af andre Aarsager at udsige Lejeren af Huset, forbeholder det sig saadant med et halvt Aars foregaaende Opsigelse, og finder samme sig misfornøjet med ham, skal det være forbuden ham at tage Ophold hverken i Kippinge eller Waalse Sogne".

I en anden Kontrakt, en Fæstekontrakt, hedder det: „Saalænge Fæsteren, Kone og Børn ere skikkede til Arbejde, skal de være pligtig til at byde mig deres Tjeneste fremfor nogen Anden, og naar jeg ikke behøver deres Arbejde, skal det først være dem tilladt at arbejde for andre.

Fæsteren maa ingenlunde vise sig uvillig, ifald jeg skulde finde for godt at gøre en Forandring i Hensende til Afgiften, ved at give ham bestemt Arbejde enten i Marken, ved Grøfter, ved Tærskning, eller andet Arbejde . . . .

Skulde Fæsteren i nogen Maade forse sig i nogen af dette Fæstebrevs Punkter og Clausuler, da skal han uforsøvet have samme forbrudt, og være underkastet vilkaarlig Straf efter Omstændighederne og desuden erstatte mig, hvad Skade jeg maatte lide i Mangel paa dets Fuldbyrdelse."

Godsejerne raadede den Gang, da Selveje var sjeldent, over alle Boliger paa Landet; thi Fæstegaardmændene havde ikke Ret til at bygge Huse paa deres Fæstejord, og Godsejerne forbød saavel Gaardmænd som Husmænd at

tage en Familie ind som Lejer (Inderst). Naar en fattig Karl vilde gifte sig og danne Hjem, var han derfor nødt til at tage mod et Hus paa de Betingelser, Godsejeren foreskrev. Som vi har set af de nævnte Exempler, forlangtes der undertiden overdrevne Afgifter, især for mange Arbejdsdage, og naar det tilmed foreskreves, at Husmanden skulde finde sig i, at et bestemt Arbejde, f. Ex. at læsse al Gaardens Gødning, sattes i Stedet for de afkorderede Ugedage, var han helt underkastet Herremandens Vilkaarlighed. Ligeledes, naar Herremanden betingede sig Ret til at sammenspare Arbejdsdagene og saa forlange dem erlagt samlet, eller naar Sygdom ikke var Undskyldning for Udeblivelse. Rent Slaveri var det, at Husmanden med Kone og Børn ikke maatte søge Arbejde hos andre. Naar Husmanden blev jaget fra Hus og Hjem af Herremanden, kunde denne kræve Erstatning, hvis han led nogen Skade derved, men Husmanden kunde ikke — og kan i Dag ikke forlange Erstatning, hvis han jages fra et Hus, som han har gjort mange Hundrede, ja maaske Tusinde Kroner mere værd ved sit Arbejde. Det er forstaaeligt, at Harmen over sligt kunde lægge voldsomme Ord i Peder Hansens Pen. Efter at han den 29. November 1843 i „Almuevennen" har givet en Skildring af, hvorledes Husmændene overanstrængtes med Arbejde, naar de gjorde Ugedage, hvorledes de hensynsløst chicaneredes, haanedes, ja prygledes af overmodige Fogeder, udstøder han følgende Forbandelse over Husmændenes Bødler:

„Vi maa derfor, naar vi hører, at nogle saadanne Menneskeplagere ved Døden afgaar, glæde os og udraabe: „O, Død! hvor jeg velsigner Dig! Du er den, som kuuser Tyranneme, som renser Jorden for dem, som lægger et Bidsel paa Grumhed og Hovmod! Dig er det, som nedstyrter i Støvet dem, Verden har ophøjet, og som med saa stolt Foragt saa ned paa deres mindre formuende Medborgere; de er faldet, vi drage Aande igen! Uden Dig, o Død! skulde vore Ulykker være evige. O, Død! Du som holder disse haardhjærtede, af Lykken begunstigede Mennesker i Ave, som dog undertiden indgyder Skræk i deres for al menneskelig Følelse forhærdede Hjærter, Du, de

Ulykkeliges Haab, bliv ved at udstrække din Arm over mit Fædrelands og mine Medborgeres Undertrykkere; og I fortærende Insekter, I Gravens Indbyggere, Orme! vore Hævnere, kommer, styrter Eder hobevis over disse af Medmenneskers Sved fedede Aadsler!"

Peder Hansen begyndte nu at blive kendt Landet over, og hans Agitation tog Fart og fik Kraft. Sine Møder kunde han avertere i „Almuevennen" og i enkelte andre Blade, som var udbredt over Landet eller i den Egn, hvor han vilde holde Møde. Han modtog ogsaa talrige, skriftlige Indbydelser til Møder rundt omkring i Landet, og om disse Møder, som berammedes længe forud, sørgedes der for at skaffe alle Egnens Folk Underretning.

Den 12. Januar 1844 skrev 13 Gaardmænd i Kundby til Peder Hansen og indbød ham til et Møde i Holbæk i Marts Maaned. Brevet lød saaledes:

„Velagtede Fæstehusmand Peder Hansen i Kundby.

Undertegnede Gaardmænd heraf Byen tilfredsstille herved en længe følt Trang, idet vi af ganske Hjerter takker Dem, ærede Peder Hansen! for den usfromtede Iver, hvormed De virker med Ord og med Pen til at fremme Bondestandens Tarv; og idet vi bevidne Dem vor høje Agtelse. Som stadige Læsere af „Almuevennen", have vi følt os særlig tiltrukne af de af Dem i dette Blad leverede Artikler, thi foruden . . . . . har det været os en sand Glæde at erfare, at ogsaa vor Stand i Dem har tilført den liberale Sag en ligesaa dygtig som nidkjær og djærv Forkjæmper."[1])

Disse Gaardmænd følte sig helt som Husmanden Peder Hansens Standsfæller, og at den Opfattelse var almindelig, at Gaardmænd og Husmænd tilhørte samme Stand og knyttedes sammen ved fælles Kamp mod Undertrykkerne, fik Udtryk i talrige Breve til Peder Hansen fra Gaardmænd paa Sjælland, Fyn og Lolland-Falster. En

[1]) Peder Hansen l. c.

Skolelærer A. Bendtsen i Hjelm paa Møen skrev den 18. Januar 1844 til ham: ... „Jeg kan for Resten ikke slutte disse Linier, uden af mit ganske Hjerte at ønske den fortrykte Bonde og Husmandsstanden til Lykke med i sin Midte at eje en Mand som De, der med uegennyttig Opofrelse strider den gode Strid . . ." Ogsaa for Skolelæreren var Bonde og Husmand Standsfæller.

I samme Grad som Peder Hansen vandt taknemlige og trofaste Venner i Bondestanden, blev Godsejerne selvfølgelig hans bitre Fjender. Vi har set, hvorledes Amtmand Neergaard angreb ham i Roskilde Stænderraad. Senere gjorde Kammerherre Benzon og Postsekretær Wolff det samme i om muligt endnu hadefuldere Udtryk. Wolff bestyldte ham for at gøre sig Fordel af sin Agitation, idet han tog 1 Mark for hver Underskrift paa de Petitioner, han rejste rundt med, og Kammerherre Benzon bestyldte ham for at være en simpel Forbryder.

I Stænderssalen kunde Peder Hansen ikke svare; men derfor vilde han ikke tavs stikke Fornærmelsen i Lommen. Det var hans Natur imod at taale Uret mod sig selv eller andre. Han udsendte i Marts Maaned et lille Skrift, betitlet: „**Tak for sidst!** til Aristokraterne i Roskilde Stænderforsamling, og især til det ærede Kløverblad: **Benzon, Neergaard, Wolff.** Fra Peder Hansen, Fæstehusmand i Lundby."

I sine yngre Dage var Peder Hansen Stokkemand for Lundby Sogn og Stævnevidne for Lundby, Hammer og Mogenstrup Sogne ved Vordingborg søndre Birks Ret[1]). Da han kom meget omkring til Folk, havde han af og til oppebaaret nogle Auktionsbetalinger til Birkefuldmægtigen. Denne blev i 1835 arresteret for Underslæb. Han bestyldte da Peder Hansen for at have beholdt nogle af de Beløb, han havde oppebaaret til ham. Peder Hansen blev paa denne Bedragers løse Angivelse arresteret og holdt i Arrest i 16 Uger og 3 Dage, men han kunde heldigvis

[1]) Denne Virksomhed skaffede ham Tilnavnet „Tinglober". Paa hans Hjemegn var hans Navn i alles Mund: „Per Tinglober."

klare for sig ved Fuldmægtigens egne Kvitteringer og blev omsider løsladt og ved Dommen i Sagen frikendt. Alligevel drog Kammerherre Benzon denne Sag frem i Stænderforsamlingen, da han anså det for fældende for Peder Hansen, at han kun var bleven frifunden „for Justitiens videre Tiltale, mod at betale alle af hans Arrest og Action flydende Omkostninger." Peder Hansen gjorde i „Tak for sidst" meget omhyggelig og fyldestgørende Rede for hele Sagen, men da det kun var en af Kammerherre Benzons Forbitrelse udsprungen Taktløshed, at han fremdrog denne Sag, er der ikke Grund til her at dvæle ved dette. Gennem en Række Attester, forsynet med talrige Underskrifter, beviste Peder Hansen derpaa, at han aldrig nogensinde havde forlangt nogen Betaling for sin Virksomhed, men at han ganske vist havde modtaget en frivillig tilbudt, ringe Godtgørelse for Rejseudgifter og Tid, hvilket han som fattig Husmand var nødt til.

Derpaa gør i det nævnte Skrift Peder Hansen rede for sin Agitation og dens Formaal. De Udtalelser, som Datidens kundskabsrigeste og fineste dannede Mænd, Ørsted, David og Bang fremsatte om Husmandssagen, synes i vore Dage falmede og ormstukne. For Nutidsmennesker er deres „Kontraktsfrihed" og „Ejendomsrettens Ukrænkelighed" tomme Ord. Den lille Bog, der er skrevet af Husmanden, der ikke havde synderlig boglig Kundskab, men af Naturen var rigt udrustet med Hjærtets og Aandens Gaver, er derimod den Dag i Dag frisk og fornøjelig Læsning. Der er intet i den, der er mugnet eller ældet.

I en lille Fortale til: „Tak for sidst!" skriver Peder Hansen i Marts 1845: „Længe før jeg stillede mig frem paa Kampladsen i Bondesagen, forestillede jeg mig meget vel, at dette Skridt ikke vilde løbe af for mig med Lykønskningsadresser, Berømmelsesskrifter, store Belønninger o. s. v., men derimod med Skamskrifter, løgnagtige Rygter, Arrestationer med meget mere, saa ikke det mindste eller det største Onde kan møde mig, uden at jeg jo for længe siden er forberedt paa at modtage det."

I disse sidste Ord laa en Udfordring til selve Statsmagten; thi faa Dage i Forvejen var selve det kongelige

Cancelli draget i Marken mod Peder Hansen. Den 20. Februar 1845 havde Cancelliet udsendt følgende Circulære:

„Da det er forebragt Cancelliet, at Peder Hansen, Lundby, og forhenværende Skolelærer Rasmus Sørensen skulle omrejse her i Sjælland, og for Tiden formodes at opholde sig i Odsherred, for at ophidse og forlede Almuen til at indgive falske Klagemaal m. m., skal man tjenstligst anmode Amtmanden om at skaffe Dem Vished, samt i bekræftende Fald at træffe de nødvendige Foranstaltninger i Overensstemmelse med Anordningerne, og da derom hertil Collegiet gjøre Indberetning."

Da denne Rundskrivelse kom til Peder Hansens Kundskab, skrømte den ham paa ingen Maade. Hans Mod var urokkeligt, og den frejdigste Tone præger den Artikel, hvori han gennem „Almuevennen" svarede den enevældige Kongemagts Cancelliister. Han skriver bl. a.: „Jeg synes, at jeg har givet det høje Collegium Anledning nok baade ved de Artikler, jeg har skrevet offentlig, som ogsaa ved de Andragender, jeg har affattet, til at kjende og bedømme, hvad det er, jeg virker for og stræber efter at fremme, og til, dersom det er „falske Klagemaal", da for længe siden at have tiltalt mig for min ulovlige Fremfærd. Forrige Aar beslaglagde Justitsraad Reiersen[1]) en af de Artikler,

[1]) Rejersen var Censor. Intet maatte dengang trykkes uden hans Tilladelse. Grundloven bestemmer nu, at Censur og lignende forebyggende Foranstaltninger ingensinde maa indføres. Enhver har Lov at skrive og lade trykke, hvad han vil, under Ansvar for Domstolen efter Loven. — Den paagældende Artikel gik ud paa at vise, at Agerdyrkning, Sjæls og Legems Udvikling og Oplysning maatte vedblive at staa paa et saare lavt Trin, saalænge saa ulige Forhold som de, der fandtes mellem Godsejer- og Bondestand, hævdedes og bibeholdtes mellem Borger og Borger i samme Stat, og at P. H. ikke kan tænke, at det er Forsynets Villie, at Mennesket skal ved menneskelig Vold mere i een Stand end i en anden fødes til Slave.

jeg havde skrevet, men Cancelliet frigav den igen og maa altsaa have fundet den lovlig; og en Amtmand erklærede nylig i Stænderne, at hverken han eller vedkommende Autoriteter havde fundet noget lovstridigt i min Færd, skønt han „nøje" havde undersøgt den, hvad jeg ingenlunde tvivler om . . . . Jeg var i afvigte Sommer i 51 Sogne med de Petitioner, der blev afgivet til Stænderne, og erholdt Underskrifter derpaa . . . . Skulde nu til Foraaret eller Sommeren nogle af mine Medborgere af Bondestanden i andre Egne af Landet anmode mig om at møde hos dem, agter jeg ligeledes at rejse hen til disse Steder."

Peder Hansen venter, at man en Dag vil lade ham arrestere, som „en ful Folkeforfører", men selv med dette for Øje har han et opmuntrende Ord til sine Medborgere; thi han slutter sit Svar til Cancelliet saaledes: „Og I, mine ærede Medborgere! lad ikke Modet falde, om der end møder Modstand og Forfølgelser; thi det er en retfærdig Sag, det er Menneskevel og Borgerheld, vi kjæmpe for at fremme!" [1])

I Odsherred blev der nu ved Birkedommer, Cancelliraad Bang[2]) optaget vidtløftige Forhør. Det viser sig, at Peder Hansen systematisk har berejst dette Herred. Naar han holdt Møde i en By, gik der Bud til den næste med en Seddel til Oldermanden, om han vilde kalde Byens Gaardmænd og Husmænd sammen til et angivet Klokkeslet den næste Dag; thi saa kom den eller den Gaardmand kjørende med ham. Peder Hansen virker allerede nu ikke alene

[1]) N. Sørensen svarer Cancelliet, at han kun har arbejdet for en „Indbydelse til Aktietegning for Oprettelsen af en Aktieforening iblandt Bønder for Indkjøb af store og samlede Landejendomme til Udstykning", en i Datiden ganske uigennemførlig Plan, som han tillagde stor Betydning. Han fralægger sig bestemt at „ophidse og forlede Landalmuen til falske Klagemaal m. m.", saasom „hverken jeg eller nogen af Landalmuen til mig har talt om at ville indgive nogen Slags Klagemaal."

[2]) Dette saavel som Resten af dette Kapitel er, hvor ikke særlig Kilde er angivet, bygget paa utrykte Dokumenter, der bero i Rigsarkivet.

selv, men har dannet Skole. I Odsherred har han to Hjælpere, Gaardejer Hans Jensen og Snedker Ejlertsen, Faarevejle. Det lykkedes Cancelliraad Bang at faa fat i en saalydende Seddel: „Oldermanden i Svindinge anmodes om at samle Byens Gaardmænd og Husmænd i Morgen Formiddag Kl. 8; da jeg til den Tid møder hos Dem for at oplæse en Ansøgning, som skal sendes til Kongen. — L. Eilertsen.“ Denne Seddel og én Mage til, underskrevet Hans Jensen, er hele Udbyttet af Forhøret; thi trods al Umage kan man ikke finde noget ulovligt i Peder Hansens Færd. Han har oplæst nogle Petitioner og en af Amtmand Neergaard udstedt Lejekontrakt. Denne har han tilladt sig at betegne som „ublu“; men det er der nok ikke noget at sige til.

Det lykkedes ikke at skræmme Peder Hansen. Da en Politifuldmægtig havde fulgt ham i 4 Dage, takkede han ham paa det hjerteligste for Hjælpen; thi nu kunde enhver se, at hans Adfærd var lovlig, eftersom Politiet uden at skride ind overværede hans Møder. Det gjorde Politimanden mat, og han drog hjem med uforrettet Sag.

For dog at gøre noget, forbød man den 7. August 1849 Oldermændene i Odsherred at sammenkalde Folk til Peder Hansens Møder. Det blev hele Udbyttet af Statens første Udfald mod „Per Tinglober“. Hans Møder blev naturligvis ikke svagere besøgt og hans Ord ikke mindre hørt efter det. Og hans Ord tændte. Tidligt paa Efteraaret 1845 samledes Bønderne — ikke Husmændene alene — paa Herregaarden Aggersvold og forlangte en Forbedring i deres Forhold. Det hele Sammenstød fortaltes i „Fædrelandet“ den 13. Oktober saaledes: „Man har for længere Tid siden meddelt os, at Fæsterne under Aggersvold skulle have samlet sig i Masse og henvendt sig til Godsejeren, Kammerherre Rothe, Kommandant paa Kronborg, med Bøn om at se deres Fæsteforhold paa taalelige Vilkaar forandret til Selvejendom. De skulle forgjæves gjennem flere Værelser have søgt Hr. Kammerherren, men endelig faaet ham ned i Gaarden, hvor de omringede ham og indtrængende lagde ham deres Ønsker og Trang paa Sinde.“

Denne ondskabsfuldt formede Meddelelse vakte uhyre

Opsigt. — Det meddeltes samtidigt, at Bønderne havde behandlet Godsejer van Deurs paa Frydendahl paa lignende Maade. Aarsagen hertil var, at 2 Enker var „sagt af deres Lejehus med deres uopdragede Børn" og ikke maatte blive der, skønt Bønderne tilbød at betale deres Leje. Endvidere var en tredie Familie bleven husvild, fordi Manden ikke vilde lade sig kommandere ud af det Hus, han boede i, og ind i et andet efter van Deurs Forgodtbefindende.

Van Deurs blev saa bange, at han opstillede og tilsendte samtlige Godsets Fæstebønder Vilkaar, hvorpaa han vilde sælge dem deres Gaarde. Endvidere lovede han at give samtlige Lejehusmænd Fæste og at afskaffe Pligtarbejdet mod en Kendelse af 10 Rbd. for hver Ugedag aarligt.

Der var En til, der blev bange. Det var Birkedommeren i Nykjøbing S., Cancelliraad Bang. Han var uheldigvis en nær Slægtning af P. G. Bang, der da var Deputeret i Rentekammet og en indflydelsesrig Mand. Til denne skrev han et muusebange Brev[1]), hvori det bl. a. hedder: „Jeg føler Trang til at meddele, hvad der passerer herude, og som vel ikke kan andet end vække Bekymring, da det synes at true med Uroligheder. Vel er her endnu roligt, men det lader til, at Holbæk Amt, som før har været saa fredeligt, vil blive det første, der stiller sig i Marken, hvis et Oprør skulde udbryde. Paa det kgl. Gods er det vel roligt, men der yttrer sig dog allerede Symptomer (Tegn) paa, at Agitationen ogsaa har virket her . . . . men værre er det paa Adlersborg Gods, hvor man hvert Øjeblik kan vente, lignende Optøjer vil finde Sted, som paa Aggersvold og Frydendahl. Der er nemlig af Husmændene holdt Forsamlinger, hvorved de have vedtaget at udeblive fra Ugedagsarbejdet[2]), ja endog

[1]) Dette Brev findes i Rigsarkivet. Bang har i sin Forfjamskelse glemt at datere det, men det maa efter sit Indhold være skrevet omtrent midt i September 1845.

[2]) Mens Husmændene iværksatte en virkelig Strejke paa Aggersvold, er dette vist Overdrivelse; thi paa Adlersborg nægtede Husmændene vist blot at arbejde mere end de i Forordning af 30. Januar 1807 fastsatte 10 Timer daglig.

masſevis at gaa op til Baronen for at fordre Fritagelſe for dette Arbejde eller højere Dagløn, end der er betinget i deres Fæſtebreve. Dagen til dette Foretagende ſkal have været beſtemt, men er af ubekendt Grund blevet udſat. Imidlertid ere de i Hobetal udeblevne fra Arbejdet i den travle Høſttid . . . . I det fredelige Sogn Benzonslund, der hører til Adlersborg, yttrer Gaardmændene, naar man har dem under fire Øjne, ſom deres Overbevisning: at her bliver Oprør, da Almuen i højeſte Maade er forbittret, uden dog at vide hvorfor . . . . Jeg kan iøvrigt ikke begribe, hvorfor Cancelliet ikke forbyder disſe Forſamlinger og giver Ordre til at arreſtere disſe omflakkende Agitatorer" . . . .

Dette Privatbrev ligger i Rigsarkivet ſammen med de officielleſte Aktſtykker; det er altſaa blevet læſt af ſamtlige Miniſtre, vel ogſaa af Kongen. De ſynes alle at være blevne ligeſaa forſkrækkede ſom Brevſkriveren.

I Anledning af Meddelelſen i „Fædrelandet" om Urolighederne paa Aggersvold og forſkjellige Rygter om andre Uroligheder i Holbæk Amt (Bangs Brev) forlangte Kriſtian VIII den 17. Oktober 1845 officiel Meddelelſe om, hvad det var, der foregik, og hvad der kan gøres, „for at ſikkre Samfundet mod de betænkelige Følger, ſom ſlige Demonſtrationer kunne lede til." Den 21. Oktober gik Foreſpørgſelen til Amtmanden over Holbæk Amt, Grev Moltke, og han forlangte igen Erklæringer fra de forſkellige Retsbetjente i Amtet.

Det fremgaar af disſe, at foruden paa Aggersvold og Frydendahl, har der ogſaa været mindre Uroligheder paa Kongsdal og Bjærgbygaard og maaſke paa Knabſtrup og Mattrup. Det hele ſynes dog lidet faretruende. Man maa huſke paa, at det dengang var ſædvanligt, at Husmændene og til Tider ogſaa Gaardmændene kom ſammen paa Herregaardene i ſtort Antal, for at gøre et Arbejde eller for at betale Afgifter, ſaa det ſkete let, at et 100 Stykker blev ſamlet. Nogen Tanke om Oprør har der næppe været; men ſandt er det, at der var vaagnet en Følelſe af, hvilken Magt Bondeſtanden udgjorde, naar den ſtod ſamlet;

Lederne krævede derfor Fællesskab i Optræden, og den, der ikke vilde følge Trop, truedes haardt og prygledes undertiden gudsjammerligt.

Amtmand, Grev Molktes Indberetning til Cancelliet gik da ogsaa ud paa, at der ikke var nogen alvorlig Fare; men „at den Gæring, som var, allerede er i Aftagende, og at den kun har været partiel (delvis) og navnlig kun yttret sig paa saadanne Godser, hvor en mindre liberal Administration fra Ejerens Side maaske gav nogen Anledning dertil".

En af Retsbetjentene i Holbæk Amt var af en anden Mening, nemlig Birkedommer Bang i Nykjøbing S. I sin officielle Indberetning er han overensstemmende med sit private Brev dybt rystet over Forholdene paa Adlersborg, hvor Peder Hansen har mange Tilhængere, og hvor „især Husmændene yttre en ilde Stemning mod Godsejerne". Han vilde derfor have Agitatorerne arresteret, Møder forbudt og strængere Censur gjennemført overfor „Almuevennen"; men i denne havde hans eget, elskede Jeg ogsaa været Genstand for spottende Omtale.

I Rigsarkivet findes to mere private Fremstillinger af, hvad der er foregaaet paa Frydendahl.*) Den ene er fra van Deurs selv og den anden fra en Poulsen, der stod i hans Tjeneste, formodentlig en Godsforvalter. Især den sidste overdriver øjensynligt stærkt. Det er højst rimeligt, at Godsejerne i private Breve og Samtaler med indflydelsesrige Mænd har givet haarrejsende Skildringer af deres Trængsler. I hvert Fald blev Regeringen forfærdet og anså det for nødvendigt at forsøge et knusende Slag mod „Bondestandens Ophidsere og Forledere", og den 8.

*) Som noget særligt slemt fremhæves heri, at Bønderne har været i Kjøbenhavn og raadført sig med „en Procurator B. (Balthazar) Christensen". En Gang var der Mulighed for at finde en Revolutionsmand, som kunde hænges; men under Forhøret forvandledes han til en skikkelig Husmand, der blot har sagt, at han undrede paa, „om det ikke kan ske, ligesom det skete i Frankrig, at de brændte Herregaardene af". Derimod har han paa ingen Maade opfordret til at stikke Ild paa Frydendahl.

November 1845 udstedtes derfor det bekendte Bondecirculære, hvorved Forsamlingsfriheden blev berøvet Bondestanden. Circulæret udgik fra det danske Cancelli til samtlige Amtmænd og lod saaledes:

„Cancelliet har bragt i Erfaring, hvorledes nogle Personer allerede i længere Tid have været virksomme for ad mange forskjellige Veje at bibringe Bondestanden saadanne aabenbart vrange Forestillinger om dens Retsforhold, som kunne føre til Utilfredshed og fremkalde Ønsker og Fordringer, der ikke kunne tilfredsstilles uden Krænkelse af uomtvistelige Ejendomsrettigheder og lovgyldige Kontrakter, altsaa ikke uden at rykke Grundvolden for enhver Borgers Velfærd og Sikkerhed. Man har hidtil overladt sig til det Haab, at disse Bestræbelser overalt vilde strande paa Bondestandens sunde Sans, dens Agtelse for lovlige Rettigheder og dens Følelse af den glædelige Fremgang, som den, under retfærdige og for dens Vel omhyggelige Loves Medvirkning, har gjort i Velstand og borgerlig Selvstændighed, og som den end yderligere kunde haabe under en rolig Udvikling af Forholdene, hvilken Lovgivningen og Regjeringen ikke vilde undlade, fremdeles som hidtil, at fremme. Det har imidlertid paa sine Steder vist sig, at flere Medlemmer af Bondestanden have ladet sig skuffe af falske Forestillinger og derved forlede til at tage Del i de uretfærdige Fordringer, som støtte sig til samme. Der haves saaledes Exempel paa, at Bønderne paa nogle Godser have, efter foregaaende Aftale, der endog lagde Baand paa den enkeltes Frihed, indfundet sig hos vedkommende Godsejer i Masse, for derved at give deres Begjæringer om Forandring i deres Retsforhold større Eftertryk; ligesom og paa enkelte Godser samtlige Husmænd af flere Raadgivere have ladet sig forføre til at udeblive fra det dem paaliggende Arbejde.

Cancelliet paatvivler ikke, at forstandige og veltænkende Mænd ville ved passende Lejlighed oplyse Bondestanden om det Grundløse i hine Forestillinger, og det Fordærvelige i at lade sig lede af dem, der søge at bearbejde den i den dertil svarende Retning. I Særdeleshed gjør Man Reg-

ning paa, at Sogneforſtanderne vil benytte deres Indflydelſe paa deres Medborgere af Bondeſtanden til dette Øjemed, men Kollegiet finder ſig tillige forpligtet til herved at opfordre Øvrigheden til i fornødent Tilfælde at benytte Lovene og den ſamme betroede Myndighed til at hæmme forauførte Uvæſen, i Særdeleshed bør den holde et vaagent Øje med de Perſoner, der reiſe omkring for ved forvanſkede Fremſtillinger af Bondeſtandens Retsforhold at opægge denne Stand til Begjeringer, der gaa ud paa Indgreb i velerhværvede Rettigheder, og underkaſte ſaadanne Perſoners Adfærd i dennes hele Sammenhæng en nøjagtig Underſøgelſe, ſamt at lade dem anholde og tiltale ſaaledes ſom deres Forholds Beſkaffenhed i Overensſtemmelſe med Lov og Anordning hjemler. Og da det har viſt ſig, at ſaadanne Beſtræbelſer fornemlig have været virkſomme gjennem talrige Forſamlinger, hvilke i Almindelighed have været ledede af forberørte omreiſende Perſoner, ſaa bør herefter ingen Forſamling, der gaar ud paa at forhandle de tidtomtalte Forhold, finde Sted, medmindre den forhen betimelig er anmældt for Politimeſteren, og dennes Tilladelſe dertil er erhvervet. Denne Tilladelſe kan ikkun meddeles, hvor det, efter det opgivne Formaals Beſkaffenhed, og med Hensyn til de Perſoner, ſom ſkulle tage Del i Forſamlingen, kan ventes, at den vil gaa ud paa en rolig og ſindig Overvejelſe af fælles Anliggender. Men i intet Tilfælde bør Nogen, der ikke hører til ſamme Sognediſtrikt, ſtedes til at tage Del i Forſamlingen. Naar en ſaadan tillades, haver Politimeſteren at vaage over, at Ingen, der ſom meldt dertil er uberettiget, indfinder ſig i Samme, og der i øvrigt intet forhandles, der er i Strid med den ovennævnte Forudſætning, hvorunder Tilladelſen er givet. Saafremt der forefalder noget ſaadant, har han at forhindre Fortſættelſen deraf, eller i fornødent Fald aldeles opløſe Forſamlingen".

Ved dette Circulære blev det forbudt den danſke Bondeſtand at holde noget Møde paa Landet til Drøftelſe af dens egne Retsforhold uden Politimeſterens foregaaende Tilladelſe. Om denne Tilladelſe ſkulde gives eller ikke, beroede udelukkende paa Politimeſterens Skøn over det op-

givne Formaals og de deltagende Personers Beskaffenhed. Intet Møde maatte holdes uden Politimesterens personlige Tilstedeværelse og Tilsyn. Ingen maatte deltage i et saadant Møde udenfor det Sogn, hvor han hørte hjemme, og det var altsaa ubetinget forbudt at holde Møder om Bøndernes Retsforhold i Kjøbstæderne.

Dette Circulære var et administrativt Overgreb. Det fremtraadte uden bestemt Tidsbegrænsning, det omfattede hele Landet og angik vel de fire Femtedele af Landets Borgere, hvis personlige Rettigheder det indskrænkede paa det føleligste. Et saadant Skridt burde være sket som en Lovgivningsforanstaltning; men en saadan kunde kun iværksættes af Kongen og efter 1831 endda ikke af denne alene; thi ved Stænderforfatningens Indførelse havde Kongen lovet ikke at udgive nogen Lov, der berørte Borgernes personlige eller Ejendoms-Rettigheder uden først at have indhentet Stændernes Raad. — Circulæret forbød altsaa ikke alene den største Del af Danmarks Borgere at forene sig om Arbejdet for deres Retsforholds Forbedring, men det kunde med megen Grund siges tillige at være en Krænkelse af Borgernes bestaaende Rettigheder. Det maatte derfor vække Uro og Harme.

„Almuevennen" imødegik skarpt Circulæret i en Artikel paa hele 13 Spalter. Af denne fremgaar det, at der ingen Tvivl kan være om, at „Per Tingløber" er Hovedaarsagen til denne stormægtige Regeringsforanstaltning. Bladet gør opmærksom paa, at der bevisligt intet ulovligt er foregaaet i Bøndernes Forsamlinger, hvad man kan slutte allerede deraf, „at der intetsteds her i Landet er blevet anlagt nogen Sag i den Anledning, og det uagtet der er Guds Velsignelse paa Politimestre og Amtmænd, som have den inderligste Villie til i denne som naturligvis i enhver anden Henseende paa det strængeste at overholde Loven. Vi skulle i den Henseende navnlig bringe i Erindring, hvorledes Amtmand Neergaard med en høist elskværdig Aabenhjærtighed fortalte Stænderne, hvorlunde han havde gjort sig den yderste Flid for at udfinde nogen retlig Grund til Sag mod Peder Hansen i Lundby, der ligger i Hr. Kammerherrens Amt, men at alle hans Efterforskninger

havde været forgæves. Vi vilde finde det grumme tilgiveligt, om denne Peder Hansen blev meget hovmodig; thi efterat hele Aristokratiet i Roskilde har ligget til Felts imod ham, den fattige Husmand, synes hans Rejse at have været den vigtigste Anledning til nærværende Circulære. Men netop fordi Opmærksomheden aldeles tilstrækkelig har været fæstet paa hans Færd og allerede for 6 Maaneder*) siden paa det Eftertrykkeligste har været alle Politimestre indskærpet, netop derfor vove vi intet ved at antage, at end ikke han har begaaet noget ulovligt" . . .

Dette Circulære gav Bevægelsen i Bondestanden en hel ny Retning. Hidtil havde den kun tilsigtet økonomiske Reformer. Bønderne havde slet ikke tænkt paa en Forandring i Forfatningen i demokratisk Retning. De havde tværtimod set hen til den enevældige Konge som deres Tros Klippe, deres sande Beskytter.

Trods alle Skuffelser — Skuffelser altid — var den danske Bondestand vedblevet med den urokkeligste Tillid at stole paa, at den enevældige Konge vilde hjælpe dem. En saadan Fasthold af et Haab trods alt maa have en dybtliggende Aarsag, og den havde det ogsaa i dette Tilfælde. Bønderne indsaa nemlig, at det var i den enevældige Konges Interesse at beskytte dem i deres Ret og afværge, at de gennem Herremændenes Udsugelser forarmedes. Ikke alene var det indlysende, at Landets Hovederhverv, Agerbruget, trivedes bedst, naar Bondestandens Ret til Jorden haandhævedes, men den enevældige Konge havde ogsaa i en velstillet og oplyst Bondestand det stærkeste Forsvar mod overmægtige Herremænds Forsøg paa at tilrive sig en Del af hans Magt. Bønderne kunde ikke tro, at Kongen kunde være saa kortsynet, at han ikke indsaa, at de og han var naturlige Forbundsfæller. Derfor blev de gennem Aarhundreder ved at kaste deres Tillid paa Kongen. Indtil det nu brast.

Dette er nemlig Betydningen af Circulæret af 8. November 1845, at nu indsaa Bondestanden, at det nyttede ikke at haabe paa Hjælp fra den enevældige Konge. Fra

*) Skal være næsten 9, fra $^{20}/_{12}$—$^{8}/_{11}$.

nu af blev Landbobevægelsen politisk. Bønderne indsaa, at de kun ved at støtte de Mænd, der vilde en fri Forfatning, kunde vente at faa deres Krav gennemførte. I denne Overbevisning bestyrkedes Bondestanden yderligere derved, at Kristian VIII den 24. November 1845 nægtede at modtage en Deputation, der vilde overrække ham en af Rasmus Sørensen, Venslov, forfattet, af 9324 Bønder underskrevet Adresse, hvori androges om: almindelig Værnepligt, Lighed i Beskatning mellem det fri og ufri Hartkorn, Fæsteforholdets Afløsning og Tiendens Forandring til en Pengeafgift.

Denne Maaned — November 1845 — er næsten ligesaa bevæget som de berømte Martsdage i 1848. Den 25. November holdtes en Fest paa Skydebanen for Bondedeputationen, som Kongen Dagen før havde nægtet at modtage. Politidirektøren skulde have forbudt denne Fest, hvor Bønder kom til Møde uden for deres Hjemsogn, men havde ikke Mod dertil. Han indskrænkede sig til at sende en Skrivelse, hvori han gjorde Indbyderne ansvarlige for, at der intet forhandledes, som var i Strid med Bondecirculæret. Det tog man intet Hensyn til. Orla Lehmann talte for Bonden, Tscherning for den almindelige Værnepligt og Gleerup holdt sin berømte Tale: Nu kommer Bonden![1])

Dagen efter sendte Holbæk Amts Landkommunalforening, for hvilken Gleerup var Formand og Peder Hansen Sekretær, en Opfordring til Drewsen og Balthazar Christensen om at danne en hele Danmark omfattende Landboforening, hvis Opgave skulde være at virke for Bondestandens Frigørelse og lige borgerlige Ret med de andre Samfundsklasser. I December Maaned udstedte derfor Drewsen og Christensen Indbydelse til Dannelsen af „Bondevennernes Selskab". Denne betydningsfulde Forening, der førte hele den danske Bondestand over til Venstre, dannedes den 5. Maj 1846 under Ledelse af Tscherning, V. Christensen, Drewsen, Gleerup, Gaardejer Jespersen, Orla Lehmann og Rentekammerkommitteret Povl Povelsen.

[1]) J. A. Hansen: Vor Forfatnings Historie.

Imidlertid sørgedes der for ved mange baade smaa og store Foranstaltninger at uddybe Kløften mellem Kongen og Bønderne. En ubehændig Politimester i Holbæk ophidsede Bønderne yderligere ved at forbyde Gaardejer Jespersen at uddele „Almuevennen" blandt dem paa en Markedsdag. Bestyrelsen for „Den borgerlige Læseforening" i Kjøbenhavn anmodede Gleerup om at holde et Foredrag for dens Medlemmer „om Bondebevægelserne, deres Grund og Betydning", og dette Foredrag skulde have været holdt den 24de Januar 1846. Kort før Foredragets Begyndelse indløb en Skrivelse fra Politidirektøren, hvori han forbød et Foredrag om dette Emne. Det faldt ind under Circulæret af 8. November 1845. Bestyrelsens Formand Kaptejn Müllen klagede den 9. Februar 1846 derover til Kongen, men fik intet Svar [1])

Gleerup havde fastsat Møde i den holbækske Landkommunalforening til den 14. April 1846. Han anmeldte dette for Politimesteren i Holbæk. Denne spurgte, hvad der skulde forhandles. Gleerup svarede: om Aftenskoler; om en privat Bondeskoles Oprettelse; om Kommunernes Indflydelse paa Lærerkaldelsen og om Bondecirculærets Ophævelse. Politimesteren forbød Mødet; men Gleerup vilde ikke tilbagekalde det. Paa Mødedagen lod Politimesteren Holbæk Borgervæbning rykke under Gevær. Gleerup erklærede, at han kun vilde vige for Magten. Politimesteren tillod ham da at forklare det passerede for Forsamlingen, og der affattedes straks en Klage til Kongen. Derefter samledes Mødets Deltagere til en Fællesspisning, hvor der blev holdt Taler; men Politimesteren og tre Betjente vaagede over det Hele. — Klagen indsendtes ved en Deputation; men Kongen nægtede at modtage den, og Kabinetssekretæren sagde spottende, at de hellere skulde have sendt Klagen med Posten end spildt deres Tid med at rejse ind med den. Da dette meddeltes i „Almuevennen", blev den beslaglagt af Nejersen, og Cancelliet lod Sag anlægge mod J. A. Hansen.

Den 25. Oktbr. 1846 samlede Balthazar Christensen Folk

[1]) J. A. Hansen: Vor Forfatnings Historie.

fra de allerfleste Landkrese i Østifterne til et Møde i Ringsted, og her besluttedes det, at man til de forestaaende Valg af Stænderdeputerede kun vilde stemme paa Mænd, der vilde arbejde for, at Danmark fik en fri Forfatning. Den Dag fødtes Venstre. Dets Vugge stod i Ringsted.

Under alt dette holdtes der flittigt Politiforhør for at bevise Tilstedeværelsen af saadanne Sammensværgelser, som kunde begrunde et Skridt som Circulæret af 8. November 1845; men dette mislykkedes fuldstændigt. Erklæringerne fra de forskjellige Retsbetjente gik ud paa, at alt var roligt. Selv Birkedommer Bang i Nykjøbing S., der afholdt en Række Forhør angaaende Urolighederne paa Adlersborg, indrømmede, at alt var roligt, efterat Baron Zytphen-Adeler havde lovet Husmændene et skriftligt Svar paa deres Forlangende om at slippe for Ugedagsarbejdet mod en Pengeafgift og faa Fæste paa deres Steder. Bang tilføjer med slet dulgt Skadefryd, at Svaret næppe vil blive efter Forventning*); men han tror dog ikke, at det vil afføde fornyede Uroligheder. — Han slutter sin Indberetning med at udtale sin Glæde over Circulærets Udstedelse. Enhver So elsker sine Grise; men muligt er det dog, at hans Ros over Circulæret skyldes en flov Fornemmelse af, at det maa han gøre, da næppe nogen anden vil.

Det varede i hvert Fald ikke længe, før Regeringen indsaa sit Fejltrin, og ved kgl. Reskript af 12. Maj 1846 ophævedes Cancellicirculæret igen. Dette Reskript indskærpede dog „alle Politiøvrigheder fremdeles at have deres Opmærksomhed henvendt paa alle, især af flere Sognes Beboere besøgte Forsamlinger, hvilke betimelig bør anmeldes for dem . . . og vil Politimesteren fornemlig have at vaage over, at saadanne Forsamlinger ikke ved tilrejsende Personers agitatoriske Bestræbelser vildledes . . ."

Politimestrene havde derfor fremdeles et vaagent Øje

*) I den sidste Halvdel af Fyrrerne gav adskillige Godsejere deres Husmænd Løfte om Fæste og om Nedsættelse i Husafgifterne. Det vilde være interessant at vide, i hvilket Omfang disse Løfter er blevet indfriede.

med Peder Hansen, Lundby; men det generede ham ikke. Han fortsatte sin Agitation. Han fik ogsaa Tak derfor paa mange Maader. Hans Venner indsaa, at han, der kun havde et Fæstehus paa tre Tønder Land, ikke helt uden Vederlag kunde ofre sig for offentlige Anliggender. De sendte ham jævnlig Gaver, saa at han endog fik Raad til at anskaffe sig et lille Enspænderkoretøj til Brug for sine Agitationsrejser. Gaverne var undertiden ledsaget af Takskrivelser, der vidnede om den oprigtigste Hengivenhed og Beundring. I 1846 modtog han f. Ex. følgende: „En frivillig Gave af undertegnede Beboere af Høsten By, som skænkes af egen Villie til Husmand Peder Hansen i Lundby, til et Bevis paa, at Du er vor oprigtigste Ven, og som Du ærlig og redelig fortjener, for det Du opdager det hemmelige og forer Sandheden frem for Lyset."

Selv nu var Peder Hansens Agitationsrejser besværlige nok. De var endog farlige. Hadet mod ham voxede blandt hans Modstandere. En Nat blev han udenfor Præstø overfaldet af 4 Personer, der væltede ham med Hest og Vogn i en Dam ved Siden af Vejen. Peder Hansen slap op og fik ogsaa reddet Hest og Vogn. Han havde ikke tabt Modet, men fortsatte Vejen til sit Hjem i den bælgmørke og kolde Decembernat; men han maatte holde Sengen nogen Tid derefter, fordi han i Faldet havde brækket et Par Ribben. — En anden Gang blev han overfaldet af to Personer, af hvilke han slog den ene til Jorden med en Vognnøgle, hvorefter den anden undløb. To Godsejere bød Peder Hansen 25000 Rdlr. for at standse sin Agitation. Dette afviste han selvfølgelig med Foragt. Overfaldene tog senere til i Hyppighed, og han førte derfor i de sidste Aar bestandig med en Sabel hos sig i Vognen.

Circulæret af 8. November havde kun vakt Uro, og dets Ophævelse tilfredsstillede ikke. I November Maaned 1846 indbragte Balthazar Christensen i Roskilde Stænderforsamling Forslag om, at der skulde gøres Ansvar gældende mod Cancelliet, fordi det havde udstedt Circulæret og derved tiltaget sig en Lovgivermyndighed, som kun Kongen i Forening med Stænderne besad. Det strandede, men var dog et Udtryk for en vidt udbredt Stemning.

Paa Landet maatte Uroen vedblive, saalænge de bestaaende Tilstande opretholdtes. Det kunde lidet nytte at forbyde alle andre Forsamlinger, saalænge man opretholdt „Høveriforsamlingerne", hvor der bedre end noget andet Sted agiteredes for Landboreformerne. En Husmand skildrer i „Almuevennen" Høveriforsamlingerne: „De begynde om Mandagen og vedvare Ugen igjennem, de begynde ved Aarets Begyndelse og vedvare til dets Ende, Aar ud og Aar ind uafladeligt", og „naar Arbejderen er spændt i Aaget for at udrette sin Herres Tjeneste, da føler han bedst det haarde i sin Skæbne."

Den 20. Januar 1848 døde Christian den VIII. Hans Efterfølger modtog ikke alene med Venlighed Deputationer fra Bønderne, men laante villigt Øre til deres Begæringer. Bondestanden fattede derfor nyt Haab. I Februar og Marts blussede Oprørsluen i en stor Del af Europa, og især den franske Februarrevolution gjorde stærkt Indtryk iblandt Husmændene i Danmark. Saa kom endelig Krigen og den nationale Vækkelse. Husmændene og deres Sønner skulde bruges til at værge Landet. Det var de villige til; men de mente til Gengæld at kunne forlange at blive behandlet som Mennesker.

Natten mellem den 12. og 13. April 1848 omringede Husmændene de sydsjællandske Herregaarde Rosendal, der ejedes af Grev Holck-Winterfeldt, og Gisselfeldt, hvor Grev Danneskjold-Samsøe boede. Begge Greverne var nære Paarørende af Hertugen af Augustenborg, og det taabelige Rygte havde vundet Tiltro, at han holdt sig skjult hos en af dem — skønt hvor meget Husmændene har troet paa dette Rygte eller blot brugt det som Paaskud til at indgyde Greverne en gavnlig Skræk, er ikke godt at vide. Husmændene blandede nemlig overalt, hvor det kunde lade sig gjøre, et nationalt Element ind i deres Optøjer. Naar en af Forvalterne paa en Herregaard skulde have Prygl, saa valgte man altid helst en Holstener, hvoraf der var mange rundt omkring, og pryglede ham til nyttig Oplæring i gode Sæder for ham selv og til Advarsel for hans Ligesindede. Bag efter kunde man saa skyde sig ind under, at det var

sket af Tyskerhad, hvilket i de Tider var en i høj Grad formildende Omstændighed.

Skønt der aldeles ingen Voldsomheder blev begaaet hverken paa Rosendal eller Gisselfeldt, men Gaardene blot blev gennemsøgt af enkelte af Bøndernes Repræsentanter, var de to Grevers Natteskjul dog blevet forstyrret. Regeringen udstedte et Cirkulære. Det kom allerede anden Dagen derefter, den 15. April. Regeringen underkendte ikke de nationale Bevægelser, men formanede til Ro.

Af Dokumenter i Rigsarkivet ses det, at der i disse Dage kom Meddelelse om, at der havde været Uroligheder paa Glumsøe og paa Næsbyholm, det sidste Sted fordi en Lejehusmand var bleven sat ud af sin Bolig. Gennem mundtlig Overlevering er det meddelt, at der ogsaa foregik Uroligheder paa de to store, midtsjællandske Godskomplekser Skjoldnæsholm og Svenstrup i Foraaret 1848, og herom maa Regeringen vel sagtens ogsaa have faaet Besked.

Paa Skjoldnæsholm fik Husmændene Godsbesidderen, en Neergaard, ned i Gaarden og omringede ham. De forlangte truende Afskaffelse af Ugedagsarbejdet. Neergaard blev nok meget bange og lovede straks at gjøre, hvad han kunde, men henviste til Forpagteren og bad Husmændene gaa til denne. Han skulde støtte deres Begæring. Husmændene gik da til Forpagteren og traf dér Neergaard, der ridende var kommet forud for dem. Forpagteren erklærede straks, at han ikke kunde være tjent med „tvungne Mænd" og derfor var villig til at forhandle om Ugedagsarbejdets Afskaffelse. Her fik Husmændene altsaa deres Villie.

Paa Svenstrup, hvis Besidder ligeledes var en Neergaard, gik det anderledes. Denne kom ud paa Gaardens Hovedtrappe med Bøsse i Haanden og truede med at skyde paa Husmændene, og det lykkedes ham at faa dem splittet. [1])

Urolighederne blandt Husmændene blev i Foraaret 1848

[1]) Dette er Kærnen af flere, noget forskellige, mundtlige Beretninger om det forefaldne. Nogen trykt eller skrevet Beretning har ikke her staaet til Forf. Raadighed.

saa almindelige, at Husmændenes egne Førere ansaa det for nødvendigt at formane til Ro og Orden. Den 15. Marts 1848 bragte „Almuevennen" en Artikel overskrevet: „Til den danske Husmand", der begynder saaledes: „Fra flere Sider have vi bragt i Erfaring, at Husmændenes velbegrundede Misfornøjelse med deres borgerlige og økonomiske Stilling her i Landet viser sig mere fremtrædende i Øjeblikket, efterat den franske Genfødelse til Lighed og Menneskerettighedernes Anerkendelse er kommet til deres Kundskab. I et saadant Øjeblik, hvor et lidenskabeligt eller overlagt Skridt kunde have de aller værste Følger for dem, som lod sig henrive dertil, tro vi at burde tale et Par Alvorsord, som vi haabe ville finde Indgang og Opmærksomhed hos alle dem, der tro om os, at vi kun vil deres Bedste". — Efterat det er forklaret, at der er Udsigt for Husmændene til at opnaa Forbedringer ad Lovens Vej, siges: „Hvad vilde Du derimod opnaa, om Du skulde være saa ulykkelig at lade Dig henrive af Lidenskaberne? Intet! Du vilde styrte Dig selv i Fordærvelse, og Du vilde lukke Døren i for Alt, hvad Du ellers nu kan opnaa".

Naar selve Bøndernes Førere befrygtede Uroligheder, er det intet Under, at den Mand af det gamle System, der var gaaet ind i Martsministeriet som Justitsminister, Hr. Bardenfleth, kunde blive bange. Han skrev i sin Forskrækkelse et Cirkulære til alle Amtmændene, som han udsendte den 12. Maj 1848. Originalen til dette Cirkulære findes i Rigsarkivet. Det er skrevet med Bardenfleths egen Haand. Det synes ikke at have været drøftet i Statsraadet eller i hvert Fald ikke at have cirkuleret til Erklæring blandt Ministeriets Medlemmer; thi ingen anden Haand end Bardenfleths findes derpaa. Det er derfor muligt, at Udstedelsen af dette Cirkulære er et Skridt, som Bardenfleth har foretaget paa egen Haand uden Samraad — i hvert Fald om Enkelthederne — med Monrad, Tscherning, Lehmann og de andre Martsministre. Disse havde vel ellers forhindret dets Udstedelse.

Dette Cirkulære, der giver et Billede af Bardenfleths lidt betænkelige Syn paa Forholdene, lyder i hele sin Længde og Bredde saaledes:

„Under de særegne og vanskelige Forhold, hvori den danske Stat for Tiden er sat, idet der indenfor Statens Grænser er udbrudt et af overmægtige Naboer støttet Oprør, medens til samme Tid en hurtig Udvikling og Omdannelse foregaar i vore indre Samfundsforhold, er det ikke at undres over, at en ængstelig Spænding kan bemægtige sig Gemytterne, at der hist og her kan foranlediges hidtil ukjendte Bevægelser, navnlig blandt de mindre Landbrugere*) som den Klasse af Statens Borgere, der har Grund til at vente, at hin Udvikling af vore offentlige Forhold vil medføre ikke uvæsentlige Forandringer i deres hidtidige Stilling i Samfundet. Deslige Bevægelser, der fornemmelig have fundet Sted paa enkelte Steder i Sjelland, vilde under sædvanlige Forhold kun være af ringe Betydenhed; de ere i Reglen vistnok kun tilvejebragt derved, at der af Enkelte er blevet udbredt en overdreven Frygt for eller Forbitrelse mod saadanne Personer, som ansaaes at kunne henregnes blandt Statens Fjender. Men under de nuværende Forhold turde en saadan Bevægelsesaand, dersom den mere udbredte sig, blive af større Betydning og drage højst beklagelige Følger efter sig; navnligen vilde den rolige Udvikling af vore Landboforhold, hvorved disse alene kunne føres til et for Statens og selve Landboernes Tarv ønskeligt Maal, derved kunne standses og forrykkes.

Allerede i en lang Periode har den danske Regjering vist, hvor magtpaaliggende det har været den at føre Landbostanden fremad paa Oplysningens og Selvstændighedens Bane. De mange Foranstaltninger, der have været trufne til Forbedring af Almueskolevæsenet paa Landet, til at fremme Selvejendoms og Arvefæstes Udbredelse og til ved Hoveriets og Naturalarbejdets Afløsning samt en nærmere Fastsættelse af Forholdet mellem Jordbrotter og Fæstere at betrygge de Sidstnævnte mod vilkaarlig Behandling, de omfattende Forhandlinger, der have været

*) Bardenfleth sondrer ikke mellem Gaardmænd og Husmænd. Det gjør Landboerne heller ikke. Skønt det nu alene er Husmændene, der forvolde Uro, og skønt det derfor kun er mod dem, at Cirkulæret er rettet, indgiver den 1. Juli 1848 nogle Gaardmænd Andragende om dets Ophævelse.

førte om Forbedringer i Husmandsstandens Kaar, hvilke Forhandlingers umiddelbare Resultater nu ikke længere ville lade vente paa sig, vise nokſom det folkefjerlige Sindelag, der har besjælet de danske Konger ogsaa mod de mindre Landbrugere. Men det er klart, at den i vore offentlige Forhold indtraadte Udvikling, hvorved der er tilstilstaaet den talrige Landbostand, uden Hensyn til dens Landbrugs Størrelse, en for dem tilforn ukjendt Lighed med Statens øvrige Borgere i Udøvelsen af politiske Rettigheder, Landboernes videre Fremskriden til Selvstændighed og Velvære vil være fuldstændig sikret, naar denne Udvikling gjennemføres ad lovmæssig Vej.

Enhver Forstyrrelse i den lovlige Orden vil kun kunne bidrage til at medføre en Standsning i denne Udvikling. Ligesaa magtpaaliggende som det nemlig er Kongen og hans Regjering at fremme Landboernes Tarv ad en lovlig Udviklings Baue, lige saa bestemt maa Staten være forpligtet til at anvende ethvert til dens Raadighed staaende Middel til at bekæmpe Lovløshed eller Selvtægt, hvor denne maatte vise sig. Beskyttelse af Ejendomsretten og Opretholdelse af de i Medhold af Loven erhvervede Rettigheder, saalænge indtil selve Loven anviser Maaden, hvorpaa slige Rettigheder kunne afløses, er Grundpillen for Statens Bestaaen. Enhver Selvtægt vil, hvis den endog kun i én Retning blev taalt, føre til uoverskuelige Følger for alle Klasser i Samfundet.

Sandheden af disse Sætninger er isjnefaldende for Alle. Enhver besindig Mand vil derfor, derom holder jeg mig overbevist, være villig til at yde de offentlige Autoriteter den fornødne Bistand til Lovlighedens Opretholdelse, dersom der mod Forventning nogetsteds skulde vise sig Udbrud af lovløs Selvtægt. For imidlertid end sikrere at betrygge Staten mod ethvertsomhelst saadant Udbrud, har jeg troet at burde anmode Hr. Amtmanden om at sætte under Overvejelse med Amtsraadet og Politimesteren i Deres Amt, om de ikke kunde forskaffe Landpolitiet en større Autoritet og Kraft, dels og fornemligen ved at sætte Politiet i nærmere Forbindelse med de kommunale Autoriteter, saaledes at navnlig Sogneforstanderskaberne erholdt en mere

umiddelbar Virksomhed til Forebyggelse og Tilintetgjørelse af eventuelle Forsamlinger paa Landet i lovstridigt Øjemed, dels ved, hvor det maatte fornødiges, at give Politimestrene Hjælp til Udøvelsen af deres Forretninger ved midlertidigen antagne Assistenter eller Betjente, i hvilken Henseende det da tillige maatte komme under Overvejelse, hvorledes de hertil medgaaende Udgifter kunne tilvejebringes.

Idet jeg saaledes tjenstligst udbeder mig Deres Ytringer om denne Sag snarest muligt meddelte, ledsagede med de Betænkninger, De maatte erhverve fra de kommunale Autoriteter og Politiembedsmænd, maa jeg iøvrigt have Dem bemyndiget til, saa fremt Omstændighederne maatte gjøre det fornødent, forinden nærmere Bestemmelse herfra om den Sag kan erholdes, da efter egen Skjønsomhed og Konduite at foretage saadanne ekstraordinære Foranstaltninger, som maatte udfordres til lovmæssig Ordens Opretholdelse i Deres Embedskreds, dog efter Raadførsel med de vedkommende, navnligen tillige de kommunale Autoriteter.

Justitsministeriet den 18. Maj 1848.

E. Bardenfleth."

Dette Circulære vakte stor Harme; det var i Realiteten — eller kunde være — en Fornyelse af Bondecirculæret af 8. November 1845. Hvem det tog Sigte paa, fremgaar deraf, at Peder Hansen i „Almuevennen" fremkom med et Tilsvar, som han kaldte en: „Nødtvungen Erklæring". Han er nu for tredie Gang ramt af Regeringens Banstraale, og det er derfor kun berettiget Selvfølelse, han lægger for Dagen ved, efter at have fralagt sig enhver revolutionær Tilbøjelighed, at slutte sit Tilsvar til Ministeren saaledes:

„Forøvrigt vil jeg gjøre mine Herrer opmærksomme paa, at jeg troer, de kan være vel tilfredse med, at ikke Revolution og Lovløshed har været enten min eller de flere Mænds Hensigter, som arbejde for Bondestandens retfærdige Sag, men at derimod Lovlighed, Retfærdighed og Sandhed har været og er stedse vort Formaal og Be-

ſtræbelſe, hvorfor jeg vil bede Eder tage det gamle Ordſprog i alvorlig Betragtning: „Du ſkal ikke lyve paa din Næſte".

Lundby pr. Præſtø, den 22. Maj 1848.

Peder Hanſen,
Fæſtehusmand."

Bardenfleths Circulære mod Husmændene var et ſtort Misgreb. De deri foreſlaaede Foranſtaltninger var unuligе; thi Sogneforſtanderſkaberne hævdede, at de var kommunale Autoriteter, men ikke Politi, og de vilde paa ingen Maade paatage ſig at holde Opſigt med deres Standsfæller, Naboer og Venner. Amtmændene og Politimeſtrene paa deres Side vilde ikke paa nogen Maade tillægge de folkevalgte Sogneforſtanderſkaber Politimyndighed. Bardenfleths Forſlag mødte altſaa Modſtand overalt, og allerede i Juli Maaned, altſaa efter kun 2 Maaneders Forløb, maatte han tilbagekalde ſit Circulære.

Bardenfleth havde imidlertid, ſom man ſer af Circulæret, begæret Amtmændenes, Politimeſtrenes og Sogneforſtanderſkabernes „Ytringer" over Tilſtanden i Landet. Disſe blev indſendt og opbevares i Rigsarkivet. Man kan ved at læſe disſe danne ſig en Foreſtilling om, hvordan det ſtod til. Der var en meget levende Bevægelſe mellem Husmændene paa Sjælland, meſt i Holbæk, Sorø og Præſtø Amter, hvor Peder Hanſen havde færdedes, ligeledes var der nogen Gæring blandt Husmændene paa Lolland, lidt hiſt og her paa Fyen, mens der næſten overalt i Jylland herſkede en dorſt Ro. Som Exempler paa Indberetningens Indhold anføres her nogle korte Uddrag.

Fra Lolland-Falſter indberettes: „Det lader ſig ikke nægte, at den Bevægelſesaand i lovløs Retning blandt Bondealmuen, der fornemlig ſkal have yttret ſig paa flere Steder i Sjælland, ogſaa om end i ringere Grad er ſporet her i Lolland og, ſom det formodes, trindt om i Riget."

Fra Odenſe Amt indberettes: Den i Circulæret omtalte Bevægelſe har „ikke yttret ſig paa nogen forurо-

ligende Maade i Amtet", og det fraraades derfor at anvende „Politiforanstaltninger imod den Gæring, som det ikke kan nægtes at findes i Gemytterne, om den end ikke har givet sig Udslag ved Brud paa Samfundsordenen."

Fra Præstø Amt: „Hvor vidt Forholdene alt have udviklet sig i lidet glædelig Retning, det bevises kun alt for tydeligen ved de højst beklagelige Excesser (Optøjer), som her i Amtet i indeværende Aar i flere Maader har fundet Sted." Videre siges det, at Gentagelse ikke kan anses for udelukket: „Tværtimod maa man udtale, som sin Formening, at ligesom hine bevæbnede Forsamlinger bleve bragte i Stand ifølge Opfordring fra ubekendte Ledere i aldeles futile (foregivne) Øjemed*), saaledes er man udsat for, at et sligt Brud paa den Sikkerhed, som enhver Statsborger har en ufravigelig Ret til at fordre, gentages, saasnart de samme ubekendte Ledere maatte finde for godt atter at prøve, om deres Magt over Almuen endnu er usvækket. At nogle Uger ere hengaaede, siden den sidste Forsamling af denne Art fandt Sted, afgiver visseligen aldeles ingen Sikkerhed for, at det samme ikke kan gentages — og en udvortes Anledning — et Paaskud — ligesaa fornuftigt som det, „at Hertugen af Augustenborg havde skjult sig paa en Gaard i Sjælland" — er let fundet, saafremt vedkommende maatte anse det passende for deres Hensigter at fremsætte det."

Fra Sorø Amt indberettes om en Bevægelse „iblandt Landalmuen, som flere Steder havde et noget faretruende Udseende, navnligen overfor adskillige tyske Forpagtere og enkelte Godsejere."

I Holbæk Amt har der igen været Uroligheder. Husmændene har været hos Grev Lerche — baade Husmændene paa Lerchenborg og Birchendegaard — og i „lidet smigrende Udtryk" krævet Afskaffelse af Pligtarbejdet og Nedsættelse i deres Afgifter. Greven maatte for at skaffe Ro slutte en Fred med Husmændene, som han kun

*) Her sigtes til Optrinene paa Rosendal og Gisselfeldt, og Amtmanden nærer altsaa en vistnok berettiget Tvivl om, at Tyskerhad har været den udelukkende Aarsag til disse.

naaede ved at give dem Løfte om deres Fordringers Opfyldelse. Han maatte tilstille samtlige sine Husmænd en trykt Skrivelse, hvis Indhold blev noget ydmygende for Greven, fordi han anslog en landsfaderlig Tone, som røber, hvilken Stormægtighed han foreſtiller ſig at være — ſamtidig med at han maa krybe til Korſet for Husmændene. Skrivelſen, der ſendtes Husmændene gennem Godsforvalterne Frimodt og Erichſen, lyder ſaaledes:

„Fra Hs. Excellence, Gehejmekonferentsraad Greve af Lerche have vi modtaget følgende Skrivelſe af 20de dennes ſaalydende:

„Saavel fra den ſtørſte Del af Grevſkabets Husfæſtere, ſom ogſaa fra dem, ſom høre under Birchendegaards Gods, har jeg i den ſenere Tid modtaget ſkriftlige Andragender*) om Afløsning af deres Høſt- eller Pligtarbejde, og om en Nedſættelſe i deres Jord- og Tiende-Afgifter.

I det Hele taget har jeg været vel tilfreds med ſamtlige mine kjære og retſindede Husmænds Færd, hvilket jeg anſer ſom en kjær Løn for den Velvillie og Biſtand, hvormed jeg ſtedſe er kommet deres Ønſker imøde.

Uagtet jeg ſtrax mundtligen har meddelt ſamtlige Mænd, ſom jeg ſelv har talt med om den Sag, at det, med den bedſte Villie dertil, dog er mig plat umuligt allerede i dette Aar at afløſe dem fra Høſtarbejdet, da den ſaa ſørgelige Krigstilſtand berøver os Landets bedſte Kræfter til den foreſtaaende Høſt, ſaa vil det dog ſikkert være Husfæſterne kjært og i ſin Orden at erholde nærværende ſkriftlige Forſikkring fra mig, hvorefter en ſaadan Fritagelſe for Høſtarbejdet — ligeſom dette alt er ſket med Uggeløſe og andre langt bortliggende Byer — ſkal vorde dem tildel fra næſte Aar 1849 af at regne, imod at Hus-

*) Som dog vist er blevet personlig overleverede „for større Eftertryks Skyld", som det hed.

mændene i indeværende Aar med Raskhed udføre Arbejdet ved mine Gaarde efter Fæstebrevenes Bestemmelse.

Jeg lover Husfæsterne ogsaa nogen Nedsættelse i Jord- og Tiende-Afgiften paa saadanne Steder, hvor Billighed efter Sagens Overvejelse synes at udfordre det, som skal indtræde med Aaret 1849.

De Herrer Godsforvaltere ville Enhver for sit Vedkommende foranstalte Foranstaaende bragt til Sognenes Kendskab.

Lerchenborg, den 20. Maj 1848.

C. Lerche.*)"

I dette Brev brydes den gamle og den ny Tid. Den patriarkalske Tone, hvori Greven taler til Husmændene, „de kjære og retsindede", tilhører Tiden før 48. Husmændene svarer ham ud fra den ny Tids Stemning: Vi vil ikke trælle paa din Hovmark, og vi vil ikke lade os udsuge gennem ublu Jord- og Tiende-Afgifter. — Husmændene sejrer; man ser ligesom Lænkerne sprænges og Aagene blive smaget af, mens Husmændene retter Ryggen og trækker Vejret frit, befjælede af Haabet om en ny og lysere Fremtid. Og denne udeblev nu ejheller længe.

— Vi saa i forrige Kapitel, hvorledes Forhandlingerne paa Stænderforsamlingerne førte til, at man i Roskilde vedtog et Forslag om helt at afskaffe Ugedagsarbejdet, mens dette i 1846 blev forkastet i Viborg som for vidtgaaende. I Jylland, hvor Husmændene ikke selv var vaagnet til Interesse for at se deres Kaar forbedret, vilde Stænderne ikke gaa videre end til at begrænse Ugedagsarbejdet.

Regeringen havde siden 1846 overvejet Sagen, og Urolighederne blandt de sjællandske Husmænd bevirkede, at man nu ansaa det for nødvendigt at bringe Sagen til en

*) Om disse Løfter, af hvilke det sidste var noget ubestemt, blev indfriede, er Forf. ubekendt.

Afflutning; men skulde Regeringen følge Roskilde eller Viborg Stænders Raad?

Efter mange og lange Overvejelser besluttede Regeringen sig til den videregaaende Foranstaltning, helt at afskaffe Ugedagsarbejdet. Det afgørende i denne Henseende blev Konseilspræsidentens, Grev A. W. Moltkes Holdning. Det er af Interesse at se, hvad der bevægede ham til i sin Indstilling til Kongen at tilraade Ugedagsarbejdets fuldstændige Afskaffelse. Hans første Grund er den stærke Uvillie, der er imod det blandt Husmændene, dernæst, at der blandt Husmændene er en levende Overbevisning om dets Skadelighed, og endelig, at mange Godsejere allerede — som vi har set, tvungen dertil af Husmændene — havde afskaffet det. Det er altsaa Bevægelsen og Uroen blandt Husmændene, der fremkalder eller fremtvinger Ugedagsarbejdets Afskaffelse. Moltke skriver[1]) bl. a.:

„Vel fandt nemlig denne Indstilling (Ugedagsarbejdets Afskaffelse) hos den anførte Minoritet (Mindretal) i Forsamlingen (i Roskilde Stænder) en hæftig Modstand, ligesom den ogsaa af den jyske forkastedes med 32 St. imod 15; men det maa i saa Henseende bemærkes, at disse Afstemninger ere foretagne under Forhold, der ere forskellige fra de nuværende, hvor Pligtarbejdets Skadelighed er blevet almindeligere erkendt, og Uvillien mod samme hos Arbejderklassen saaledes er steget, at flere og flere maa føle sig bedst tjente med aldeles at afskaffe det og sætte passende Afgift i Penge og Sæd i Stedet. Dertil kommer, at de Betænkeligheder, der ere anførte mod en saa gennemgribende Foranstaltning, svækkes ved den Betragtning, at endog flere Ejere af store Herregaarde og Godser i den senere Tid have set sig i Stand til, ej blot for Fremtiden aldeles at afskaffe Pligtarbejdet, men ogsaa at afløse det i de allerede indgaaede Kontrakter betingede Arbejde."

Men hvem havde mere end Peder Hansen bidraget til at overbevise Husmændene om Pligtarbejdets Skadelighed og vække deres Uvillie derimod, saa at de havde tvunget

[1]) Rigsarkivet.

adskillige Godsejere til at lade det afløse? Hans Fortjeneste er det mere end nogen andens, at de Slavelænker brast, hvori den danske Husmandsstand var spændt lige indtil 1848.

Kapitel VI.

Husmandsreformerne i 1848 og deres Følger.

Enhver er sin egen Lykkes Smed! Den Husmandsbevægelse, for hvilken Peder Hansen stod i Spidsen, var af en ret voldsom Natur. Selv var han frygtløs, og den Stand, han agiterede i, var saa elendigt stillet, at Anvendelse af Fortvivlelsens Selvhjælp ikke kunde ligge den fjærn. Den risikerede intet. Den kunde ikke faa det værre. I værste Fald kunde en Husmand sætte et Liv til, som for den ærekære maatte være en Byrde.

Dette saa Magthaverne godt. Deres daarlige Samvittighed forøgede deres Frygt for Husmandsbevægelsen. Da desuden Europa hjemsøgtes af en hel Række Revolutioner, blev Magthaverne saa bange, at de hellere vilde gøre Husmændene Indrømmelser end spænde Buen yderligere; men dog trak det stadig i Langdrag.

Da kom Systemskiftet i 1848.

Saasnart Martsministeriet, det første Venstreministerium, havde faaet Regjeringens Ledelse, blev der taget fat paa Husmandsreformerne.

Den første Reformlov kom den 5. Maj 1848. Hvor stor Underfuelsen havde været, forstaar man, naar man ser, hvad der blev betragtet for — og var — en stor Reform i Husmændenes Stilling.

Forordningen af 5. Maj 1848 § 5 foreskriver, at den Forpligtelse til ikke at tage Inderster til Huse, der ifølge Lov eller Kontrakt paahviler Fæstere eller Lejere paa Landet, „skal ikke være dem tilhinder i at modtage deres Beslægtede og Besvogrede i op- og nedgaaende Linie". —

Ligeledes blev det tilladt at tage til Huse hos sig „saadanne i Sognet hjemmehørende Personer", der ellers ingen Bolig kunde faa, hvilket sidste dog skulde attesteres af Sogneforstanderskabet.

Denne Forordning gav bl. a. en Husmand Ret til at beholde sine voxne Børn i Hjemmet og til at optage sine Forældre, Svigerforældre eller Svigerbørn deri. Saa underkuet var Husmandsklassen for kun godt et halvt Aarhundrede siden, at det var et stort Gode for den at opnaa denne Ret.

Jublende skrev „Almuevennen": „Det er blevet Arbejderklassen paa Landet muligt at faa Tag over Hovedet uden at hengive sig selv som bundne Trælle for Herremændene eller deres Forpagtere."

Hermed er Reformens Betydning angivet. Som Herrer ikke alene over deres egne Hovedgaarde, men gennem Fæstelovgivningen ogsaa over Bondejorden, raadede Godsejerne over saa godt som alle Boliger paa Landet. Ingen kunde faa et Hjem paa Landet uden af Herremandens Naade — og paa de af ham foreskrevne Betingelser, blandt disse en livsvarig Arbejdsforpligtelse overfor Herremanden.

Nu blev det muligt for en Arbejderfamilie at danne sig et Hjem paa Landet uden først at forskrive sig — til Herremanden.

Den 27. Maj 1848 kom derpaa den store Husmandsreform.

Husmandshoveriet blev afskaffet. Det blev nemlig ved Forordningen af 27. Maj 1848 foreskrevet, at der ved fremtidig Overdragelse af Brugen af Huse ikke maatte betinges Pligtarbejde som Vederlag, og to Aar efter blev det ved Lov foreskrevet, hvorledes det i tidligere Tid betingede Pligtarbejde skulde afløses.

Revselsesretten blev afskaffet. Forordningens § 9 foreskriver: „Det skal ej være Ejeren eller Husbonden tilladt, under Udførelsen af det af hans Hus eller Bolig betingede Dagarbejde, at anvende Hustugt mod nogen Husmand eller Inderste eller mod disses Hustruer."

Det var godt, at den Revselsesret, som Ørsteds An-

toritet som Retslærd havde opretholdt, omsider bortfaldt. Destoværre var Ørsted dermed ikke uskadeliggjort.

Det var ogsaa paa Anders Sands Ørsteds Autoritet, at den mærkelige Sætning hvilede, at Fæstejord ophørte at være Fæstejord, naar den blev henlagt til et Hus.

Skønt Lovgiverne udtrykkelig i § 2 i Forordningen af 27. Maj 1848 udtaler Ønsket om „at bidrage til, at Huse paa Landet, som hidtil i de fleste Egne brugeligt, bortfæstes paa Fæsterens og hans Enkes Livstid", og altsaa baade ser, at det er almindeligt, at Huse bortfæstes, og at det er ønskeligt, at det sker, saa virkede Ørsteds Anseelse dog saa stærkt til Skade for Husmændene, at Lovgiverne ikke gjorde Skridtet fuldt ud ved at sige: „Herefter ska lalle Huse med Jordtilliggende gives i Livsfæste. Det Misbrug, som har indsneget sig, at saadanne Huse udlejes paa Opsigelse, skal ophøre." Det blev blot foreskrevet, at naar en Husmand havde hensiddet i et Hus i 6 Maaneder, uden at Ejeren havde sørget for Kontrakt, saa skulde det antages, at han havde fæstet det paa Livstid, indtil det modsatte blev bevist.

Skønt Lovgiverne saa det uheldige i Lejeforholdet, foreskrev Forordningen af 27. Maj 1848, at det skulde være tilladt at leje Huse med Jordtilliggende ud, dog saaledes at „Lejemaalet fra Udlejerens Side alene skal kunne opsiges med i det mindste et halvt Aars Varsel til hvert Aars 1ste Maj".

Ved at give denne Bestemmelse til Gunst for Lejerne — for at han ikke skulde kunne jages af sit Lejehus lige før Høst — fastslog Lovgivningen for første Gang udtrykkeligt, at det var tilladt at bortleje paa Opsigelse Huse med Tilliggende af Fæstejord.

Ved denne ulykkelige Bestemmelse blev al den Fæstejord, som da henlaa til eller senere er blevet henlagt til Huse, ved Lovens uimodsigeligt klare Bestemmelser, løst fra Fæstebaandet — til Fordel for Godsejerne. Ørsteds Fortolkning var blevet til Lov.

For at se, hvilken Ulykke dette var for Husmandsstanden, maa vi dvæle lidt ved de store Kampe, som i Slutningen af Fyrrerne og i Halvtredserne udkæmpedes her i Landet om Fæstesagen.

Imod hinanden stod som Repræsentanter for de mest udprægede Opfattelser Tscherning og A. S. Ørsted. Den Tscherning'ske Retning sagde: Bondejorden tilhører Bønderne. I gamle Dage havde Jorddrotterne en vis Højhedsret over denne Jord som Statens Repræsentanter. De havde Ret til at opkræve en Afgift, Landgilden, en Arbejdsydelse, Hoveriet, og Indfæstning; de havde desuden Sigt og Sagefalds Ret, Ret til Skiftehold, Jagt og andre Højhedsrettigheder. Til Gengæld var de Statens Repræsentanter overfor Bønderne og indestod for Skatternes Betaling. Jorddrotterne var et administrativt Mellemled mellem Stat og Bonde.

Nu vil vi afskaffe dette Mellemled, fordi det er forældet, dertil har vi Ret; thi Staten har Ret til naar som helst nærmere at ordne og omordne den Højhedsret, som Godsejerne udøve over Fæstejorden, efter enhver Tids Krav; men der bør gives Jorddrotterne en Erstatning for deres Ret til Indfæstning, Landgilde, Hoveri o. s. v. Ved at betale denne Erstatning bliver Bonden fri Ejer af den Jord, som fra Arilds Tid var hans; thi Jorddrotten ejer ligesaalidt nu Fæstejorden, som han i det 17de og 18de Aarhundrede ejede Fæstebønderne.

Anders Sandøe Ørsted sagde: Naar man anser det gamle Fæstesystem som forældet, saa afskaffer vi Fæstetvangen. Saa bliver Herremanden fri Ejer af den Jord, som fra Arilds Tid var hans.

Tscherning sagde: Fæstejorden er Bondens. Ørsted sagde: Fæstejorden er Herremandens.

Selv ud fra Ørsteds Synspunkt maatte dog den retsindige tilføje: Men, der paahviler Herremandens Ejendom et Fæstebaand til Fordel for Bondestanden. Naar vi løser det, maa vi give Bonden en Erstatning.

Begge Betragtninger maatte altsaa, naar de blev tænkt helt igennem, føre til, at Bønderne havde en Ret over Fæstejorden, som ikke uden Erstatning kunde berøves dem. Dette vilde Ørsted imidlertid ikke erkende. Med Lidenskab, der undertiden steg til Raseri, forfægtede han det i hvert Fald forkerte Standpunkt, at man burde hæve Fæstetvangen og lade nogle faa Godsejere blive fri og

uindskrænkede Ejere af al dansk Fæstejord uden noget Vederlag til Bønderne. Ulykkeligvis endte Kampen mellem disse to Opfattelser med, at den Ørstedske i alt væsentligt sejrede til uhyre, uberegnelig Skade for Kærnen i det danske Folk, den danske Bondestand, og derigjennem for hele den danske Stat.

At den kunde sejre, skyldes den Omstændighed, at den danske Gaardmandsstand ikke med tilstrækkelig Karakterfasthed og Styrke stod bag dem, der kæmpede for deres Sag — og at Husmændene stod udenfor hele denne Kamp, fordi der, netop som den tog sin Begyndelse, ved Forordningen af 27. Maj 1848 var givet klar Lovhjemmel for, at Husmandens Jord ikke mere var Fæstejord.

Hvor stærkt Fæstesagen i Midten af forrige Aarhundrede var i Forgrunden blandt Tidens vigtige Spørgsmaal, ses deraf, at endnu før Forfatningssagen var blevet ordnet, blev der allerede den 10. Februar 1849 nedsat en Landbokommission „for at overveje og afgive Betænkning over de Reformforslag, Indenrigsministeren vilde forelægge den". — Indenrigsminister Bang*), en i Landboret særlig bevandret Retslærd, skrev i sine Indstillinger til denne Landbokommission bl. a., at „den hele Fæstetvang, der hviler paa alle Bondergaarde, er en høyst vigtig Ret for Bondestanden", og at intet „er klarere, end at Landets Bondergaarde i det Hele maa fæstes bort til Personer af Bondestanden", ligesom det er en „Pedtægt at give Fæstegaardene paa lempeligere Vilkaar, end der ved fri Konkurrence kunde erholdes, i Fæste til den afgaaede Fæsters Efterladte"; det vilde derfor være „en skrigende Uret mod Fæstebondestanden i sin Helhed" at lade Godsejerne blive fri Ejere af Bondejorden; thi vel mener Bang, at Jordrotterne ejer Fæstejorden, men, tilføjer han, betragte vi de faktiske Forhold, „da er det unægteligen blevet almindeligt, at Godsejeren, saalænge han vedblev at eje Gaarden og altsaa var pligtig at bortfæste den, ej blot har overdraget Fæstet til et af Fæsterens Børn eller Svigerbørn, eller, hvis Fæsteren i levende Live vilde afstaa den til en Mand,

*) Vi har tidligere gjort Bekendtskab med hans Stilling til Husmandssagen, da den behandledes i Stænderforsamlingen. Da var Bang Professor.

mod hvis Personlighed der intet var at erindre, da til ham, men at Ejeren ogsaa har overdraget Fæstet til disse Personer paa lempeligere Vilkaar, end der vilde blive tilstaaet en Fremmed som Nyfæster. Paa Godserne er saaledes Fæstegaardene i Reglen blevne i Slægten i flere Generationer. Dette Hensyn til Fæsterens Børn har vundet en saadan Styrke i Sæderne, at en Tilsidesættelse heraf er bleven almindeligen betragtet som et ubilligt Brud paa Humanitet."

Bang søgte at bære Kappen paa begge Skuldre; han kaldte derfor det, som var en i Sædvane grundet Ret for Bondestanden, for et humant Hensyn fra Godsejernes Side; men han kom til det Resultat, at man ikke kunde ophæve Fæstetvangen uden Erstatning til Fæsterne.

I Rigsdagens anden Samling vedtoges paa Forslag af Balthazar Christensen en Lov om Selvejendoms Indførelse paa Statens Bøndergods, omtrent 5000 Tdr. Hartkorn. Til Grund for denne Lov lagdes det Synspunkt, at Bondestanden havde en Ret over al Fæstejord, saavel den der henlaa til Fæste-Gaarde og -Huse som til Lejehuse, og der fastsattes under Hensyn hertil billige Vilkaar for Overdragelsen.

Ved Lov af 3. Marts 1852 gaves Regler for Sorø Akademis, Kjøbenhavns Universitets og Kommunitetets Bøndergods Overgang til Selvejendom paa samme for Bondestanden billige Vilkaar. Denne Lov angik i alt 2427 Tdr. Hartkorn.

Monrad indbragte endvidere allerede 1851 et Forslag om almindelig tvungen Overgang fra Fæste til Selveje. Monrad foreslog, at enhver Fæstegaardmand skulde kunne fordre sig sin Gaard overleveret til fri Ejendom for en Kjøbesum, der skulde fastsættes ved Taxation af Gaardens Værdi med Fæstetvangen paahvilende. For at fremme Afløsningen skulde Staten aarligt udlaane 200,000 Rigsdaler til Fæstegaardmændene. Indenrigsminister Rosenørn modsatte sig Forslaget, og det blev derfor ikke gennemført; det indbragtes paany i 1852 og sendtes i Udvalg.

Som Ordfører for dette Udvalg affattede Professor, senere Justitiarius i Højesteret J. E. Larsen en Udvalgs-

betænkning, hvori han med Lærdom, Grundighed og Klarhed paaviste Bondestandens Ret til den danske Bondejord. Han fastslog derfor, at det „visselig vilde være en skrigende Uret imod Efterkommerne af dem, som man tidligere i Godsejernes Interesse tvang til under de ugunstigste Vilkaar at forblive paa Godserne for at opdyrke baade Fæstegaardene og Hovedgaardene, om de nu under de heldigere Forhold, der for Størstedelen skyldes denne Befolknings Slid og Arbejde, skulde kunne drives tomhændede bort fra de Jorder, de hidtil have haft i Brug, eller nødes til at søge at holde sig paa disse under saadanne trykkende og byrdefulde Vilkaar, som dog tilsidst vilde føre til deres Forarmelse og Undertrykkelse og tilintetgøre den Velstand og Selvstændighed, hvortil Lovgivningen har villet, at Bondestanden skulde kunne arbejde sig op. Dette vilde ligesaa meget stride mod Almenvellet, som imod den til Bønderjorderne fra gammel Tid knyttede Bestemmelse „at skulle benyttes paa den for Bondestandens Vel tjenligste Maade“.“

J. E. Larsen var derfor stemt for en tvungen Overgang af Fæstegaardene til Selvejendom mod fuld Erstatning til Godsejerne efter foretagen Vurdering. Indenrigsminister Tillisch modsatte sig imidlertid Forslaget, og det gennemførtes derfor ikke; men i 1853 lykkedes det Tscherning at føre Forslaget om tvungen Fæsteafløsning igennem Folketinget. Det vedtoges med 60 Stemmer mod 10 den 16. Juli 1853; men imidlertid var ulykkeligvis Ørsted blevet Indenrigsminister, og hans Modstand bragte atter denne Gang Sagen til at strande.

Det følgende Aar lykkedes det at faa gennemført en Lov, hvorved det tillodes Lehn, Stamhuse og Fideikommisgodsers Besiddere og Bestyrere af offentlige Stiftelsers og Embeders Bondegods at afhænde Bondejorden til — Fæsterne, deres Børn, Svigerbørn eller Stedbørn; men ikke til andre. Ogsaa heri laa en Erkendelse af Fæsternes Ret til Fæstejorden. Ogsaa denne Lov (af 21. Juni 1854) omhandler *alt* Fæstegodset, baade Gaarde og Huse; men kun hvad der faktisk er bortfæstet, altsaa ikke Lejehuse. I den paafølgende Rigsdagssamling, 1855, var der ved et Samarbejde mellem J. A. *Hansen* og Godsejer *Tutein* ved

at opnaas Enighed om et Lovforslag, angaaende almindelig, tvungen Fæsteafløsning, hvilende paa følgende Grundsætninger: Der skulde ikke ved Lov gøres nogen Forandring i de alt indgaaede Fæstekontrakter, og naar Godsejeren og Bondens Efterladte ved Fæsteledighed enedes om Gaardens Overdragelse til Fæste eller Selveje, da skulde det derved have sit Forblivende. Kunde saadan Overenskomst ikke tilvejebringes, kunde Bondens Arvinger forlange Gaarden stillet til Auktion, og da skulde imellem en Fjerdedel og en Trediedel af Kobesummen tilfalde Fæstereens Efterladte. — Desværre dukker her op en skammelig Ide, som forlængst er blevet til Virkelighed, nemlig, at af 10 Gaarde, der afhændedes ved frivillige Overenskomster eller Auktion, skulde Godsejeren være berettiget til at indtage én til fri Raadighed som Hovedgaardsjord. — Da først denne Tanke, som aabnede Godsejerne Adgang til at forvandle en Tiendedel af den danske Fæstejord til Herregaardsmark, var fremsat, slap de den aldrig mere. De fik den først ud i Livet; men hvad fik Bønderne til Gjengjæld for, at hver tiende Bondegaard blev sløjfet? De skulde ifølge Overenskomsten haft en Fjerdedel til en Trediedel af Fæstejordens Værdi; men fik de det? Nej! Foreløbig blev der nemlig intet af det Hele.

P. G. Bang var igen blevet Indenrigsminister, og man burde fra hans Side have kunnet paaregne Interesse for denne Sag, men han nægtede alligevel at medvirke til dens Løsning.[1])

Da indbragte Lehmann i Landstinget Forslag til et Andragende til Kongen om, at der maatte blive forelagt den næste Rigsdag et til Fæstesagens Løsning sigtende Forslag. Der nedsattes et Udvalg desangaaende, og dette Udvalg foreslog følgende Dagsorden:

„I den Overbevisning, at Regjeringen maa erkjende Nødvendigheden af selv at føre Sagen om Fæ-

[1]) J. A. Hansen: Historisk Oversigt over Fæstesagens Gang i Rigsdagen.

stes Overgang til Selvejendom til en retfærdig og billig Afgjørelse,

og med den Erklæring, at en saadan med tilbørligt Hensyn til samtlige foreliggende Forhold, formentlig vil kunne opnaas paa følgende Grundlag:

1. Alle lovligen indgaaede Kontrakter, hvorved Bondergaarde ere overdragne i Livsfæste eller i Forpagtning paa 50 Aar, opretholdes.
2. I Tilfælde af Fæsteledighed staar det Godsejerens og Bondens og hans Enkes Efterladte frit for, i Henhold til den bestaaende Lovgivning, selv at komme overens om Gaardens Overdragelse enten til Livsfæste eller 50-aarig Forpagtning, eller til Arvefæste med Ret til at sælge og pantsætte, eller til Selvejendom.
3. Kunne de ikke derom enes, ere Bondens Efterladte berettigede til at fordre Gaarden solgt til fuld Selvejendom ved offentlig Auktion, og skal da $^1/_4$ til $^1/_3$ af Kjøbesummen indbetales i Statskassen. Af denne vil den være at udbetale til Bondens Efterladte.
4. Den ifølge Plakat af 7. Juni 1806 bestaaende Indskrænkning med Hensyn til Brugen af Selvejergaarde[1]) bortfalder 20 Aar efter Lovens Udgivelse for alle de Gaarde, som da ere i Selvejendom, og for alle de Gaarde, som senere ere købte til Selvejendom, 20 Aar efter at dette er sket.
6. Dog skal Godsejeren være berettiget til, for hver 9 Gaarde, som han efter den 1ste Januar 1856 ved frivillig Overenskomst har overdraget til fuld Selvejendom til Bonden eller dennes Efterladte, eller ifølge disses Begjæring efter Lovens Udgivelse paa saadan Maade har solgt ved Auktion, selv at beholde og bruge — fri for al paa Bondejord hvilende Indskrænkning — 1 Gaard med et Tilliggende indtil $^1/_9$ af de 9 Gaardes samlede Hartkorn, ved selv at kjøbe

[1]) Efter Plakat af 7. Juni 1806 paahvilede der ogsaa Selvejergaarde Fæstetvang, naar Ejerne undtagelsesvis ikke selv brugte dem.

samme og mod at tilsvare fornævnte Ovotadel ($^1/_3$ —$^1/_4$) af Købesummen;

gaar Landstinget med Hensyn til det foreliggende Andragende over til den næste Sag paa Dagsordenen."

Denne Dagsorden vedtoges i Landstinget enstemmigt med 41 Stemmer. Efterat være forelagt i Folketinget vedtoges den dér med 81 Stemmer mod 5.

Her var altsaa sluttet en Overenskomst mellem forskjellige Anskuelser, som gik ud paa 1) at indrømme Fæsternes Ret til Fæstegaardene 2) at indrømme Godsejerne en Begunstigelse, fordi de erkendte denne Sandhed.

Dernæst var der rettet en overordentlig stærk Opfordring til Regeringen fra begge Rigsdagens Ting om at fremme Fæstesagen paa dette Grundlag; men Regeringen gjorde intet.

Baade i 1857, 1858, 1859 indbragte „Bondevennerne", J. A. Hansen, Balthazar Christensen og Alberti paany denne Sag, men Indenrigsministrene, Krieger og derefter Unsgaard, stillede sig afvisende. Det Hele viste sig efterhaanden mere og mere haabløst.

Regeringen kunde vedblive at hindre denne Sags Gennemførelse, fordi der *ingen stærk offentlig Mening* stod bag Kravet om Anerkendelse af Bondestandens Ret til Fæstejorden. De danske Bønder burde have staaet samlede som een Mand og hævdet: Danmarks Fæstejord er *vor* Ejendom.

De burde aldrig have taalt, at man fratog dem, hvad deres var, at Godsejerne tiltvang og tilliftede sig den fri og uindskrænkede Ejendomsret over Fæstejorden. Intet Spørgsmaal af større Vigtighed for den danske Bondestand har nogensinde i Danmarks Historie søgt sin Løsning under Former, hvor Bondestanden selv kunde øve Indflydelse derpaa ad Lovens Vej. Desværre hvede Bondestanden ikke de Mænd, der paa Rigsdagen talte dens Sag, fornøden Støtte. „Bondevennerne" arbejdede med Iver og megen Dygtighed for at vække Bondestandens Interesse; men det lykkedes ikke i *tilstrækkelig* Grad. Altfor mange var sløve og ligegyldige.

Derimod forstod Godsejerne saa grant, hvad det drejede sig om.

Da den foran gjengivne Rigsdagsbeslutning var vedtaget, indgav 282 Godsejere, en af deres Prokurator, Hr. Levinsen, affattet Forestilling til Kongen, hvori de med megen Iver, men tynde Grunde hævdede, at Gennemførelsen af en Lov paa det af Rigsdagen vedtagne Grundlag vilde være en skammelig Uret mod dem. Fra nu af stod samtlige Landets Godsejere organiserede til Kamp for at tilegne sig Ejendomsretten over Fæstejorden. Det var en mægtig Organisation, og den gav Regeringen det fornødne Rygstød til at modsætte sig Kravet om tvungen Fæsteafløsning.

Nu kom Anders Sandøe Ørsted tillige Godsejerne til Hjælp. Han udgav i 1853 et Skrift: „Til Belysning af Fæstesagen med særdeles Hensyn til den paa sidste Rigsdag angaaende Samme tagne Beslutning." Med Vildskab kastede Ørsted sig her i Kampen for Godsejerne. Hans Standpunkt var: Jeg erkender, at Fæstesystemet er forældet; Konsekventsen heraf er, at Fæstebaandet skal hæves. Før ejede Godsejerne Bondejorden med Fæstebaandet paa. Naar det hæves, ejer de den selvfølgelig uden noget Baand.

Dem, der forlangte, at Bondestanden skulde have Erstatning derfor, beskyldte han for „sjælelig Raahed" og „Underfundighed" og var i det Hele grov som en — Geheimekonferentsraad.

Hvor aabenbart urigtigt end Ørsteds Standpunkt var, saa var det dog til stor Nytte for Godsejerne at kunne paaberaabe sig Landets bethydeligste Retslærdes Skrift.

Godsejernes Organisation blev stedse fastere og stærkere, Bønderne tabte derimod mere og mere Tilliden til deres Førere, fordi de ikke gennemførte Sagen. De saa ikke, at Grunden hertil netop var, at de selv aldrig havde ydet Sagen tilstrækkelig Støtte og Interesse. Under disse Forhold blev Stillingen vanskeligere og vanskeligere for „Bondevennerne" paa Rigsdagen.

I 1852 indbragte Monrad, som før nævnt, et Forslag om Tvangsafløsning. I de efterfølgende 8 Aar havde Forholdene udviklet sig saaledes, at den samme

Monrad som Indenrigsminister den 3die Oktober 1860 indbragte et Forslag i Landstinget om nogle Forandringer i Fæstelovgivningen, ved hvilket Tvangsafløsningen faktisk opgaves. Han gav selv som Grund for, at han havde opgivet sit tidligere Forslag, at Tvangsafløsningen mødte en afgjort og bestemt Modstand hos den ene Part, og at den ikke støttedes af den offentlige Mening.

Det vil sige, Godsejerne var vaagne og ivrige i Kampen om Bondejorden; men Bønderne var slappe — og saa vandt Godsejerne Ejendomsret over den danske Bondejord.

Det Monradske Forslag gik ud paa at indføre visse Forandringer i Fæsteforholdet i Stedet for at afløse det ved Tvang. Det førte til Loven af 19. Februar 1861.

Denne tilsiger Gaardfæsterne en udvidet Ret til Erstatning for de Forbedringer, som de i deres Besiddelsestid udfører paa Gaardens Jord eller Bygninger. Hvis Besiddelsen ikke varer 30 Aar, skal Fæsterens Arvinger have ligesaa mange Trediedele af Indfæstningen tilbage, som der mangler Aar.*) Endelig fastsattes det — for at ikke Gaardmanden skal saa, men Godsejeren høste — at naar en Fæster dør, skal hans Arvinger have Ret til at hensidde med Gaarden til 1. April det næstfølgende Aar.

Ved Siden af disse Bestemmelser om nærmere Ordning af Fæsteforholdet kom denne Lov imidlertid ogsaa til at indeholde Regler om Salg af Fæstegaarde. Og her dukker den Regel op, at naar en Godsejer har solgt 9 Fæstegaarde til Fæsterne eller deres Børn, Svigerbørn, Sted- eller Plejebørn, saa skal han have Ret til at tage den 10de til fri Raadighed.

Dette var, som vi har set, det ene Led i en Overenskomst, der blev truffet i 1856. Det andet var:

*) I Historikeren Estrups Bog om „Livsfæstet i Danmark", som udkom i Fyrrerne, betegnes Livsfæstet i dets gamle Skikkelse, hvor intet af Indfæstningen gaves tilbage, selv om Fæsteren døde kort efter Fæstets Tiltrædelse, med disse Ord: „Livsfæstet er den største Hazard, vor Lovgivning kender." Denne Hazard maa Fæstehusmændene vedblivende lobe.

Tvangsafløsning af Fæstet saaledes, at $^1/_4$—$^1/_3$ af Gaardens Værdi tilfalder Fæsteren eller hans Arvinger.

Men dette andet Led i Overenskomsten blev helt skudt ud. Godsejerne var fra 1856—61 blevet saa godt organiseret, og Stemningen i Bondestanden saa slappet, at „Bondevennerne" maatte finde sig i dette.

Den 19. Februar 1861 udkom den Monradske Lov om Fæstevæsnet, ifølge hvilken Godsejerne havde Ret til at sælge deres Fæstegaarde til hvem de vilde, men hvis de vilde være saa naadige at sælge dem til Fæsterne eller deres Paarørende — til den højest mulige Pris — fik de Lov at gjøre hver 10de Fæstegaard til Herregaardsmark.

Godsejerne fik altsaa Ret til at sælge deres Fæstegaarde som fri Ejendom til hvem som helst, for den Pris, som de var værd uden Fæstetvang. Hele Værdien af Fæstebaandets Løsning tilfaldt altsaa Godsejerne. Den Ørsted'ske Opfattelse havde atter sejret. Denne Gang til Gaardmandsklassens Skade.

Det var et ulykkeligt Nederlag, Gaardmændene led i Fæstesagen; men hvorledes gik det under alt dette Husmændene?

Som vi lejlighedsvis har set, sondrede man ikke i Begyndelsen af Halvtredserne skarpt mellem Gaardmænd og Husmænd. Man behandler den til Gaarde og Huse henlagte Jord under ét som Bondejord baade i Lov af 4. Juli 1850 og 8. April 1851 om Salg af henholdsvis Statens og Sorø Akademis Bondergods; men allerede ved Lov af 21. Juni 1854, som gav Lehnsbesidderne Ret til at sælge, sondres der mellem Fæstegods og Lejehuse. — Overalt, hvor der var Tale om *tvungen* Afløsning af Fæste, kunde man selvfølgelig herunder kun medtage, hvad der hvilede Fæstetvang paa, altsaa ikke Huse. Rigsdagsbeslutningen af 1856 taler derfor kun om Fæste*gaarde*.

Da saa Løsningen af Fæstespørgsmaalet kom ved Lov af 19. Februar 1861, gjorde man ikke de deri indeholdte Forbedringer i Fæsteforholdet anvendelige paa Husene.

Da Lovforslaget var til tredie Behandling, udtalte Tscherning herom:

„Det er at beklage, at man ikke ogsaa kan inddrage

de Huse derunder, som endnu fæstes bort; men, som bekendt, udstrækker Fæstelovgivningen sig ikke til Huse . . . Dersom Regeringen havde anset det muligt ogsaa at ordne Sagen for de Huse, som endnu ikke er gaaede over til at blive Lejehuse, havde det vist været meget heldigt; men vi antage, at siden dette er en Lov, der bygger paa Imødekommen, vil man kunne vente, at vedkommende ville handle mod Husmændene, som de handle mod Gaardmændene."

Dette skete imidlertid aldeles ikke. Tværtimod gik Udviklingen for Husenes Vedkommende i den stik modsatte Retning: i Retning af mindre Beskyttelse. En Erstatning som den, Gaardmændene maatte yde for Godsejernes Indrømmelser ved Loven af 19. Febr. 1861 — Retten til at inddrage hver 9de Bondegaard til fri Raadighed —, kunde Husmændene ikke give. Godsejerne udnyttede den af A. S. Ørsted hævdede Retsgrundsætning, at Fæstejord, naar den udlagdes til Huse, ophørte at være undergiven Fæstetvang. Det blev i det foregaaende vist, hvorledes man ved Forordningen af 27. Maj 1848 veg tilbage for at opretholde Fæstet, skønt Lovgiverne dog indrømmede, at dette var den heldigste Besiddelsesform. Endelig har vi set, hvorledes de i og for sig væsentlige Fremskridt, som vandtes ved Fæsteloven af 19de Febr. 1861, overhovedet ikke bragtes til Anvendelse paa de smaa Fæsteejendomme — ikke en Gang paa Huse, der faktisk vare bortfæstede, og naturligvis endnu mindre paa Huse, der vare overdragne under løsere Brugsformer.

Følgerne udeblev da heller ikke: i Strid med fornuftige nationaløkonomiske og socialpolitiske Grundsætninger udviklede Forholdene sig derhen, at de løsere Besiddelsesformer, det rene Lejeforhold, ved Husene vandt Fremgang paa Bekostning af det sikrere Fæsteforhold. Under Forhandlingerne om denne Sag paa Rigsdagen i Samlingerne 1898—99 og 1899—1900 skaffedes der Oplysninger herom for de større Godsers Vedkommende. Det viste sig, at der ved Aaret 1900 paa disse Godser var 7259 færre Fæstehuse end i 1848, men derimod 1327 flere Lejehuse. Den usikrere Besiddelsesform havde saaledes i de mellemliggende Aar bredt sig ganske betydelig.

Dette Forhold er beklageligt, og det er ganske i Strid

med de Grundtanker, der iøvrigt, hvad Retsforholdet til Jorden angaar, har været de bærende i vor Landbolovgivning i det mindste i de sidste 100—150 Aar.

I Forordningen af 19. Marts 1790, som indskærper en ældre Bestemmelse om Livsfæstet i Chr. Vs Danske Lov, fastslaaes det paany, at ingen Fæstebonde eller hans Enke, naar de ellers opfylde deres Forpligtelser overfor Godsejeren, maa udvises af deres Gaarde, selv om Jorddrotten har forbeholdt sig Ret til Opsigelse eller blot overdraget Gaarden i Brug paa visse Aar. Saadant skal anses for lovstridigt. I Motiverne hedder det, at saadan Fremfærd baner Vej til Udsugelse og at den kvæler al Lyst til Vindskibelighed hos Fæsteren.

Men som fremhævet: disse beskyttende Bestemmelser kom aldeles ikke til Anvendelse paa Husene. Det 19. Aarhundredes Landbolovgivning endte paa dette vigtige Punkt i en mærkelig Dobbelthed i sine Beskyttelsesbestemmelser med Hensyn til Besiddelsesretten til Jorden, en Modsætning, der i høj Grad bar Vilkaarlighedens Præg, fordi den ikke fandt nogen som helst Begrundelse i almindelige nationaløkonomiske eller socialpolitiske Hensyn, men kun var Udtryk for de givne Magtforhold mellem de i Striden interesserede Parter, Godsejerne paa den ene Side og Husmændene paa den anden Side.

Alligevel vil det være urigtigt at paastaa, at det 19. Aarhundrede ikke bragte Husmændene noget. Ganske vist lukkedes de ude fra det Minimum af politiske Rettigheder, der indrømmedes ved Stænderforsamlingernes Indførelse i 1834, og ved Loven angaaende Styret i Sogne- og Amtskommuner i 1841 lukkedes Husmændene ogsaa ude fra Deltagelse i Kommunevalgene, idet Valgretten ned ad til fastsattes ved en Tønde Hartkorn som Grænsen. Den store Gave til Husmændene indeholdtes i Grundloven, som skænkede dem *den politiske Valgret* — saa godt som enhver anden Folketingsvælger. Først den selvstændige Landstingsvælger kan politisk se Husmanden over Hovedet.

Men det, der her naaedes, naaedes ganske vist heller ikke uden Kamp. Straks efter Kristian den VIII's Død udgav Professorerne Clausen og Scheuw et Skrift: „Ved

Tronskiftet". Det var sikkert en almindelig nationalliberal Tankegang, der her kom til Orde med Hensyn til Husmændene. De lærde Professorer mente ikke, at Husmænd vare modne til politisk Valgret og saa dem helst udelukkede. Denne Anskuelse fandt adskillige Talsmænd paa den grundlovgivende Rigsforsamling. Den forsvaredes blandt andet med det for Godsejerne ikke just smigrende Argument, at Husmændene, naar de fik politisk Valgret, vilde komme til at agere Stemmevæg for Herremændene.

Og mange af dem var det maaske ogsaa altfor længe; men den Bevægelse, Peder Hansen havde rejst imellem Husmændene, var dog tydelig nok et Vidnesbyrd om, at de ikke alle vilde gaa blindt i Herremændenes Tøjr. — Mangen En tænkte vel ogsaa: Nu har vi nylig haft saa megen Forskrækkelse af de Husmænd. Nægter vi dem Valgret, saa begynde de vel igen.

Forhandlingerne endte i hvert Fald med, at Husmændene fik politisk Valgret, og den Stand, der havde fostret en Mand som Peder Hansen, fortjente den ogsaa.

I Aarene efter 1848 levede den for saa virksomme Agitator ret stille. Han deltog en Del i forskjelligt Agitationsarbejde paa sin Hjemegn, f. Ex. var han virksom for Hindholm Højskoles Stiftelse og skrev af og til i „Almuevennen"; men større Agitationsrejser foretog han ikke mere. Hans Helbred synes tidligt at være blevet nedbrudt, og han døde allerede den 19. Maj 1854, altsaa i sin Manddomsalders bedste Aar. Hans Livs Hovedværk blev Afskaffelsen af Husmandshoveriet og Nedsælsesretten.

Han søgte at indblæse sine Standsfæller Æresfølelse og Mod. I en Artikel i „Almuevennen", overskrevet Æresfølelse, „beklagede han, at mange Bønder nedværdigede sig selv ved krybende Væsen, naar de talte med nogen af „de højere Klasser"". Han foreholdt dem, at jo mere de bukkede og krob for Godsejere, Forpagtere, Forvaltere og Skriverdrenge, desto mere blev de overvældet med Skældsord og Grovheder, og han opfordrede Bønderne til ikke at anse disse Herrer for almægtige Væsner, men for Mennesker og Medborgere. — Saaledes skrev denne Husmand i

1843, da Husmændene endnu som Hovtrælle bukkede sig under Hundepiskens Snært.

Efterat Peder Hansen i „Tak for sidst til Aristokraterne" havde givet en ganske kort Skildring af sit Liv og fortalt, at han var Fæstehusmand og en Husmands Barn, tilføjer han:

„Denne korte Skildring af mit Livs vigtigste Afsnit har jeg anset det passende at meddele, efterdi jeg véd, at Flere have troet, at jeg maatte have haft en anderledes Opdragelse og Undervisning end andre Bønders Børn, og for at vise dem, at det beror mest paa Iver og Lyst hos dem selv, om de skal blive oplyste og selvstændige Mænd, eller uoplyste og villieløse Slaver af Andre."

Siden Peder Hansen skrev disse mandige Ord, har Husmandsstanden i Valgretten til Folketinget faaet et Middel til at hævde sin Selvstændighed og varetage sine Interesser. Hvis Peder Hansens Aand lever iblandt dem, vil de bruge den vel.

Peder Hansen blev begravet paa Lundby Kirkegaard. Paa en Metalplade blev der sat en Inskription. Den er senere fjærnet, og ingen synes mere at erindre, hvad der stod paa den. Hvad Peder Hansen efterlod sig af Breve og Optegnelser, har ingen omsorgsfuldt gemt. Det er alt forsvundet. Der er ikke blevet hæget om den Mands Minde, der kæmpede saa djærvt, dygtigt og virkningsfuldt for at fri sine Standsfæller fra et uværdigt Trælleaag. Hans Kamp havde været en Kamp for at vække den danske Husmandsstand til Selvbevidsthed, for at løfte og frigøre den politisk og socialt — en Kamp, hvis Maal ikke, som hans Modstandere paastod, var det at sætte men at slette Skæl mellem Samfundsklasser.

Forstodes disse Tanker ikke fuldt af hans samtidige Standsfæller, saa forstaas de nu. Husmandsbevægelsen, saaledes som den har udviklet sig siden Aarhundredskiftet, er jo først og fremmest dette, at uddybe og virkeliggøre under en ny Tids Forhold de Tanker, som Peder Hansen kæmpede for gennem hele sit Liv. Det var ønskt og naturligt, at denne Forstaaelse gav sig et synligt Udtryk i det

smukke Mindesmærke, danske Husmænd rejste deres længst afdøde og næsten forglemte Foregangsmand ved den første danske Husmandsskole ved Kærehave. Paa Stenen staar foruden Navn og Fødsels- og Dødsaar, Forfatteren L. C. Nielsens smukke Mindeord:

Husmand **Peder Hansen**
Lundby
født 8. Decbr. 1801, død 19. Maj 1854

Kuet af trælsomme Kaar,
uden Raskhed og Ret var hans Stand.
Trofast fra Hus og til Gaard
gik han den ensomme Mand;
talte de Ord, som slog Rod,
fordi det var Retfærd han fræved',
manet til Styrke og Mod.
Han segned' men Standen sig hæved'.

Kapitel VII.

Husmandsbruget og Husmændene i Slutningen af det 19. Aarhundrede.

Det vil af det foregaaende være klart, at de store Reformer, som frigjorde og hævede Gaardmandsstanden, ikke i samme Grad kom Husmandsklassen til Gode. Det var tværtimod snarere saaledes, at det Tryk, som havde holdt Fæstebonden nede, for en stor Del væltedes over paa den talrige Klasse af Smaabrugere, der kom frem efter Landboreformerne og dannede et nyt bredt Samfundslag under den frigjorte Bondestand.

De Husmænd, der ikke havde faaet Jord udlagt under Udskiftningen som Erstatning for de ved denne mistede Græsningsrettigheder, men som først senere erhvervede Jord, kom

ofte til at sidde haardt i det; de maatte købe Jorden dyrt og paa Kredit. Huslodderne, enten de nu købtes eller udlagdes til ny oprettede Leje- og Tjenestehuse, var ofte for smaa til, at de med Jordens daværende Evne til at give Udbytte kunde ernære en Familje — hvad det jo heller ikke i Almindelighed var Meningen, de skulde kunne gøre; de var dertil ofte uheldigt beliggende paa de gamle Udmarker eller Overdrev med lang Vej til det Arbejde, som deres Besiddere maatte søge som et Tilskud til det, Loddens Dyrkning kunde give, eller Husene laa i Byerne langt borte fra den tilhørende Lod. Husmandshøveriet og Revselsesretten trykkede i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede den ny opkomne Samfundsklasse socialt i de andre Samfundsklassers Omdømme. For saa vidt der var Tale om Leje- og Tjenestehusmænd virkede yderligere den løse og usikre Besiddelsesret til Jorden som en Hæmsko for Fremskridt, fordi den første Betingelse herfor, Forventningen om et større Udbytte ved de bragte personlige Ofre, aldeles ikke var sikret denne Del af Husmandsklassen gennem vor Landbolovgivnings Bestemmelser. I det hele taget var det, der gjordes med Hensyn til Husmændene, ikke ledet af de forholdsvis humane Grundsætninger, der gav sig Udtryk i Bondefrigørelsen i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Den Tanke, der laa bag, var langt mindre den at betragte Husmandsstanden som noget for sig, som et selvstændigt Element i Samfundet, end den modsatte, i Følge hvilken den opfattedes først og fremmest som en Reserve, der skulde yde den manglende Arbejdskraft til Godserne og de større Gaardmandsbrug, naar det var nødvendigt for disse.

Det kan da ikke undre, at Husmandsbruget under disse Forhold kom til at indtage en forholdsvis beskeden Plads, at det teknisk og økonomisk blev tilbage i Konkurrencen — vel ikke absolut, men i Sammenligning med Herregaardene og Bondergaardene, hvor Fremskridtene var betydelige, og Udbyttet af Jorden stærkt stigende. Ja i en vis Forstand kom netop disse Fremskridt til at virke hæmmende for det lille, uselvstændige Husmandsbrug, idet deres Gennemførelse bl. a. krævede et stærkt forøget Arbejde udefra. Saaledes blev da Resultatet, som det kunde ventes:

„indtil 1870 drev Husmændene deres Jord saa usselt, at mange havde ondt ved at holde en Ko paa 3 Tdr. Ld. Det manglede vel ikke paa Anstrængelser for at faa det lille Jordbrug med ind i Fremskridtene, det var en af de første Opgaver, Landboforeningerne tog fat paa; men naar man gennemlæser Beretningerne om disse Forsøg, ser man, at Husmandsbrugets Stilstand skyldtes ... Savn af Driftskapital, uheldig Beliggenhed ... og Mangel paa Tid til at passe Jorden".[1])

Dette triste Resultat var den kun altfor naturlige Følge af Tidens store agrarpolitiske Fejlgreb: at betro en stor Del af Landets Jord i Hænderne paa en Husmandsstand uden iøvrigt saa vidt muligt at sikre den Betingelserne for at kunne udnytte denne Jord ordentligt, et Fejlgreb, der al Tid vil være skæbnesvangert, og som nødig skulde gøres om igen af vor egen Tid.

Saameget beklageligere var det, at Udviklingen kom til at gaa i den antydede socialt og økonomisk uheldige Retning, som et andet og sundere Syn paa Husmandsklassens Stilling og Betydning for Samfundet, om og kun enkeltvis, havde givet sig Udtryk i Diskussionen om Landboreformerne. Navnlig bør Præsten Hoegh i Gentofte ved København ikke glemmes i denne Forbindelse — en af de mange Præster i Datiden, som baade teoretisk og praktisk var Foregangsmænd for Bønderne. Han hører blandt dem, som danske Husmænd bør mindes med Velvilje. I 1794 havde han erholdt Landhusholdningsselskabets Guldmedalje for en Bog, der skulde tjene til Vejledning i Agerbrug for Gaardmænd og Husmænd. Han fremsatte i denne Bog mange Tanker, som i en mærkelig Grad skulde høre en fjærnere Fremtid til.

Idealet for ham var, at en Husmand med en 3 Tdr. Ld. Middeljord kunde og skulde bringe det dertil, at han kunde leve uafhængig af Arbejdet for andre og saaledes gøre sig uafhængig økonomisk af Herremænd og Gaardmænd; han udkastede Planer for intensivere og mere rationel Udnyttelse af Husmandslodderne, og han lagde særlig Hus-

[1]) C. C. Larsen: Det danske Landbrugs Historie.

mændene paa Sinde, hvor vigtigt det var for dem at gøre sig uafhængige af andre med Hensyn til Trækkraften. Han havde Blik for, at de store Landboreformer nok vilde vise, at efterhaanden som den frigjorte Gaardmandsstand steg i Velstand som Følge af Udskiftningen og Selvejendommens større Udbredelse, vilde Bondestanden dele sig i to Klasser, Gaardmandsklassen og Husmandsklassen, og at der var Fare for, at denne Kløft skulde uddybes i Stedet for at udjævnes under den nærmeste Fremtids Udvikling. Men en saadan skarp Klassedeling inden for den jorddyrkende Befolkning er af det onde: „ti saasnart et Menneske er betaget alt Haab til Fremgang og sin Lykkes Forbedring i Livet, da udvikles ingen Evner hos ham, Forstanden holdes slov, Tænkemaaden bliver slet og hans Forhold derefter.“ [1]) Ogsaa derfor bør der arbejdes hen mod det Maal, at gøre Husmandsstanden selvstændig og uafhængig, fordi dette betyder Dannelse af et socialt heldigt og ønskeligt Bindeled mellem Tyendet og Indsidderen paa den ene Side og Gaardmændene paa den anden Side, og der skabes Mulighed for en ved Flid og ordentligt Levned betinget Opdrift i de besiddelsesløse Samfundslag paa Landet mod de bedre stillede.

Saaledes ser vi da allerede i det 18. Aarhundredes Slutning to Grundopfattelser træde skarpt frem mod hinanden: den ene, i Følge hvilken Husmandsstanden ved sit Arbejde for andre først og fremmest skal danne den fortsatte Betingelse for den større Landbodrifts videre Bestaaen, den anden, som mente og mener, at den stigende Befolkning og Jordens voxende Evne til at give en Familie Underhold paa et mindre Areal gør det nødvendigt og berettiget at arbejde hen mod en ny Fordeling af Landets Jord for gennem en saadan Ombeling af Jorden at skabe en økonomisk selvstændig og uafhængig Klasse af mindre Jordbrugere. Det var disse Grundopfattelser, der stod over for hinanden gennem hele det 19. Aarh.:

[1]) Om Præsten Hoegh kan henvises til „Husmandens Haandbog“ 1ste Hefte.

den første den afgjort sejrende i dets første Halvdel, den anden brydende sig mere og mere Vej, baade i den offentlige Mening og i Lovgivningsmagtens Foranstaltninger, mod dets Slutning.

At det er denne sidste Opfattelse, som hører Fremtiden til, saavidt det praktisk er muligt at se ind i denne, derom er der ingen Tvivl. Og naar det er saaledes, saa maa Grunden hertil først og fremmest søges deri, at Husmandsbruget i vor Tid teknisk og økonomisk har godtgjort sin Jævnbyrdighed med Middelbruget og Storbedriften inden for Landbruget.

Det blev foran vist, hvorledes Husmandsbruget i de tre Fjerdedele af det foregaaende Aarhundrede havde staaet tilbage, hvorlidt det var naaet frem mod det Maal, den Gentofte Præst allerede tre Menneskealdre forud havde peget hen imod. Men den af C. C. Larsen anførte Karakteristik gjaldt Husmandsbruget i Almindelighed, og den udelukker ikke, at der allerede ved 1870 fandtes Smaabrug, som ved mere rationel Drift og større Udbytte viste Vej fremad og bidrog til at ændre den Opfattelse, der havde været den herskende gennem lange Tider.

I Slutningen af 1870'erne og i Begyndelsen af 1880'erne begyndte Højskoleforstander Anders Jørgensen Hong at rejse rundt i Landet for at iagttage veldrevne Husmandsbrug og derigennem selv høste Belæring til Driften af det med hans Højskole forbundne mindre Landbrug — Rejser, der i sig indeholdt Spiren til de Husmandsrejser, der senere er indgaaet som et vigtigt Led i det organiserede Arbejde for Husmændenes faglige Dygtiggørelse. Anders Jørgensen samler sine mange Rejseindtryk fra disse Aar i følgende Ord: „Paa disse Rejser lærte jeg vel adskilligt, som jeg kunde udnytte i vor egen lille Bedrift, men jeg opdagede tillige snart, at næsten alle vore Husmænd, selv de dygtigste, samlede sig frem, og hver drev saa paa den Kile, der kunde glide; men ingen havde en ordentlig Fremskridtsplan eller et ret Overblik over, hvordan et Fremtidslandbrug burde drives." Saaledes lød en erfaren Mands Dom over Husmandsbruget i de Aar, der faldt i Landbrugskrisens Begyndelse, og som gik nærmest forud for

Andelsbevægelsens Fremkomst: det var nu ikke mere Død og Stilstand, men et samlende Arbejde for at finde nye rentable Former for Udnyttelse af de smaa Lodder, som karakteriserede Husmandsbruget.

Det er velbekendt, hvorledes Landbrugskrisen medførte et almindeligt Omslag i det danske Landbrugs Produktionsretning. Fra Kornavl gik man over til at frembringe forædlede Produkter, først og fremmest Smør, Flæsk og Æg, som det gjaldt om at skaffe fast og sikker Afsætning for paa det engelske Marked. Der var her stillet Andelsbevægelsen en stor nationaløkonomisk Opgave, som den løste i en Grad, saa ved dens Fremkomst drømte om: at skabe Varer, der ved deres Kvalitet, Ensartethed og jævne Produktion Aaret rundt havde Betingelserne for at kunne hævde sig i Konkurrencen paa Verdensmarkedet. — Den økonomiske Krise og Omslaget inden for Landbrugets Produktion faldt i Tiden sammen med den tilspidsede politiske Kamp mod det estrupske Proviserieregimente. I denne Kamp stod Gaardmænd og Husmænd sammen. Og som de førtes sammen i Striden for deres politiske Interesser, saaledes førtes de, for en stor Del under Trykket af den politiske Kamps Alvor, nu ogsaa sammen i Arbejdet for at vride den Storm af, som truede deres økonomiske Interesser: Husmændene kom overalt godt med i Andelsbevægelsen, og denne fik fra første Færd den Karakter af at være en Middel- og Smaabrugsbevægelse, som den stadig beholdt gennem Aarene — saaledes som det fremgaar af en Undersøgelse vedrørende Landbrugets Andelsvirksomhed, som Statens statistiske Bureau foretog paa Grundlag af de ved Kreaturtællingen i Aaret 1903 indhentede Oplysninger, og hvoraf det for Andelsmejeriernes Vedkommende fremgik, at medens for Bondergaardene paa mellem 27—108 Tdr. Ld. ca. 87 pCt. af den samlede Kobestand fandtes paa Ejendomme, der var i Andelsmejeri, var det tilsvarende Tal for de mindre Jordbrug paa 9—27 Tdr. Ld. og 1—9 Tdr. Ld. henholdsvis 85 og 83 pCt., medens det for de store Gaarde paa over 432 Tdr. Ld. kun var 37 pCt. Gaardmandsbrug og Husmandsbrug var saaledes næsten lige intensivt repræsenterede inden for den vigtigste Form for den moderne

Kooperation, nemlig Andelsmejeri-Bevægelsen, og noget lignende gælder, om end i mindre udpræget Grad, med Hensyn til Deltagelsen i Andelsslagteri-Bevægelsen.

At det mindre Landbrug kom med i den kooperative Bevægelse betød en øget Konkurrenceevne; ti det betød i væsentlig Grad dette, at det nød Fordelene ved den store Bedrift uden samtidig at maatte opgive de ejendommelige Fortrin, som Smaabedriften i Landbruget i sig selv besidder fremfor Storbedriften. Og det var for en stor Del Deltagelsen i Andelsbevægelsen, som førte med sig, at Husmandsbruget ogsaa i andre Retninger kom med i Udviklingen, og mere end det, at det paa adskillige Punkter er gaaet forud. Der naas et større Udbytte i det lille Avlsbrug end i det store, Jorden udnyttes gennemgaaende intensivere, Køerne giver mere Mælk i Gennemsnit, Brakken er reduceret forholdsvis stærkt, og Rodfrugtarealerne indtager en relativt større Plads inden for Husmandsbruget end inden for de større Landbrug, Bondergaardene og Herregaardene.

Det er interessant at høre, hvorledes en erfaren og sagkyndig Mands Skøn over Husmandsbrugets Stilling i vore Dage lyder. Statskonsulent K. Hansen, Lyngby, gengiver Resultatet af sine Erfaringer i følgende Ord: „. . . jeg har ofte prøvet at sammenligne de Marker, hvor Skifterne er paa kun $^1/_2$ Td. Ld. med dem, hvor de er større, indtil 20—30—50 Tdr. Ld. og derover. Resultatet er, at de smaa Brug er de bedst drevne, selv om der er daarlige Eksempler ogsaa mellem dem. Tager man 100 Husmandsbrug, 100 Gaardmandsbrug og 100 store Brug, vil der procentvis være flest veldrevne Brug blandt de første; dette er mit bestemte Indtryk." Og han tilføjer, at Fremgangen i de sidste 20—30 Aar har været størst i de smaa Brug, selv om der ogsaa her endnu kan være meget at udrette.

Saaledes former Billedet af Udviklingen med Hensyn til Smaabruget sig da i det hele til Billedet af en klar Fremgangslinje, og de Betragtninger, der i forrige Aarhundrede, navnlig i dets første Halvdel, med nogen Ret kunde gøres gældende mod Bestræbelser, der gik ud paa at forøge Antallet af Husmandsbrug og i større Omfang bringe Landets Jord paa Smaabrugernes Hænder,

maa, med de senere Tiders Erfaringer for Øje, ganske sikkert siges at have mistet en af de vigtigste Grunde, hvortil de tidligere støttede sig. Og omvendt er det, som anført, de anbydede nye Erfaringer med Hensyn til Smaabrugets tekniske og økonomiske Fremskridtsmuligheder, som mere end noget andet har afgivet Grundlaget for en ny offentlig Mening paa disse Omraader. Husmændene har selv ved deres Eksempel godtgjort Berettigelsen af Kravet om en lettere Adgang til Udnyttelsen af Landets Jord under Smaabrugets Form. Det almindelige Grundsyn paa Husmandsbruget nærmest som et blot Appendix til Gaardmandsbrugene og Herregaardene viger mere og mere Pladsen for det andet, der ser et vigtigt Formaal for den nærmeste Fremtids Landbrugspolitik deri, at der gives Adgang til Oprettelsen af Smaabrug, hvis Besiddere er selvstændige og uafhængige af Arbejdet for andre.

Til Dels, men ogsaa kun til Dels, var det ud fra det her skildrede ændrede Syn paa Smaabrugets Eksistensberettigelse, at Staten og Lovgivningen kort før Aarhundredskiftet slog ind paa en helt ny Bane, nemlig ved Statshusmandsloven af 24. Marts 1899 eller som den officielt hedder: „Lov om Tilvejebringelse af Jordlodder til Landarbejdere". I sine Hovedtræk byggede den paa Resultaterne af den ved Lov af 15. April 1894 nedsatte Landbokommissions Betænkning. Denne Kommissions Opgave var dels en Revision af Lovgivningens Bestemmelser vedrørende Landejendommes Udstykning og Sammenlægning, dels at udrede en Plan, hvorefter der paa gunstige Vilkaar kunde tilvejebringes Jordlodder for Landarbejdere. Kommissionen formulerede den stillede Opgave med Hensyn til det sidste Punkt nærmere saaledes: „at fremskaffe bedre Samfundsforhold paa Landet derved, at der gives ubemidlede Arbejdere — Tjende og Daglejere — Udsigt til ved Sparsommelighed og Dygtighed i en passende Alder at kunne erhverve sig bedre Livsvilkaar med den større Selvstændighed, som følger med Besiddelse af en Jordlod, samtidig med at den Arbejdskraft, som haves tilovers fra deres egen Bedrift, kan komme andre Landbrug til Gode paa de Tider af Aaret, hvor der

for disse er Trang til større Arbejdskraft, end der haves til Stadighed."

Dobbeltheden i Formaalet med de Bestræbelser, der her toges op, kom nu til Orde, ikke alene i Kommissionens Formulering af sin Opgave; den traadte ogsaa klart nok frem under Sagens Behandling paa Rigsdagen, og den satte endelig sit Stempel paa selve Loven, saaledes som den kom til at foreligge fra Rigsdagens Haand.

Spørgsmaalet om, hvorvidt det var selvstændige Husmandsbrugs Oprettelse, Staten skulde yde sin finansielle Støtte, eller det var Oprettelse af Brug, hvis Besiddere ved Siden af Udbyttet af Lodderne nødvendigvis maatte søge Arbejde paa de større Ejendomme — disse principielt modsatte Syn paa Sagen kom atter og atter frem og særlig naturligvis ved Spørgsmaalet om Størrelsesgrænserne for de Lodder, der kunne tillægges saadanne ved Statens Hjælp oprettede „Statshuse". Man onskede vistnok fra alle Sider at gøre et Forsøg i den Retning, hvori Loven pegede, og denne blev da et Kompromis mellem de divergerende Interesser. Under Behandlingen af Forslaget i Landstinget gav en af dette Tings store Godsejere de modsatte Hensyn, som her brødes, et klassisk klart og uforbeholdent Udtryk: „Det er meget muligt," sagde han, „at Ministeren faar Ret — i at Loven skal skabe mange lykkelige Hjem —, men dette har aldeles ikke været Hensigten med denne Lov at skabe lykkelige og selvstændige Hjem. Den oprindelige Tanke ved Lovens Fremkomst var den at skabe en foreget og dygtig Arbejdskraft paa Landet. Tværtimod, vi har snarere Udsigt til at miste den, ti alle de, der ville faa disse lykkelige Hjem, forlader Landbrugsarbejdet, det vil sige som Arbejdere for andre."

De i det foregaaende fremhævede modsatte Grundsyn paa Husmandsbrugets og Husmandsklassens økonomiske og sociale Betydning og Opgave i Samfundet, der, som vi se, brydes gennem hele det 19. Aarhundrede, fik saaledes her endnu en Gang deres Udtryk i klare og utvetydige Ord. Og Repræsentanterne for det store Hartkorn stod fremdeles der, hvor de i dette Spørgsmaal al Tid havde staaet.

Loven af 24. Marts 1899 betegnede sig selv som et

Forsøg; den gjaldt kun for fem Aar, og den er siden fornyet ved Lov af 22. April 1904 og senest ved „Lov om Oprettelse af Husmandsbrug" af 30. April 1909. Ved ingen af de foretagne Revisioner er den oprindelige Lov undergaaet principielle Ændringer. Dog bør det fremhæves, at Begrebet Landarbejder er opfattet noget forskelligt og ved den sidste Revision har faaet en væsentlig videre Betydning. Den Kreds af Personer, Loven fra først af tog Sigte paa, var de egentlige Landarbejdere, der defineredes som „enhver Mandsperson, der væsentlig ernærer sig ved at udføre almindeligt Landbrugsarbejde for andre mod Vederlag, hvad enten han staar i fast Tjenesteforhold eller har sit Erhverv som Daglejer." Ved Revisionen i 1909 udvidedes Lovens § 2 som sagt ganske betydeligt: i Stedet for „Mandsperson" omfatter den nu „enhver Mand eller ugift Kvinde, der væsentlig ernærer sig ..." Ikke blot Personer beskæftigede ved egentligt Landbrugsarbejde, men ogsaa saadanne, som er beskæftigede ved Havebrug, samt de med Landarbejderne i økonomisk Henseende ligestillede Landhaandværkere, Teglværksarbejdere, Fiskere, som ikke har faaet direkte Fiskerilaan af Statslaanefonden — kan nu komme i Betragtning ved Lovens Bestemmelser om Jorderhvervelse. Maximumsgrænsen for det Laan, der kan ydes den enkelte, og som i 1898 sattes til 4000 Kr., ændredes i 1909 i Almindelighed til 6500 Kr., medens det samlede Beløb, der aarlig af Statens Midler maa anbringes i Henhold til Lovens Bestemmelser, blev sat op fra 2 Mill. Kr. til 4 Mill. Kr. Ved den reviderede Lov af 1909 er der endelig indrømmet Ejeren af et i Henhold til de to foregaaende Love oprettet Husmandsbrug en Adgang til at erholde Tillægslaan til Bestridelse af Udgifterne ved Erhvervelse af Jord til Husmandsbrugets Udvidelse og til Opførelse af Nybygninger, som i den Anledning maatte være nødvendige.

Lovens Rammer er saaledes siden 1899 blevne betydeligt udvidede, og de Ofre, dens Gennemførelse kræver fra Statens Side, adskilligt forøgede; medens iøvrigt det Grundlag, hvorpaa Loven principielt hviler, er forblevet uberørt under de hidtil foretagne Revisioner.

Nogen samlet Fremstilling af Resultaterne af de her

nævnte Loves Virksomhed, Maaden hvorpaa de nærmere er bleven gennemførte m. m. foreligger kun med Hensyn til

Husmandsbrug oprettede i Henhold til Lov af $^{21}/_{3}$ 1899.

Loven af 24. Marts 1899,[1]) omfattende det Femaar, hvori denne virkede. Af de Erfaringer, der i disse Aar

[1]) Husmandsbrug oprettede i Henhold til Lov af 24. Marts 1899 (Statistiske Meddelelser 4. Række, 21. Bind, 4. Hæfte), hvorfra omstaaende Kort er taget.

indhentedes, skal her blot fremhæves nogle enkelte Hovedresultater:

I Aarene 1900—1904, hvori Loven af 24. Marts 1899 virkede, oprettedes der 1859 Huse. Det Omfang, hvori Loven benyttedes, var meget forskelligt: paa Øerne oprettedes kun 586 Huse, i Jylland derimod 1273. Endnu stærkere træder disse Forskelligheder frem ved en Betragtning af den amtsvise Fordeling af det oprettede Brug. Medens der f. Eks. i Kobenhavns Amt kun oprettedes 3 Huse, og Loven saaledes her praktisk talt ikke blev benyttet, viste det sig, at der alene i Randers Amt var bleven oprettet ikke mindre end 421 Smaabrug i Henhold til Lovens Forskrifter — et Resultat, der sikkert staar i Forbindelse med den store Interesse, som Folketingsmand Petersen-Nyskov stadig har næret for det ny Forsog paa at skaffe ubemidlede Landarbejdere Adgang til Jord, som fik Udtryk i Loven. I intet andet Amt oprettedes tilnærmelsesvis saa mange Huse. I Viborg og Ringkobing Amter, de, der følger næst i Rækken, var Antallet saaledes kun 187 og 186. I 569 af Landets ca. 1100 Kommuner var Loven bleven benyttet; i det langt overvejende Antal af Tilfældene var der kun oprettet 1 eller 2 Huse, i 49 Kommuner derimod 8 Huse eller flere i hver.

For de 1814 Ejendommes Vedkommende var det muligt at gennemfore en mere detailleret Undersøgelse. Paa disse boede der noget over 9000 Mennesker. Af de 1814 Personer, som havde erhvervet Jord, var 495 mellem 25—30 Aar gammel, 758 mellem 30—40 Aar, 467 mellem 40—50 Aar; 78 var over 50 Aar gammel, medens for 16 Personers Vedkommende Alderen var nopgivet. Det fremgik af Undersøgelsen, at medens den Aldersgrænse, Loven fastsatte nedad til, nemlig 25 Aar, var bleven strængt overholdt ved Gennemforelsen, saa havde den mere elastisk bestemte Aldersgrænse opad til — „som Regel ikke over 50 Aar gammel" medfort, at en Del Ansøgere over 50 Aar var komne i Betragtning og havde erholdt Jord. Det langt overvejende Antal af Besidderne var gifte, før de erhvervede Jord — nemlig 1616 af 1814, hvorom der her

er Tale. Hovedsagelig tilhørte de, der var kommen i Betragtning ved Lovens Gennemførelse, Landarbejderklassen i snævrere Bethydning af Ordet. Dette var Tilfældet med 1465 af det hele Antal Besiddere, medens 202 stod i fast Tyendeforhold; 147 Personer var Tækkemænd, Træskomænd, Bejmænd, eller de tilhørte andre Erhverv.

Et Spørgsmaal af særlig Interesse var det at faa oplyst, i hvilket Omfang Erhververne af „Statshusene", arbejder for andre. Det viste sig, at der i Gennemsnit arbejdedes 155 Dage om Aaret for andre; dog, dette Tal varierede ikke saa lidt og stod i en bestemt Forbindelse med Størrelsen af de udlagte Lodder. Fra Husene med mellem 2—4 Tdr. Land var Antallet af Arbejdsdage for fremmede 184, fra dem paa fra 4 til 6 Tdr. Ld. var det 152 Dage, medens der fra saadanne Smaabrug, som havde faaet tillagt 6—8 Tdr. Ld. og over 8 Tdr. Ld. i Gennemsnit arbejdedes henholdsvis 148 og 130 Dage om Aaret uden for den egne Bedrift. Det viste sig, at Antallet af Besiddere, som i det hele taget ikke arbejder for andre, var forholdsvis stigende med Brugets Størrelse, nemlig henholdsvis 5 pCt., 6 pCt., 10 pCt., 19 pCt. for hver af de nævnte Størrelsesgrupper — medens Antallet af Arbejdsdage for deres Vedkommende, som arbejdede for andre, som lige vist, var faldende, efterhvor Lodderne blev større.

Hvad Besiddernes mere personlige Forhold angaar, kan Resultatet af det første Femaars Erfaringer da nogenlunde gengives saaledes: det var den noget ældre gifte Landarbejder, der særlig havde erholdt Jord, sjældnere yngre ugifte Personer staaende i fast Tyendeforhold. Det langt overvejende Flertal af Besidderne var udgaaede fra Landarbejderklassen i snævrere Forstand, og de havde ogsaa efter Erhvervelsen af Ejendommen væsentlig bevaret Karakteren af Landarbejdere — dog saaledes, at dette Forhold var mindre fremtrædende for Besidderne af de større Lodder end for Besidderne af de mindre.

Som foran vist: Loven af 24. Marts 1899 var et Kompromis mellem to grundforskellige Syn paa Husmandsklassens Stilling og Betydning i vort Samfund, som stadig har staaet over for hinanden i dette Spørgsmaal. De fremdragne Erfaringer fra Aarene 1900—1904 viser, at Lovens Formaal at skabe en fast bosat Arbejdskraft for de større Brug maa siges at være naaet i det Omfang, hvori Loven i det hele blev udnyttet. Man maa haabe, at det andet Formaal, saaledes som det angaves i den ovenfor anførte Udtalelse fra Forhandlingerne om Loven i Landstinget — ikke at skabe lykkelige Hjem, ikke i samme Grad er bleven naaet.

Hvad selve de oprettede Smaabrug angaar, skal i Tilslutning til det foregaaende blot anføres, at der i alt blev udlagt mellem 10 og 11000 Tdr. Ld. til disse, det vil med andre Ord sige godt og vel en Kvadratmil Jord — eller et Areal af Størrelse som Øen Amager. Det gennemsnitlige Jordtilliggende til Ejendommene var paa Øerne c. $4^1/_3$ Td. Ld., i Jylland $6^2/_5$ Td. Land og for samtlige Brug i hele Landet c. $5^3/_4$ Td. Ld. De tilsvarende Tal for Hartkornstilliggendet var henholdsvis 0.39, 0.28 og 0.31 Td. Der gik $18^1/_3$ Tdr. Land paa en Td. Hartkorn af den til Husene udlagte Jord, medens det hertil svarende Landsgennemsnit for det matrikulerede Areal er 18 Tdr. Ld. Langt den største Del af den til de oprettede Brug henlagte Jord viste sig at være bortsolgt fra Bondergaarde, nemlig 1442 af 1680, for hvilke Besværelserne med Hensyn til dette Punkt var tilfredsstillende; kun 86 Huse var oprettede paa Parceller købte fra Hovedgaardsjord, i 152 Tilfælde erhvervedes disse fra Jord i „offentlig Eje". Prisen pr. Td. Ld. var paa Øerne 519 Kr., i Jylland 311 Kr. og for samtlige Lodder under eet 364 Kr., medens Prisen pr. Td. Hartkorn var 5757 Kr., 7192 Kr. og 6600 Kr. Den gennemsnitlige Vurderingssum ved Statslaanets Optagelse var pr. Brug 4021 Kr., medens den gennemsnitlige Vurdering til Ejendomsskyld viste sig at være 3940 Kr. I det hele udgjorde Statens Udlaan 87.35 pCt. af den forsmævnte af disse Vurderingssummer.

For de i Henhold til den reviderede Lov af 22. April

1904 oprettede Husmandsbrug foreligger ingen tilsvarende udførlige Oplysninger. Derimod gives der i den vedføjede Tabel en Oversigt over samtlige i Finansaarene 1900-01—1908-09 grundede Smaabrug, hvad selve Antallet og Statskassens samlede Udlaan angaar:

Husmandsbrug

oprettede i Henhold til Lovene af 24. Marts 1899 og 22. April 1904.

	I Finansaarene 1900-01—1908-09	
	Antal Brug	Statskassens Udlaan
Kobenhavns Amtsraadskreds...	17	77213
Roskilde — ...	141	589083
Frederiksborg — ...	132	523566
Holbæk — ...	386	1645432
Sorø — ...	213	839417
Præstø — ...	264	1011889
Bornholms — ...	76	310475
Maribo — ...	88	375660
Svendborg — ...	133	639921
Odense — ...	115	548393
Asens — ...	34	150375
Øerne tilsammen...	1599	6711424
Vejle Amtsraadskreds...	84	356000
Skanderborg — ...	166	672812
Aarhus — ...	219	988540
Randers — ...	856	3427062
Aalborg — ...	2?0	1121895
Hjørring — ...	124	468841
Thisted — ...	175	716716
Viborg — ...	412	1630428
Ringkøbing — ...	444	1755225
Ribe — ...	113	457525
Jylland tilsammen...	2883	11595044
Hele Landet...	4482	18306468

Der var altsaa indtil Slutningen af Finansaaret 1908-09 oprettet i alt 4482 Ejendomme i Henhold til

Loven om Tilvejebringelse af Jord til Landarbejdere, og Staten har hidtil ydet Laan paa tilsammen godt 18 Mill. Kr. Da der i Aarene 1900—04 kun oprettedes 1859 „Statshuse" ses det, at der i det følgende Femaar var grundet 2623 saadanne Smaabrug, og at der saaledes i dette blev gjort adskilligt stærkere Brug af Loven, end Tilfældet havde været i det første, hvori den virkede. Iøvrigt viser det sig, at den stadig udnyttes i betydelig større Omfang i Jylland, og det er fremdeles de samme tre jyske Amter: Randers, Viborg og Ringkøbing, hvor der i videst Udstrækning erhverves Jord i Henhold til dens Bestemmelser — naturlig er det stadig Randers Amt som staar øverst, idet Antallet af oprettede Statshuse her er omtrent dobbelt saa stort som i de Amter, der følger nærmest efter.

Ogsaa paa anden Maade end ved Tilvejebringelsen af Jord til Landarbejdere har Lovgivningen søgt at gribe ordnende ind i de Vilkaar, hvorunder vore Husmænd og Landarbejdere lever. Dette gælder saaledes med Hensyn til Fæste- og Lejehusmænd, hvis Retsstilling paa mange Punkter indtil for faa Aar tilbage var langt uheldigere end Fæstegaardmændenes — og til Dels endnu er det, fordi det ikke endnu er lykkedes at gennemføre den Retsbeskyttelse, Loven siden 1861 sikrede de større Fæstere, i samme Omfang med Hensyn til Smaaejendomme, som er fæstet eller kun lejet bort.

Indtil for 6—7 Aar tilbage maatte en Fæstehusmand, hvis han fuldt var klar over sin Stilling tænke saaledes, naar han tiltraadte sit Fæstehus:

„Jeg har nu betalt en for mig betydelig Sum i Indfæstning. Hvis jeg dør om faa Aar, saa er disse Penge spildt; thi hverken min Enke eller mine Børn kan faa nogen af dem tilbage, skønt det dog var Meningen, at Indfæstningen skulde være Vederlag for en mangeaarig Brugsret, og skønt den Regel gælder, at naar en Gaardfæster dør, saa faar hans Arvinger en Del af Indfæstningen tilbage, hvis Fæstet ikke har varet 30 Aar.

Hvorfor skal jeg fattige Husmand have en ringere Ret? Hvis jeg dør en Dag lige før Høst, saa kan Ejeren

straks sætte min Familie ud af Huset, og han kan høste dér, hvor jeg har saaet. En Gaardfæsters Børn har derimod Ret til at hensidde med Gaarden til 1. April næstfølgende Aar for at høste, hvad deres Fader har saaet.

Hvorfor skal mine Børn ikke have samme Ret?"

Naar Fæstehusmanden har siddet ved Fæstehuset i 30 Aar, vil han ofte have Anledning til at tænke følgende:

„Da jeg fæstede mit Hus, var det i Forfald. Jeg har nu næsten helt ombygget det. Den Gang var Lodden daarligt dyrket og gav meget Ukrudt, men kun lidt Sæd. Nu har jeg bragt den i god Kultur. — Den Tid nærmer sig, hvor jeg kan vente at blive kaldt bort. Om min Søn kan faa Huset i Fæste efter mig — det véd jeg ikke; men dette véd jeg: Skal han have Huset efter mig, saa skal han betale en stor Indfæstning; thi nu er Huset noget værdt. — Men at det er noget værdt, skyldes det Arbejde, som jeg har gjort, og de surt erhvervede Penge, som jeg har anvendt paa det.

Er det nu retfærdigt, at min Søn — hvis han i det Hele kan faa Huset i Fæste efter mig — skal betale en stor Indfæstning, det vil sige betale Godsejeren den Værdi, som jeg har tilført Huset ved mit Arbejde og min Sparsommelighed — er det retfærdigt?

Men hvis min Søn ikke faar Huset i Fæste efter mig, saa skal Godsejeren være min eneste Arving! Det Hus, som jeg har forbedret og ombygget, for hvad jeg har tjent i mit Ansigts Sved, skal tilfalde Godsejeren uden Vederlag. Af al den Frodighed, som jeg bogstavelig har stampet og slidt frem paa disse Agre, skal alene Godsejeren nyde Gavn. — Min Søn kan gaa ud i Verden med to bare Næver, mens Frugten af hans Faders Slid smutter i Godsejerens Lommer — er det retfærdigt?

Fæstegaarden derimod overleveres ved en Synsforretning, og naar Fæsteren er død, faar hans Arvinger Erstatning for de Forbedringer, den Afdøde har iværksat.

Hvorfor skal mine Arvinger ikke have det samme?"

Men naar Fæstehusmanden klager saaledes, saa kan Lejehusmanden svare ham:

„Jeg er endnu langt værre stillet. Du har dog dit Fæstebrev og dermed Sikkerhed for at blive ved Huset for Livstid og nyde dit Arbejdes Frugter, saa længe Du lever. Men der er mangfoldige Husmænd, der ikke engang kan sige det. Jeg og alle andre Lejehusmænd kan siges op med et halvt Aars Varsel — jages fra Hus og Hjem uden en Øres Erstatning for de Forbedringer, som jeg har udført paa Hus og Jordlod. Hvis Du var Lejehusmand i Stedet for Fæstehusmand, saa kunde Du selv risikere at blive sat ud af den Stue, Du selv har bygget, jaget fra den Jordlod, som Du har lagt 30 Aars mosommeligt Arbejde i. Det vilde være endnu mere uretfærdigt — men lovligt."

Allerede ved Forordningen af 13. Maj 1769 udtalte den danske Lovgiver den sunde Grundsætning, at „det ikke vel kan fejle, at jo Jorden maae over Hovedet blive bedre behandlet, naar den, som dyrker den, veed og er forvisset om, at den Tid, Flid og Kræfter, han anvender paa Gaarden og Grundens Forbedring, kommer ham selv til Nytte, end naar han i den Henseende lever i Uvished."

Hvad der her er sagt om Gaarde, gælder selvfølgelig ogsaa om Huse med Jordtilliggende. Bortset fra, hvad der er ret og billigt, anbefaler altsaa ogsaa nationaløkonomiske Hensyn til Jordens omhyggelige Drift, at Jorden gives i fast og varigt Brugsforhold, og at Brugernes Arvinger faar Udbyttet af Arveladernes Arbejde.

Lige siden Begyndelsen af Tredserne har Venstre i Folketinget Aar efter Aar forelagt Lovforslag, som gik ud paa at tilsige Husmændene samme Ret til Erstatning for Forbedringer, som Fæstegaardmændene har ifølge Lov af 19. Februar 1861, og til at indføre varige Brugsforhold, enten Fæste eller Leje paa mindst 12 Aar.

I Samlingen 1888—89 oversendtes et saadant Forslag til Landstinget, men dette erklærede i Betænkning af 19. Februar 1889: at det var meningsløst at paalægge Ejerne Erstatningspligt, naar Husets Bruger ved Forbedringer havde forøget dets Handelsværdi. — Forslaget blev derefter nægtet Overgang til tredie Behandling. Da det oversendtes paany det følgende Aar, blev det ligesaa unaadigt behandlet.

Alligevel opgav Folketinget ikke denne Sag. Gang paa Gang blev Forslag paany indbragt, og Sagen optaget til fornyet Drøftelse. Gennem et Udvalgs i en Aarrække fortsatte Arbejde lykkedes det i 1900 at opnaa Enstemmighed i Udvalget for et Forslag, som for det første søgte at standse den for Husmandsstanden skadelige Udvikling, at Fæstehuse synke ned til at blive Lejehuse, idet det foresloges, at alle de Huse, der endnu ere bevarede som Fæstehuse, herefter skulde være Fæstetvang undergivne. Tilbagegangen skulde altsaa nu ikke kunne fortsættes.

Dernæst tilsagde det saavel Fæste- som Lejehusmænd Ret til Erstatning for Forbedringer og tillagde deres Arvinger Ret til at hensidde med Huset til 1. April Aaret efter Dødsfald. Endelig gav det Fæstehusmænd samme Ret til at faa Dele af Indfæstningen tilbage, som Fæstegaardmændene har. Ved passende Regler søgte dette Forslag desuden at sikre de mange Familier, der boer i Tjenestehusene — de moderne Arbejderkaserner ved Herregaardene — at de ikke pludselig blive sat paa Landevejen uden Frist til at søge anden Bolig.

Dette Forslag blev i Rigsdagssamlingen 1900—1901 enstemmig — uden at møde Modsigelse fra nogen Side — gennemført i Folketinget. I Landstinget blev det skarpt angrebet og derpaa henlagt.

Imidlertid lykkedes det dog at naa noget af en Løsning af dette Spørgsmaal ved Lov om Fæste- Leje- og Tjenestehuse af 23. Maj 1902.

Det lykkedes blandt andet her at gennemføre et Forbud mod Nedlæggelse af Husmandsbrug, som har over 2 Skpr. Land og som siden 1850 har været bortfæstet og den 1. Jan. 1903 vedblivende var bortfæstet. Dog gælder Forbudet ikke saadanne Huse, som ligger paa Herregaardsjord, frigjort Jord eller anden fri Jord. Der blev ogsaa truffet visse Bestemmelser med Hensyn til Udstykning og Sammenlægning af saadanne Huse. Men især var det dog vigtigt, at der i Loven fastsloges en Ret til Erstatning for Forbedringer, ogsaa saadanne, som uden at kunne anses for strængt nødvendige dog maa erkendes at være hensigtsmæssige, naar de har forøget Ejendommens Handelsværdi

som Husmandsbrug. Loven var et Fremskridt i Forhold til den bestaaende Retstilstand med Hensyn til den Klasse Ejendomme, den berørte; men den var ikke et tilfredsstillende Udtryk for det, Venstre i en lang Aarrække havde kæmpet for; der ligger her endnu en betydningsfuld Opgave for Landbolovgivningen.

Det er ingenlunde noget ubetydeligt Spørgsmaal, det her drejer sig om; ti for en halv Snes Aar tilbage fandtes der ikke mindre end op mod 24000 Fæste- Leje- eller Tjenestehuse; selv om ogsaa omkring en Fjerdedel af disse var jordløse eller kun havde en tilliggende Have af ringe Udstrækning, bliver der dog altid omkring 18000 Huse tilbage, som den her berørte Lovgivning fuldt gennemført vilde komme til at berøre.

Føjes endelig hertil den senere Tids liberalere Lovgivning med Hensyn til Udstykning og Sammenlægning, navnlig Lov af 11. Maj 1897, saa er det væsentligste fremhævet med Hensyn til, hvad der i den nyeste Tid fra Lovgivningens Side er udrettet vedrørende en friere Adgang til Jordens Ombytning til nye og mindre Brugsenheder, en lettere Adgang for ubemidlede Landarbejdere til at komme i Besiddelse af saadanne mindre Brug og endelig en bedre retsbeskyttet Stilling for vore Fæste- Leje- og Tjenestehusmænd.

Det er jo imidlertid ikke nok at træffe Foranstaltninger til en lettere Adgang til Jord — Bestræbelser, der jo ganske sikkert vil gøre sig gældende med stærkere Kraft i den kommende Tid. Det Spørgsmaal, vi her staar overfor, er ikke blot et „Jord"spørgsmaal. Samfundet er interesseret i, at Jorden udnyttes paa den Maade og under saadanne Former, som, baade fra et Produktions- og Fordelingshensyn betragtet, er den heldigste.

Men her dukker straks en Opgave op, som Staten eller det offentlige i vore Dage maa være opmærksom paa; den maa ikke gøre Fortidens Fejl med Hensyn til vor Husmandsstand om igen; den Klasse, i hvis Hænder den ved sine Foranstaltninger søger at overføre en større Del af vort Lands Jord, maa den ogsaa gøre sit til at skaffe Betingelser for at udnytte Jorden. Dette er saa meget

vigtigere, som det jo fra alle Sider indrømmes, at det at være Landmand er en ganske anderledes vanskelig Sag i vore Dage end i tidligere Tider, hvor der i højere Grad end nu omstunder arbejdedes paa Grundlag af det fra Fortiden og Fædrene nedarvede og overleverede.

Oplysning, Udviklingen af den faglige Dygtighed er med andre Ord en af de Betingelser, der maa skaffes den Husmandsstand, der i vor Tid skal kunne tage Arbejdet i deres Bedrift op med Haab om tidssvarende Udbytte og med Udsigt til Held i Konkurrencen.

Spørgsmaalet herom havde begyndt at trænge sig stærkere frem, straks efter at det offentlige ved Loven af 24. Marts 1899 var slaaet ind paa en ny Vej i Husmandsspørgsmaalet.

Resultatet af den Diskussion, der i den Anledning rejste sig ude omkring paa Landet i Pressen og paa Møder, blev forelobig det, at der den 23. September 1901 nedsattes en Husmandsskolekommission, bestaaende af 11 Medlemmer, som skulde undersøge, om det ikke var betimeligt, at der fra Statens Side blev gjort noget mere end hidtil for at skaffe de mindre Landbrugere, særlig den voxende og værende Husmandsstand, en passende praktisk og teoretisk Uddannelse og til i saa Fald at fremkomme med Forslag om, hvilke Veje, Kommissionen mente, vilde føre til det bedste Resultat.

Kommissionen bestod af følgende Medlemmer:

Højskoleforstander J. P. Kristensen-Randers, Ollerup, Formand; Assistent i Landbrugsministeriet, cand. jur. H. Waage, København, Sekretær; Folketingsmand, Højægermester Greve L. Reventlow, Rudbjerggaard; Husmand Jens Peter Jensen Sortsø; Folketingsmand, Overretssagfører Zahle, København; Husmand Niels Mortensen, Kirkeskensved; Gaardejer Anders Hansen, Rolfstedgaard; Folketingsmand, Gaardejer Niels Petersen, Nyskov; Husmand H. Kristensen, Balle, Kolding; Folketingsmand, Redaktør Vilh. Lassen, Aalborg; Højskolelærer N. J. Nielsen-Klodskov, Frederiksborg.

Efter et halvt Aars Arbejde var Kommissionen naaet saa vidt, at den kunde afgive en enstemmig Betænk-

ning, og den stillede i Henhold hertil Forslag, som i det væsentlige gik ud paa følgende:

Der skulde oprettes to nye Landbrugsskoler, en paa Øerne og en i Jylland. Disse Skolers Undervisning skulde anlægges særlig med Hensyn til det mindre Landbrug, Husmandsbruget og Landbrugets Bierhverv. Til hver af disse Skoler skulde Staten yde et Laan paa indtil 60000 Kr.; dette skulde forrentes med $3^1/_2$ pCt. og amortiseres med 1 pCt. Staten skulde have første Prioritets Panteret i Skolerne med alt Tilbehør og ad privat Vej skulde der skaffes en Sum til Veje, svarende til en Fjerdedel af Statslaanet. Der stilledes yderligere den Betingelse, at de saaledes paatænkte Skolers Undervisningsplan skulde godkendes af Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet, idet Skolerne henlagdes under dette Ministerium og ikke under Landbrugsministeriet.

Kommissionsforslaget blev uden større Ændringer optaget og gennemført i Lov om Statstilskud til Folkehøjskoler og Landbrugsskoler af 23. Maj 1902.

Den 2. Juli 1902 gav Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet, J. C. Christensen, sit Samtykke til, at Øernes ny Landbrugsskole for det mindre Landbrug, Husmandsbruget og Landbrugets Bierhverv, maatte blive oprettet i Kærehave ved Ringsted. Skolen overdroges til Højskolelærer N. J. Nielsen-Klodskov, som saaledes var den første, der personlig fik Æren og Ansvaret ved at løse den Opgave ude i det praktiske Liv, som Staten her tog op til den danske Husmandsstands faglige Dygtiggørelse. I 1903 begyndte Skolen sin Virksomhed. Skolen undergik i 1907 en meget betydelig Udvidelse, idet Udgiveren af „Ugens Nyheder", Justitsraad Holch skænkede 50000 Kr. til den nye Husmandsskole.

Ved den nævnte Lov blev der, som berørt i det foregaaende, bestemt, at der skulde oprettes to Husmandsskoler, ogsaa en for Jylland. Denne grundlagdes i Borris. I første Omgang fik den en noget omtumlet Skæbne og maatte tilsidst opgive sin Virksomhed. Det maa oprigtig haabes, at den ny tiltrædende Forstander, Jens Nielsen, der i mange Aar har virket i Klank, endelig maa vise sig

som den rette Mand til at bringe den jydske Husmandsskole paa ret Kol, saaat de Ofre, som Staten har bragt her, omsider under rolige Forhold kan komme det vigtige Formaal til Gode, hvorfor de bragtes.

I „Husmanden"s første Nummer skrev Karl Hansen, at det Program, Bladet som Organ for Standens Interesser vilde arbejde for, først og fremmest kunde udtrykkes i disse faa Ord: den letteſt og billigſt mulige Adgang til at faa en Plet Jord at dyrke — tilstrækkelig stor til, at et Par Hænder kan bygge et Hjem og føde en Familje derpaa — og Erhvervelse af Kundskaber og Dygtighed til at faa det mest mulige ud af selv de mindste Ting.

Det er i og for sig et saare fornuftigt og ingenlunde ubeskedent eller utopisk Program, den nyere selvstændige Husmandsbevægelses første Leder her opstiller. Det er klart, at det ogsaa er de samme Grundtanker, som Karl Hansen straks slog fast som de ledende for Husmandsbevægelsen, hvorom Staten i sine Foranstaltninger paa dette Punkt ligesom kredser: Jord og Oplysning. Om den Vej, Staten under dette Arbejde er slaaet ind paa, er den rette, og i hvilket Forhold den staar til de Ønsker og Bestræbelser, der er fremme blandt Husmændene derude paa Landet — det er det nu først og fremmest Husmændene selv, som maa klare for os, idet disse Ønsker og Bestræbelser gennem Husmændenes Organisationer har faaet en naturlig Vej, ad hvilken de kan give sig et samlet Udtryk. —

Kapitel VIII.

Husmændene under Samarbejdets Tegn.

Den 22. Januar 1898 holdt Johan Skjoldborg et Foredrag i Studenterſamfundet. „Husmænd" kaldte han det. Det var en Række levende tegnede Billeder og Typer

fra denne Samfundsklasse, Digteren lod passere Revue for Tilhørerne. Men det var ikke blot de enkelte i klare Rids tegnede Skikkelser, som fangede Interessen og tegnede sig i Mindet. Der samlede sig et Helhedsindtryk af, at der var noget nyt, som spirede her, — en ny Kraft: „en ny Bevægelse, der lige er sprungen ud af Jorden derude paa Landet — som en frisk Kilde, en Kilde, der en Gang vil komme til at drive et stort Mølleværk".

En livlig Diskussion fulgte efter, hvori flere af de mest fremtrædende Politikere deltog, og Aftenen formede sig efterhaanden til en af dem, der bragte Tanker og Følelser ud af deres daglige Bane — vistnok ogsaa hos Foredragsholderen selv. Det var ikke længe efter, at Skjoldborg skrev sin nu berømte Husmandssang, Opsangen, hvorunder den nyeste Tids Husmandsbevægelse samlede sig, og som ved Siden af Jeppe Aakjær gjorde Skjoldborg til „Husmandens Digter":

Naar Vinteren rinder i Grøft og i Grav
og Rugens krøllede Blade
sig ranker i Solen, som spejles i Hav
— jeg griber med Længsel, knap ved jeg deraf,
min Hakke, min Skovl og min Spade.

Jeg hvæsser paa Stenen den rustnede Egg,
jeg retter den bøjede Plade,
saa springer jeg uden for Mur og for Væg,
hvor Marken har Klumper og Mosen har Klæg
— med min Hakke, min Skovl og min Spade.

Jeg lytter til Vaarens syngende Kor
til Lærken, den jublende glade,
vi kender hinanden fra Somren ifjor
— den kvidrer, jeg grofter og graver min Jord
med min Hakke, min Skovl og min Spade.

Naar Solen gaar ned i et luende Baal
bag Hedens vidtstrakte Flade
— jeg retter min Ryg og jeg skimter et Maal
da blaaner og blinker det blank slidte Staal
i min Hakke, min Skovl og min Spade.

Dette Digt var Udtryk for Skjoldborgs Forudfølelse af at den danske Husmandsstand omkring Aarhundredskiftet var

ved at komme i Opdrift — saaledes som Bondestanden først var kommen det og siden Byarbejderne. Skjoldborg selv har udtrykt det saaledes: „man kultiverer et Folk, som man kultiverer Jorden ved Kulegravning, idet man henter op til Lys og Luft de lavere liggende Lag, der i Aarhundreder har været underkastet det stærke Tryk".

Tiden skulde snart give ham Ret. I Aaret 1900 stiftedes den første af de lokale Husmandsforeninger, der lagde Grunden til den moderne Husmandsbevægelse. Den stiftedes af den Mand, der fra da af og i det følgende Tiaar blev Bevægelsens første ledende Kraft, Husmand Karl Hansen, Ankerstræde. Herfolge Husmandsforening begyndte med 5 Medlemmer, saa beskedent startede de danske Husmandsorganisationer. Men Bevægelsen vandt stedt frem. I 1902 var der 100 Foreninger med 5000 Medlemmer, og i de følgende Aar steg Antallet saavel af Foreninger som af Medlemmer stærkt:

	Antal Foreninger	Antal Medlemmer
1904....	140	9000
1905....	160	11000
1906....	225	15800
1907....	300	21300
1908....	560	29700
1909....	660	34500

Fremgangen har været betydelig; men de anførte Medlemstal viser paa den anden Side, at der endnu vil være meget at udrette, inden den hele Husmandsstand kan siges at staa nogenlunde fuldt samlet i sine Organisationer.

Og Opgaven har ikke blot været den at grunde lokale Foreninger, Foreninger omfattende et enkelt eller nogle faa Sogne, men tillige den, at faa de lokale Foreninger sammensluttede til mere omfattende Fællesorganisationer, omfattende de enkelte større Landsdele og hele Landet. Fyn gik her i Spidsen. Allerede saa tidlig som 1902 dannedes der en Fællesforening. De samvirkende Husmandsforeninger paa Fyn, hvis Formand for Tiden er Husmand Emil Ras-

mussen, Ruehede, tæller 116 Kredse med omtrent 4000 Medlemmer. Kort efter kom en tilsvarende Sammenslutning paa Bornholm, hvis Formand er J. P. Nielsen, Grønvang. Fællesorganisationen paa Bornholm omfatter 15 Lokalafdelinger med op mod et Tusind Medlemmer. I de samme Aar falder Dannelsen af de samvirkende sjællandske Husmandsforeninger og de samvirkende jyske Husmandsforeninger: den første med 173 Foreninger under Fællesledelsen med omkring en halv Snes Tusind Medlemmer, den anden med 234 Foreninger og op mod 14000 Medlemmer under sig. Den sjællandske Fællesforening har været ledet af Karl Hansen, Ankerstræde, indtil iaar, hvor han traadte tilbage fra denne Post og afløstes af Husmand Karl Hansen, Lynge. I Spidsen for Ledelsen i Jylland staar Jørgen Nielsen, Viby. De lokale Foreninger paa de sydlige Øer, Lolland-Falster, stod i de første Aar under den sjællandske Samvirksomhed, men 1907 mente de sig stærke nok til selv at danne en Fællesorganisation for disse Øer: de samvirkende lolland-falsterske Husmandsforeninger, omfattende 16 lokale Kredsforeninger med omkring 1200 Medlemmer. I Spidsen for Samvirksomheden paa Lolland-Falster staar Husmand R. Jensen Vandman, Skørringe.

Hvad er nu den dybere Mening, som ligger bag dette omfattende Organisationsarbejde, der i de senere Aar er bleven udført blandt de danske Husmænd? I al Almindelighed udtrykt dette: de danske Husmænd vil ikke længere ved Styrelsen af deres egne Anliggender eller i Omsorgen for deres egne Interesser staa under Formynderskab af andre Samfundsklasser — enten dette nu er Gaardmændene eller Godsejerne. De vil selv have Ledelsen og Ansvaret i deres egne Anliggender. Dette er et Krav, som naturlig maatte komme med den voksende Oplysning og Erfaring fra Deltagelsen i det offentlige Liv — selv om det ogsaa kom noget ubelejligt for visse Kredse, at dømme efter den Maade, hvorpaa det blev modtaget særlig i de mere konservative Lejre, navnlig ved Behandlingen af Spørgsmaalet om de samvirkende Husmandsorganisationers Ret til at administrere Husmandsbevillingerne paa Finansloven. Men ogsaa paa

andre Omraader har Husmændenes billige Krav fremkaldt Uro og adskillige Brydninger med de hidtil Styrende: i Husmandskreditforeningerne, i Forholdet til de gamle Landboforeninger. Med disse ønsker de ny Organisationer sikkert ikke i og for sig at leve paa Krigsfod. De gamle Landboforeninger og de nye Husmandsforeninger arbejder, hvad det faglige angaar, paa Løsningen af nærtbeslægtede Opgaver inden for det danske Landbrug, og det vilde paa disse rent faglige Omraader næppe være ønskeligt, om Modsætningsforholdet skulde tilspidses paa en saadan Maade, at et loyalt Samarbejde vanskeliggjordes.

Men Husmandsforeningerne har taget videre Sigte.

Først maa her de organiserede sjællandske Husmandsforeningers Udtalelse med Hensyn til deres Stilling til Skattespørgsmaalet nævnes. Den 8. November 1902 holdtes Delegeretmøde i Køge. Paa dette var repræsenteret c. 100 Foreninger, der her sluttede sig sammen i „De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger". Sagfører Berthelsen, Høng, talte om „Husmandssagen og Skattesagen", og efter Foredraget nedsattes et Udvalg, som skulde formulere en Udtalelse om Husmændenes Program i Skattesagen. Den formulerede Udtalelse vedtoges derpaa efter nogen Forhandling enstemmigt. Det var den siden nok som bekendte Køgeresolution.

Køge-Resolutionen:

„Husmandsmødet udtaler:

At, da Husmandsbruget som selvstændig Driftsform bevislig er den fordelagtigste Form for Landbrug, saavel for Samfundet som for den enkelte, og derfor kan ventes at ville blive den almindeligste (og i Fremtiden mulig den eneste) Driftsform for danske Landbrug, kan Husmandssagens Udvikling ikke væsentlig bygges paa Bidrag fra Staten eller andre Samfundsklasser, eller paa ligesende Undtagelsesregler, men kun derpaa, at Husmandsklassens lige Retsstilling med de øvrige Samfundsklasser fuldt ud anerkendes gennem Lovgivningen.

Husmandsstanden kræver derfor ikke nogen Be-

gunstigelse for sig ved Skattelovgivningen, saasom Ophævelsen af de faste Grundskatter og Tiender, der findes ved Jordens Overtagelse og godtgøres ved Afkortning i Kobesummen; deslige Byrders Afskaffelse vil urettelig komme et enkelt Slægtled til Gode, og af dette kun de store Grundejere, til Forringelse af Samfundsformuen og til Tab for de ubemidlede Samfundsklasser.

Husmandsstanden maa derimod kræve: snarest mulig Ophævelse af enhver Told og Skat, som beregnes af eller i Forhold til Forbrugsafgifter, saasom paa Fodemidler, Beklædning, Møbler, Bygning, Besætning, Redskaber, Maskiner, Raastoffer og Arbejdsfortjeneste, da alle deslige Byrder (ofte med Tillæg af Toldbeskyttelse o. s. v.) hviler uretfærdigt tyngende paa Arbejdet og de smaa Hjem.

Husmanden maa i Stedet derfor kræve, at der til Dækning af de offentlige Fornødenheder opkræves Skat paa den Jordværdi, som ikke skyldes Enkeltmands Arbejde, men som hidrører fra Samfundets Vækst og Udvikling, og som særlig ophober sig i Storbyerne og ufortjent tilflyder vedkommende Privatspekulanter, i Stedet for at inddrages i Statens og Kommunens Kasse; deslige Byrder vil ikke tynge Arbejdet, men tværtimod gøre Jorden billigere og derved lette Adgangen for hver Mand til at faa eget Hjem.

Husmandsmødet i Køge opfordrer derfor herved Landets øvrige Husmandsorganisationer til at slutte sig til dette Program i Skattesagen og opfordrer de politiske Partier, der ønsker Støtte fra Husmandsstandens Side, til at virke for disse Krav's Optagelse paa Partiprogrammet og deres Gennemførelse som Lov under de forestaaende Forhandlinger i Rigsdagen om en Skattereform."

Denne Resolution har siden fundet Tilslutning hos de andre Fællesorganisationer. De til Grund for denne liggende Ideer, maa betragtes som Husmandsorganisationernes Program i Skattespørgsmaalet. Denne Opfattelse er yderligere blevet bestyrket derved, at der paa Sendemandsmødet i Odense den 20. Maj 1908 vedtoges en Resolution, der

sluttede sig til de i Kogeresolutionen udtalte Anskuelser om Skatte- og Jordspørgsmaalet.

Den Tid nærmer sig, da Jordspørgsmaalet i det hele maa tages op til omhyggelig og alsidig Overvejelse; at denne maa komme til at omfatte Husmandslovene ogsaa, er en Selvfølge. Det vil da vise sig, med hvilken Vægt de Tanker, der nærmest maa siges at være et Udtryk for de organiserede Husmænds Ønsker, er i Stand til at gøre sig gældende ved Valget af de Veje, den praktiske Politik med Hensyn til Jordspørgsmaalet slaar ind paa.

Medens de nævnte Resolutioner opstiller Fremtidsprogrammer, har de organiserede Husmandsforeninger taget Jordspørgsmaalet op praktisk gennem deres Udstykningsforeninger, hvoraf der i de seneste Aar er dannet ikke faa med Henblik paa Loven af 6. April 1906 om Udlaan af Statslaanefonden til Udstykning af større Landejendomme. Ved den bemyndiges Finansministeren til at yde Laan af Statslaanefonden til Foreninger, der dannes udelukkende med det Formaal for Øje at indkøbe større Landejendomme, som egne sig til Udstykning, og som kan erhverves til en billig Pris, for at udstykke og afhænde dem væsentlig til Oprettelsen af mindre Smaabrug. For at Foreningerne skal kunne komme i Betragtning ved Laan i Henhold til denne Lov, maa deres Statutter godkendes af Finansministeren efter Forhandling med Landbrugsministeren; de maa i Almindelighed raade over en kontant Kapital paa 35000 Kr., og Laanet maa ikke overstige den Kapital, Foreningen raader over. Loven bemyndiger Finansministeren til at anvende et Beløb paa indtil 200000 Kr. aarlig foreløbig i fem Aar til Fremme af Lovens Formaal.

Med Henblik paa at opnaa Statsanerkendelse i Henhold til denne Lovs Bestemmelser er der af Husmandsforeningerne allerede dannet ikke faa Foreninger, hvoraf nogle er traadt i Virksomhed, andre er i Færd med at gøre det. Den første af disse var Sjællands Stifts Udstykningsforening, der grundlagdes paa Foranledning af de samvirkende sjællandske Husmandsforeninger i Slutningen af Aaret 1906. I Bestyrelsen er bl. a. Direktør Vilhelm Nielsen, Karl Hansen og Folketingsmand Kr. Pedersen. Den

sjællandske Udstykningsforening har hidtil købt og udstykket 16 Ejendomme med et Tilliggende af ca. 1200 Tdr. Ld., der er solgt i c. 150 Parceller, alle til Husmandsbrug. Af saadanne paa Husmandsforeningernes Initiativ dannede Udstykningsforeninger er for Tiden oprettet: Foreningen til Opkøb og Udstykning af Landejendomme i Maribo Amt oprettet 1907, (der var indtil Slutningen af 1909 købt 9 Ejendomme paa mellem 30—125 Tdr. Ld., udstykkede i 76 Brug paa mellem $1^1/_2$ og 40 Tdr. Ld.) Aarhus Amts Udstykningsforening, gl. Skanderborg Amts Udstykningsforening og Bornholms Amts, dannede i 1908. I det følgende Aar oprettedes der Udstykningsforeninger for Thy, Hanherrederne, Aalborg Amt, Vejle Amt, Viborg Amt, Hjørring Amt; endvidere er der en Udstykningsforening for Fyns Stift under Oprettelse.

Men Udstykningen er ikke den eneste Sag, Husmændene har taget op paa kooperativt Grundlag. Ved Siden deraf maa nævnes de to store Husmandsforetagender fra de senere Aar — Husmandshypothekforeningen, eller som dens officielle Navn er: „Hypothekforeningen for sekundære Prioritetslaan til danske Husmænd", og endelig „Husmandsbrandkassen for faste Ejendomme paa Landet i Danmark".

Hypothekforeningens Dannelse betegner et Mærkepunkt i den nyere Husmandsbevægelses Historie, fordi det ved dens Dannelse var første Gang, at Sjællændere, Fynboer og Jyder i Fællesskab besluttede at starte et Foretagende omfattende det hele Land. Foreningens Formaal er til Ejere af mindre Ejendomme paa Landet, til hvilke der er knyttet Landbrug som Erhverv, og hvis Vurderingssum ikke overstiger 10000 Kr. i Jylland og 11000 Kr. i Østifterne, at yde uopsigelige, amortisable Laan med sekundær Prioritet næst efter Laan af Kreditforeninger eller andre danske offentlige Midler. Grænserne 10000 og 11000 Kr. er senere med Finansministeriets Tilladelse udvidet til 13000 Kr. saavel for Øerne som for Jylland. Ved Slutningen af det andet Regnskabsaar var det samlede Udlaan 3610 Laan med Restgæld paa noget over 4 Mill. Kr.

Husmændenes andet store økonomiske Fællesforetagende, Brandkassen, opnaaede endelig Justitsministeriets Anerkendelse

d. 4. November 1908 og traadte i Virksomhed den 1. Maj 1909. Ingen Forsikring maa med alt Tilbehør overstige 8000 Kr. Ved Aarets Slutning (1909) var der indtegnet af faste Ejendomme c. 30000 med en Forsikringssum af omkring 100 Mill. Den 1. September oprettedes der en særskilt Afdeling for Løsøreforsikring. I den korte Tid, hvori denne Afdeling har virket, er der indtegnet c. 14000 Forsikringer med en Forsikringsværdi paa omkring 50 Mill. Kroner.

Ved Siden af de nævnte økonomiske Foretagender skal til Slutning ved denne korte Skildring af, hvad der siden første Udgave af nærværende lille Bog er passeret inden for Husmandsbevægelsen, endnu fremhæves dette, at Husmændene ogsaa har taget det faglige Oplysningsarbejde op som et Fællesforetagende, der skal virke selvstændigt ved Siden af de Skoler, der er oprettede paa Sjælland og i Jylland i Henhold til Loven af 23. April 1902. De fynske Husmandsforeninger vedtog i Maj 1907 at oprette en Husmandsskole som en selvejende Institution, der gennem Tiderne skal tilhøre Husmændene. Tanken vandt straks Tilslutning hos de samvirkende Husmandsforeninger i de øvrige Landsdele. Med stor Energi lededes denne Sag fra Husmændenes Side og allerede den 3. November 1908 begyndte „Fyns Stifts Husmandsskole" ved Odense sin Virksomhed med Hr. Chr. Sondergaard som Forstander og Leder. Fyns Stifts Husmandsskole er saaledes en Husmandsskole i dobbelt Forstand: en Husmandsskole rejst af Husmænd for Husmænd. Deri ligger den principielle Forskel mellem denne Skole og Husmandsskolerne i Kærehave og Borris. Det er Husmændene selv, der sidder ved Roret, og Skolen er paa det nøjeste knyttet til den organiserede Husmandsbevægelse: Formændene for de samvirkende Husmandsforeninger i de forskellige Landsdele er selvskrevne Medlemmer af dens Bestyrelse. Forbindelsen mellem Husmandsskolen paa Fyn og de to i det foregaaende nævnte Husmandsfællesforetagender, Hypotekforeningen og Brandkassen, er akcentueret derved, at Formanden for disse, altsaa Direktør Vilhelm Nielsen, i Følge Skolens Love er Medlem af dens Bestyrelse. At det ikke blot er en Skole rejst af Husmænd, men at den

ogsaa vil blive en Skole for Husmænd synes de to første Vintres Virksomhed at betræfte fuldt ud. Af 51 Elever den første Vinter 1908—09 var de 46 Sønner eller Døtre af Husmænd og Arbejdere, af 72 Elever i den næste Vinters Kursus var dette Tilfældet med de 67.

Det maa haabes, at de Foretagender, som Husmændene saaledes i de senere Aar har taget op til fælles Løsning ved fælles Arbejde, baarne frem af den samme Andelstanke, der paa andre Omraader har ydet vor Landbefolkning saa væsentlige Tjenester — maa vise sig lykkebringende med Hensyn til den Samfundsklasses økonomiske og sociale Fremgang, som de i første Linje tager Sigte paa. Derved arbejder den danske Husmandsstand i Ordets egentlige Forstand paa at udslette de Skjæl, Fortidens Tryk og Uretfærdighed havde rejst mellem den og de andre Samfundsklasser paa Landet Den har i en videre Forstand og ud fra en ny Tids Vilkaar og Krav taget den Opgave op, som dens første Foregangsmand: Peter Hansen, Lundby, stillede den.

Gyldendals Bibliotheks Krone-Udgaver

Alle Bøger i nedenstaaende Fortegnelse sælges for 1 Kr. heftede.

Alle undtagen Nr. 29, 30, 39, 47 og 56 i Seriebind ved Erik Struckmann 1 Kr. 50 Øre

Alle undtagen Nr. 29, 30, 39, 47 og 56 i komponerede Bind 1 Kr. 90 Øre

1. H. C. ANDERSEN, De to Baronesser.
2. — Improvisatoren.
3. — Kun en Spillemand.
4-5. — Mit Livs Eventyr. I—II.
6. — O. T.
7. JENS BAGGESEN, Udv. Digtninger.
(8. SOPHUS BAUDITZ, Fortællinger.)
(9. BJ. BJØRNSON, Det flager.)
(10. — Udv. Fortællinger.)
(11. ST. ST. BLICHER, Noveller. I.)
(12. — Udv. Noveller. II.)
(13. BOGANIS, Jagtbreve.)
14. GEORG BRANDES, Fem danske Digtere.
15. CAMILLA COLLETT, Amtmandens Døtre.
16. H. DRACHMANN, Fortællinger. Ny Samling.
17-18. KRISTIAN ELSTER, Saml. Værker. I-II.
(19. CARIT ETLAR, Salomon Baadsmand.)
20. — Udvalgte Fortællinger.
* 21. CARL EWALD, Makra.
(22. H. F. EWALD, Familien Nordby.)
23. — Udvalgte Fortællinger.
24. JOHS. EWALD, Udvalgte Skrifter.
25. FORTÆLLINGER FRA OPLYSNINGS-TIDEN af Rahbek, Pram og Tode.
26. GUST. AF GEIJERSTAM, Bogen om Lillebror.
27. KARL GJELLERUP, Germanernes Lærling.
(28. M. GOLDSCHMIDT, Ravnen.)
29. FRU GYLLEMBOURG, Fortællinger. I.
30. — — II.
31. J. L. HEIBERG. Udv. Digtninger.
32. — Vaudeviller. Ny Samling.
33. HEIDENSTAM, Karolinerne. I.
34. — — II.
35. HENRIK HERTZ, Romantiske Skuespil.
36. — Tre Lystspil.
37. — Lystspil. Ny Samling.
(38. LUDVIG HOLBERG, Niels Klims underjordiske Rejse.)
39. H. P. HOLST, Den lille Hornblæser.
40. HENRIK IBSEN, Kongsemnerne og Gildet paa Solhaug.
* 41. B. S. INGEMANN, Romantiske Fortællinger.
42. — To Fortællinger.
(43. KR. JANSON, Præriens Saga.)
44. ALEX. L. KIELLAND, Skipper Worse.
45-46. THOMAS LANGE, Udv. Skrifter. I-II.
47. LEONORA CHRISTINA ULFELDT, Jammers-minde.
48. JONAS LIE, Familien paa Gilje.
49. — Livsslaven.
50. POUL M. MØLLER, Udvalgte Digtninger.
(51. ANTON NIELSEN. Fra Landet.)
52. A. OEHLENSCHLÄGER, Udv. Digtninger.
* 53-54. — Øen i Sydhavet. I-II.
(55. PALUDAN-MÜLLER, Digtninger.)
56. — Fire Digte og Danserindon.
57. JOHN PAULSEN. Sjødronningen.
58. HENRIK PONTOPPIDAN, Skyer.
(59. P. FR. RIST, Fortællinger.)
(60. VIKTOR RYDBERG, Den sidste Athenienser.)
(61. — Fribytteren paa Østersøen.)
62. — Vaabensmeden.
63. SCHANDORPH, Et Aar i Embede.
64. — Det gamle Apothek.
* 65. — Skovfogedbørnene.
66. — Smaafolk.
* 67. — Udv. Fortællinger.
68. AMALIE SKRAM, Udvalgte Fortællinger.
69. VIGGO STUCKENBERG, „Sol" og „Valravn".
70. KARL AF TAVASTSTJERNA, Stræng Tider.
71. MAGDALENE THORESEN, Udvalgte Fortællinger.
* 72. CHR. WINTHER, Fortællinger i Prosa. I.
73. — — II.
74. — „Fortællinger paa Vers" og „Træsnit".
75. — Romancer og Ballader & Udvalgte Digte.
* 76. — Til Een.
77. YNGRE DANSKE DIGTERE. I.
78. — II.
(79. VILH. ØSTERGAARD, Niels Ribes Eventyr).
80. — Tyge Brahe.
81. JOHS. HELMS, Soldaterliv i Krig og Fred.
82. KIELLAND, Sne og Sankt Huns Fest.
* 83. PALUDAN-MÜLLER, Kærlighed ved Hoffet og Tiderne skifte.
* 84-86. PALUDAN-MÜLLER, Ivar Lykkes Historie. I-III.
87. AARESTRUP, Digte i Udvalg.
88. CARL EWALD, Historier.
89. KR. JANSON, Han og Hun.
90-91. HENRIK IBSEN, Kejser og Galilæer. I-II.
92. KIELLAND, Garman & Worse.
93. PETER NANSEN, Fra Rusaaret.
94. HENRIK PONTOPPIDAN, Isbjørnen og Lille Rødhætte.
95. HERMAN BANG, Tine.
96. ALEX. L. KIELLAND, Samlede Novelletter.
97 HOLGER DRACHMANN, En Overkomplet.
98. JONAS LIE, Dyre Rein.

De i Parenthes anførte Numre er udsolgte hos Forlaget, men findes endnu hos adskillige af Boghandlerne, af de med * mærkede Numre er Restoplaget meget lille.

FR. BAGGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI. KØBENHAVN